SUOMEN HISTORIAN ÄÄRIVIIVAT

SUOMEN HISTORIAN ÄÄRIVIIVAT

SISÄLLYS

SUOMEN HISTORIAN ÄÄRIVIIVAT

KIRJOITTANUT
JALMARI JAAKKOLA

NELJÄS PAINOS

PORVOO * HELSINKI
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN
LAAKAPAINOSSA PORVOOSSA
1945

Tämän kirjan ovat aiheuttaneet parin ystäväni jatkuvat kehoitukset ja viime sodan aikainen tuskallinen tietoisuus siitä, että laajoilla kansankerroksilla ei ollut käytettävissä nykyajan tutkimustilannetta vastaavaa, lyhyttä yleiskatsausta isänmaan historiaan. Olen koettanut laatia sen niin, että se ilman ennakkotietojakin tarjoaisi jonkinlaisen ääriviivaiskuvan Suomen kansan synnystä ja päävaiheista. Toiselta puolen olen pyrkinyt saamaan esityksen sellaiseksi, että se muodostuisi suppeaksi Suomen historian kertaukseksi ja voisi tarjota edes joitakin herätteitä esim. kansakoulujen ja niiden jatkoluokkien opettajille sekä muille kansalaisille, jotka ensi sijassa ovat vastuussa siitä yleiskäsityksestä, joka kansallamme on menneisyydestään. Helsingissä, pääsiäisenä v. 1940.

Jalmari Jaakkola.

SUOMEN HISTORIALLISEN KEHITYKSEN MAANTIETEELLISET EDELLYTYKSET.

I. Suomi ja Fenno-Skandia. II. Suomalaisten merellinen maahan muutto III. Suomen vanhat maa- ja vesikulkuyhteydet.

I.

Harvassa maassa on kansan ja sen kulttuurin synty ja kehitys riippunut siinä määrin itse maan sijainnista ja luonnonoloista kuin Suomessa. Maantieteelliseltä asemaltaan ja luonteeltaan sekä eläimistöltään ja kasvikunnaltaan Suomi kuuluu ns. *Fenno-Skandiaan.* Fenno-Skandia muodostaa kokonaisuudessaan ikäänkuin leijonan, jonka ruumiina ja selkänä ovat Kölin yhdistämät Ruotsi ja Norja ja etukäpälinä ja rintana Suomi. Itään päin, jolla meri jääkauden lopulla erotti Suomen Itä-Euroopan mantereesta, on maantieteellinen yhteys hauraampi. Vielä

Fenno-Skandia.

nytkin kuvastavat nimiltäänkin suomalainen vesilinja Neva—Laatokka—Syväri—Äänisjärvi—Vienanmeri hävinnyttä muinaista vesiväylää. Maantieteellisesti muodostaa Fenno-Skandia näin erään Euroopan eheimpiä ja omalaatuisimpia kokonaisuuksia Myös sen yleisluonne on erittäin selvä. Se voidaan ilmaista nimellä Pohjola, johon myös Fenno-Skandiasta maantieteellisesti irrallinen, mutta sivistyksellisesti läheinen Tanska ja Islanti lukeutuvat.

Pohjola antaa tyypillisen erikoisleiman myöskin Fenno-Skandian etnografisille oloille. Pohjoisinna Lapin tuntureilla, revontulien parrasmaassa, jossa talvisin vallitsee yhtenäisen pitkä yö ja kesäisin ainainen päivä, asuvat kaikille tutut lappalaiset rikkaine muinaisperinteineen. Ikivanhaa alkuperäistä Pohjolan asujaimistoa ovat myös Skandinavian niemimaan vierekkäiset veljeskansat norjalaiset ja ruotsalaiset. Sitävastoin ovat suomalaiset eri tutkimusalojen viimeaikaisten tulosten mukaan vasta kristillisen ajanlaskun aikana muuttaneet Suomeen täältä väistyneen tai tulokkaisiin sulautuneen varhaisemman germaanisen ranta-asutuksen ja sisämaassa kiertäneiden lappalaisten tilalle. Kysymys siitä, mitä tietä suomalaiset tulevat maahansa, miten he asteittain valtaavat myöhemmät alueensa ja miten he vähitellen soluuntuvat Suomen valtiollisten rajojen ulkopuolelle kuten Ruotsin malmialueista kuuluisaan Norrlantiin sekä ns. Itä-

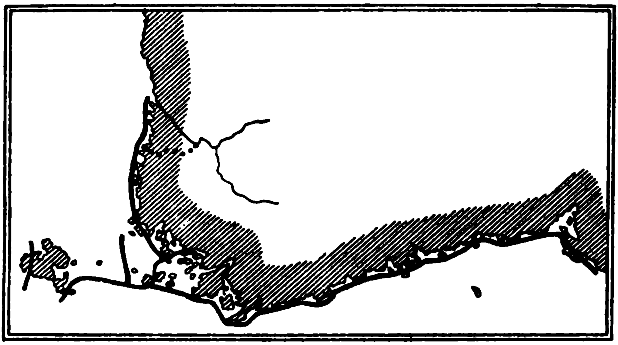
Karjalassa aina Fenno-Skandian itäiselle vesirajalle asti, muodostaa jo maantieteellisestikin kiintoisan ongelman.

II.

Sekä epäedullisten maantieteellisten kulkusuhteiden vuoksi että muistakin syistä ei aikaisemmin oletettua suomalaisten maahanmuuttoa idän puolelta voida enää pitää mitenkään perusteltuna. Kun myöskin Ruotsin puolella vallitsi germaaninen asutus, on suomalaisten siirtymisen maahansa täytynyt tapahtua meritietä käyttäen etelän puolelta. Suomen maalle ja kansalle, joita Itämeren lahdet Suomenlahti ja Pohjanlahti ikäänkuin kantavat käsissään, on näin *meri* antanut alkusysäyksen. Kuten Kalevalan mukaan sen pääsankari Väinämöinen on Suomen kansa täten kerran noussut merestä tulevan elämänsä näyttämölle. Ja sittemminkin on Suomen kansa ja kulttuuri — päinvastoin kuin tähän asti on yleensä edellytetty — kokonaan kasvanut ja kehittynyt hedelmöittävän etelästä ja lännestä tulevan merituulen alaisena.

Merellisten suhteiden ohella on Suomen kansan ja sen kulttuurin syntyyn ratkaisevasti vaikuttanut itse Suomen maan maantieteellinen luonne ja varsinkin sen liikenneyhteydet.

Perin omalaatuisia olivat jo Suomen pitkät merenrannikot. Näistä muodostaa Suomenlahden saa-

Suomen nykyiset rannikkoväylät.

riston suojaama rantareitti monessa suhteessa ainoalaatuisen kulkuväylän koko Euroopassa. Pohjanlahdellakin oli meritie suotuisa aina Kokemäenjoelle asti, josta lähtien rannikko aina Etelä-Pohjanmaalle saakka sitä vastoin on karinen ja vaikeakulkuinen. Kokonaisuudessaan muodostavat Suomen pitkät merenrannikot tavattoman suuren imupinnan etelän ja lännen puolelta tuleville kulttuurivaikutteille.

III.

Harvinaisen omalaatuisia ovat *maa-* ja *vesikulkuyhteydet* myös itse Suomen mantereella.

Tuhansien järvien maana ja kymmenien tuhansien järvien pirstoamana Suomessa oli vain harvoja yhtenäisiä ja kulkukelpoisia selänneteitä. Ainoastaan parilla suurella moreeniharjujaksolla on Suomessa ollut hallitseva asema. Toisen niistä muo-

dostavat Hämeenkangas—Pohjankangas, jotka ulottuvat Kokemäenjoen yläjuoksulta, nyk. Tampereen kaupungin tienoilta, Etelä-Pohjanmaalle. Toinen — Salpausselkä — kulkee vyön tavoin lännestä itään jakaen maan luonnollisesti kapeaan Suomenlahden rantamaahan ja sen yläpuolella sijaitsevaan laajaan järvialueeseen. Mainitut harjanteet ovatkin varhaisimmista ajoista asti muodostaneet omalla suunnallaan ikäänkuin selkärangan maaliikenteelle sekä kulttuurin ja asutuksen kululle.

Rikkaimman ja monipuolisimman kulkuverkoston Suomessa muodostivat kuitenkin sen lukuisat vesitiet. Paitsi Suomenlahden ja Lounais-Suomen rannikon pikkujokien sekä Pohjanmaan lukuisien, pitkien lohivirtojen tarjoamia liikenneyhteyksiä sekä lukemattomia järvireittejä loi varsinkin neljä suurta vesistöä kymmenien penikulmien pituisia yhtenäisiä vesitaipaleita. Länsi-Suomessa on hallitsevin Kokemäenjoen vesistö, johon kaakosta laskee Vanajavesi ja josta pohjoiseen avautuvat pitkät vesitaipaleet Kyrösjärvi—Kyrönjoki ja idempänä Näsijärven laaja vesireitti. Suomenlahden valtavirtana on lyhyt ja koskinen Kymijoki, jonka sydänjärvi Päijänne viitoittaa valtavia vesitaipaleita pohjoista kohti. Laatokan puolella sijaitsee kapean järven tapainen Vuoksi, jonka keskusjärvenä on laaja ja saarekas Saimaa ja jonka tavattoman rikas järvialue on tarjonnut kiitollisia vesiyhteyksiä toisaalta Vienanmerelle, toisaalta Oulujoen vesistöön. Tämä kulkee

kuvattujen vesijaksojen yläpuolitse poikki Suomen ja muodostaa näin luonnollisimman vesistö- ja kulkuyhteyden Pohjanlahden ja Vienanmeren välillä. Kesäisin tarjosi täten liikkuminen venein, talvisin hiihtäin tulevalle urheilijakansalle kymmenien penikulmien esteettömiä vesitaipaleita.

Esitetyt lyhyet maantieteelliset viitteet riittänevät osoittamaan, ettei Suomessa ole koskaan ollut mahdollisuuksia sellaiseen maahan sidottuun ja suljettuun yhteiselämään kuin esim. Itä- ja Keski-Euroopassa sekä Baltiassa. Päinvastoin on yhteiskunta Suomessa kuten suurimmassa osassa harvaan asuttua Skandinaviaa säilynyt alustaan asti vapaana, joustavana ja keveänä. Kuten seuraavassa koetamme lyhyesti esittää, on Suomen kansan synty ja asteittainen kehitys tarkoin muodostunut ulkopuolelta tulevien vaikutteiden ja edellä karkein vedoin kuvattujen liikennesuhteiden yhteistulokseksi.

SUOMI JA SEN VANHIMMAT KULTTUURISUHTEET N. V:TEEN 800.

I. Suomalaisten soluuntuminen maahansa. II. Vanhimmat asutusalueet III. Suomen uudet kokonaisnimet. IV. Yhteydet suureen maailmaan.

I.

Suomen varhaiset merelliset suhteet etelään tarjoavat myös luonnollisen selityksen suomalaisten alkavalle *maahan muutolle*. Aikaisemmin yleiselle käsitykselle, että Suomen kansa olisi jo Suomenlahden eteläpuolella muodostunut heimoiksi, jotka olisivat — kansainvaelluksen tapaan — eheinä kokonaisuuksina siirtyneet suurelta osalta vielä raivaamattomaan maahan, ei ole saatu vähintäkään tukea. Suomeen muuttoa eivät ole aiheuttaneet mitkään sokeat ja selittämättömät heimovaistot vaan päinvastoin kehittyneiden ja vähälukuisten uskalikkojen l. yrittäjäin tai yrittäjäryhmien aloitekyky ja rohkeus. Ja sellaiseen oli näillä Suomen tulevilla uudisasujaimilla riittävät ja monipuoliset kulttuuriedellytykset.

Uraauurtavalla tavalla valaisi suomalaisten ja heidän lähimpien sukukansojensa kulttuuritilannetta Itämeren puolella tunnettu tanskalainen kielentutkija Vilhelm Thomsen. Hän osoitti, mitenkä näiden kansojen hämäristä ns. suomalaisugrilaisista juurista juontunut oma perintö joutui Itämeren par-

tailla voimakkaiden kulttuurivaikutteiden alaisiksi. Vanhimpia näistä kuvastavat lukuisat liettualaislättiläiset lainasanat. Vieläkin hedelmällisempiä ja arvokkaampia kulttuurikosketuksia edustavat ne runsaat ja mm. huomattavaa yhteiskunnallista kehitystä todistavat goottilaiset lainasanat, jotka seurasivat edellä mainittua kulttuurikerrostumaa. Suomalaisten esi-isät ovat täten monipuolisesti tutustuneet toisaalta Itämeren rantamaiden elämään, toisaalta siihen kulttuurisiltaan, jonka gootit muodostivat silloisen Fenno-Skandian ja Etelä-Euroopan maailmanvallan välillä. Tässä etelään suuntautuvassa maailmankaupassa tyydyttivät Suomen kävijät sitä kysyntää, joka silloisen roomalaisen maailman, »orbis terrarum», keskusmailta ulottui Veikselin ohi kaukaisen Suomen turkismaille asti. Ollen omalla äärellään silloisen maailmankaupan — ennen kaikkea turkiksen — kaukaisimpia hankkijoita ja välittäjiä suomalaiset yrittäjät joutuivat vähitellen uuden kotimaansa lumoihin ja alkoivat jäädä sen kiinteiksi ja pysyväisiksi asukkaiksi ja viljelijöiksi. Maahan muutto ei täten voinut tapahtua massoina, vaan osaksi meritse kulkevana, osaksi Baltian halki tunkeutuvana vähittäisenä siirtolaisuutena.

II.

Kuvatut kaupalliset suhteet etelään määräsivät myös luonnollisesti niiden *maantieteellisen kiinnekoh-*

dan Suomessa. Kun itse Suomenlahti ja sen laaja itäinen takalisto vielä olivat barbaarialuetta, suuntautui kulttuuriyhteys lähintä tietä suoraan Suomenlahden läntisen suun yli Lounais-Suomeen ja täältä edelleen Pohjanlahdelle. Kuten Suomen asutushistorian arkeologinen perustaja Alfred Hackman ja eräät hänen jälkeisensä tutkijat ovat osoittaneet, saa tämä pohjoinen suuntaus muinaislöydöistä erittäin kiintoisaa valaistusta. Yhtäpitävät ja runsaat havainnot osoittavat näet, mitenkä ns. goottilaispiirteiset esineet kulkeutuvat Veikselin seuduilta läpi tai ohi Baltian Suomen lounaisrannikolle ja miten nämä etelästä ja toisaalta lännen puolelta, Skandinaviasta, tulevat vaikutteet vähitellen sulautuvat yhteen Pohjanlahden rantamaissa.

Suomen asutus ja kulttuuri alkaa näin vähän Kristuksen syntymän jälkeen ensinnä maan länsilaidalta ja on varhaisemman rautakauden päättyessä jo hapattanut Lounais-Suomen rannikon, vesilinjan Kokemäenjoki—Vanajavesi sekä Etelä-Pohjanmaan. Samalla alkavat kulttuurin eteläiset, läntiset ja kotoiset elementit Lounais-Suomen rantamaassa, Varsinais-Suomessa, Kokemäenjoen laaksossa l. Satakunnassa ja Vanajaveden seuduilla l. läntisessä Hämeessä vähitellen sulautua yhtenäiseksi, kansalliseksi kulttuuriksi. Etelä-Pohjanmaallakin, jolla eristäytyneisyydessään on voimakkaimmin germaaninen luonne ja jonka kulttuurisuhteet näyttävät ainakin olennaiselta osalta kulkevan länteen päin Ruotsiin

ja sen rantareittiä etelään, voidaan todeta yhä selvempiä ja alati voimistuvia suomalaisia vaikutteita.

III.

Alkavaa kansallista yhteyttä näyttävät kuvastavan Suomesta käytetyt uudet *kokonaisnimetkin*. Niinpä saa Suomi, joka yhdysperäisissä luonnonnimissä esiintyy laajalti Suomessa ja osaksi Baltiassakin, yhä selvemmän aluenimen luonteen.

Vieläkin kiintoisampi on Finland-nimen synty. Kun finn-nimeä ei tiettävästi ollenkaan tunneta Baltian puolella, tarkoittanee fenni-nimi vielä Tacituksella, joka eli v. 100 seuduilla j. Kr. ja jolla ei ollut Suomenlahdesta tai Fenno-Skandian maantieteellisestä luonteesta vähintäkään käsitystä, idän puolella samaa, mistä skandinaavit käyttivät Länsi-Skandinaviassa vieläkin tunnettua nimeä finn, merkityksessä lappalainen. Länsi-Skandinaviassa, jossa ei mitään kansallisuusmuutoksia tapahtunut, säilytti nimi finn ja lappalaisten aluetta tarkoittava Finmark alkuperäisen merkityksensä. Mutta idän puolella ilmenee suomalaisten maahan muuton jälkeen tärkeä nimen muutos. Mahdollisesti viittaa jo 500-luvulla eläneellä itäroomalaisella Procopiuksella ja hänen aikalaisellaan, goottien tuntijalla Jordaneella lappalaisista käytetty skrithifinn (= hiihtolappalainen)-nimi siihen, että etelän mailla jo tunnettiin toisiakin

finnejä. Mutta kiintoisin on nimen kehitys Itämeren partaiden skandinaaveilla. Sen johdosta, että suomalainen asutus alkoi vähitellen peittää Pohjanlahden itärannikon, siirtyi finne-nimi tarkoittamaan suomalaisia ja nimi Finland Suomea. Samalla rupeavat itäskandinaavit käyttämään suomalaisten takaisista »alkufinneistä» suomalaista nimitystä lappalaiset, lappar. Nimillä Finland ja lappalaiset joutuu Suomi ja sen laaja takalisto yhä kiinteämmin skandinaaviseen näköpiiriin.

IV.

Suomalaisen asutuksen yhtenäistyminen ja Suomen kansallisen kulttuurin eheytyminen ei kuitenkaan merkinnyt roomalaisen maailmanvallan luhistumisen jälkeenkään, että *yhteydet suureen maailmaan* olisivat katkenneet. Päinvastoin jatkuu kotoisen kulttuurin yhtäjaksoinen monipuolistuminen ja rikastuminen alituisessa kosketuksessa toisaalta kansainvaellusajan yleisen kontinentaalisen, toisaalta pohjoismaisen kulttuurikehityksen kanssa.

Selvimmin ilmenevät jatkuvat kulttuurivaikutteet manner-Euroopasta varsinkin sellaisessa Suomen turkisrikkaiden ja ostokykyisten talonpoikain kalustossa kuin miekoissa ja aseistuksessa. Kuten myöhäisimmät tutkimukset osoittavat, kuvastavat nämä olennaisesti merovingien ajan luomia ja Itä-

meren tietä — kuten esim. Gotlannin l. Vuojonmaan kautta — maahan saapuneita kontinentaalisia asemuotoja. Toisaalta tulee samalla esim. koristetuotteista ym. päättäen yhteys Skandinaviaan sekä koko maassa että varsinkin Etelä-Pohjanmaalla entistä kiinteämmäksi.

Kuvatuista ulkopuolisista vaikutteista huolimatta muodostaa Suomi jo kansainvaellusajasta asti Länsimaiden ja Fenno-Skandian äärialueena sisäiseltä kehitykseltään itsenäisen ja jopa monessa suhteessa huomattavaa kukoistustakin osoittavan kulttuuriprovinssin Pohjolan muiden kulttuurien rinnalla ja niiden luonnollisena täydennyksenä. Ja tämä suomalainen kulttuuriprovinssi saa aivan uudet ulkonaiset ja sisäiset kehitysmahdollisuudet, kun mahtava karolingien maailmanvalta lyö valtavan kulttuurivarjonsa kauas itään samalla saattaen koko Pohjolan ja sen puitteissa myöskin Suomen vetopiiriinsä.

IDÄNTIE JA SUOMI.

I. Idäntien avautuminen. II. Idäntien vaikutus Suomen yleisasemaan. III. Hämeen hahmoutuminen. IV. Karjalan erikoistuminen. V. Elimellinen kasvu itää kohti.

I.

Ei voitane katsoa sattumaksi, että *karolingit* ja nimenomaan Kaarle Suuri ovat laajalti selventäneet hallitsijan kuvaa silloisessa Euroopassa. Etelän »ikuisessa kaupungissa» kruunasi paavi Kaarlen Rooman keisariksi, iiriläiset Euroopan luoteisäärellä pitivät Kaarlen miekkaa kuninkuutensa symbolina, tökerötekoiset pohjoismaiset rahat jäljittelivät Carolus- (= Kaarle)-nimeä ja yksin kehittymättömät slaavitkin antoivat Kaarlen mukaan hallitsijalleen nimen »karol». Karolingien varsinaisen valtiollisen vaikutuksen rajoittuessa Tanskaan varjosti varsinkin heidän mahtavan valtakuntansa taloudellinen ja kaupallinen vaikutus koko silloista Pohjolaa.

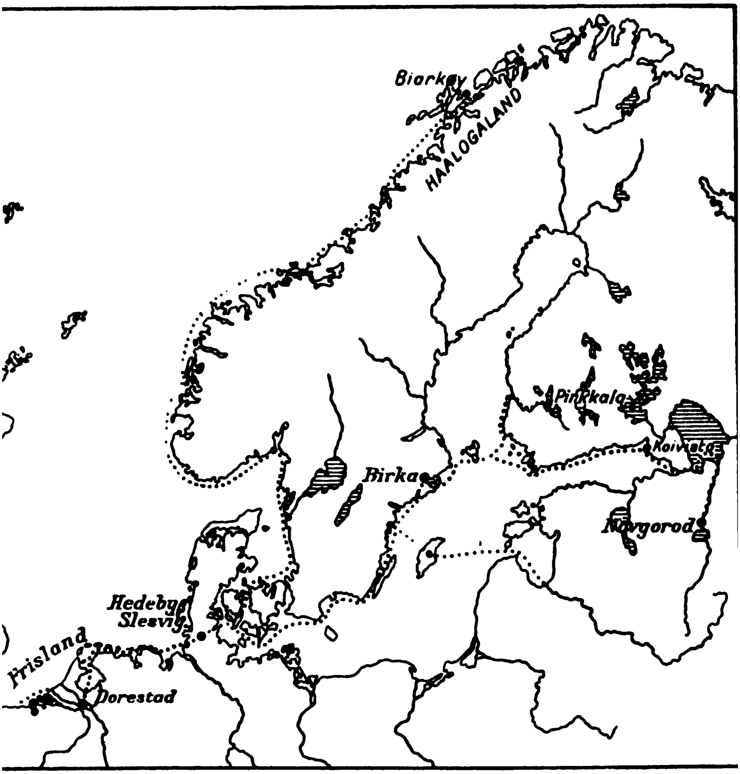
Tämän luonnollisimmaksi välittäjäksi tulivat karolingien rintamaiden tunnetuimmat ranta-asukkaat ja merenkulkijat: friisiläiset. Paitsi meriyhteyksiä länteen päin — varsinkin Brittein saarille — loivat friisiläiset vakinaiset kauppareitit Saksaan, jossa he tunkeutuivat jokia pitkin syvälle sisämaahan, sekä Pohjanmeren rannikkoa myöten Tanskaan, jossa heidän kauppansa solmukohtana oli Juutinmaan itä-

kupeella sijaitseva Hedeby-Schleswig. Tänne suuntautui jo 800-luvulla aina Pohjois-Norjassa sijaitsevasta Haalogalandista lähtevä ja pitkin Norjan rannikkoa kulkeva pohjantie, Norvegr, josta maa sai nimensäkin. Ilmeisesti vieläkin tärkeämpi oli friisiläisten tie Hedebystä silloisen Ruotsin hallitsevaan kauppakeskukseen Birkaan, joka mainitaan jo 800-luvun alkupuolella Pyhän Ansgariuksen elämäkerrassa ja joka sijaitsi eräällä Mälarin saarella vähän Tukholmasta sisämaahan päin.

Suurimman merkityksen sai muinainen Birka kuitenkin idänkaupan ja idäntien suurena keskussatamana. Länsimaisen kaupan organisoituminen Birkaa myöten muutti näet äkkiä Suomenlahden tähänastisesta barbaarimerestä huomattavaksi ja jopa omalla tavallaan ainoalaatuiseksi liikenne- ja kulttuurimereksi. Ollen pohjan suunnalla ainoa suuri kulkuväylä lännen ja idän välillä antoi se Suomelle täysin muuttuneen kulttuuripoliittisen aseman.

II.

Tähän vaikutti ensi sijassa *Suomenlahden purjehdusväylän* maantieteellinen luonne. Jo reitti Birkasta itään ohjasi liikenteen suoraan Suomen etelärannikolle. Yhtä ratkaisevasti vaikutti aikoihin, jolloin avomerta kartettiin, se seikka, että Baltian rannikko oli karinen ja vaikeakulkuinen, jota vas-

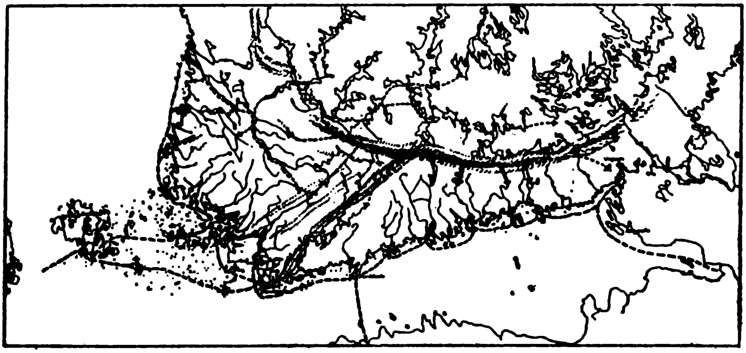

Friisiläisajan tärkeimmät purjehdusväylät.

toin Suomen puoleinen ranta oli syvä sekä suurimmalta osalta saariston suojaama. Ei ihmettä, että merta on ruvettu nimittämään Suomenlahdeksi ja että Suomen rannikon kulkuväylään osuu ikivanhoja purjehdusmuistoja, joille saa hakea vastinetta. Lähinnä juuri tähän reittiin liittyy kautta Pohjolan tunnettu idäntie, austvegr, samoin kuin saariston

ikivanhaan tulitiedoitukseen viittaava nimitys Balagardssida. Suomen saaristoa tarkoittaa saksalaisten vielä keskiajalla käyttämä nimitys Finnische Scheeren ja keskiajan englantilaisten merenkulkijain tieto, että suomalaiset myivät tuulta ohikulkeville. Juuri Suomen rannikkoa pitkin purjehtivat myös venäläisten kansanlaulujen l. bylinain kuvaamat punaiset, lohikäärmekeuloin koristetut laivat »sinisen meren yli».

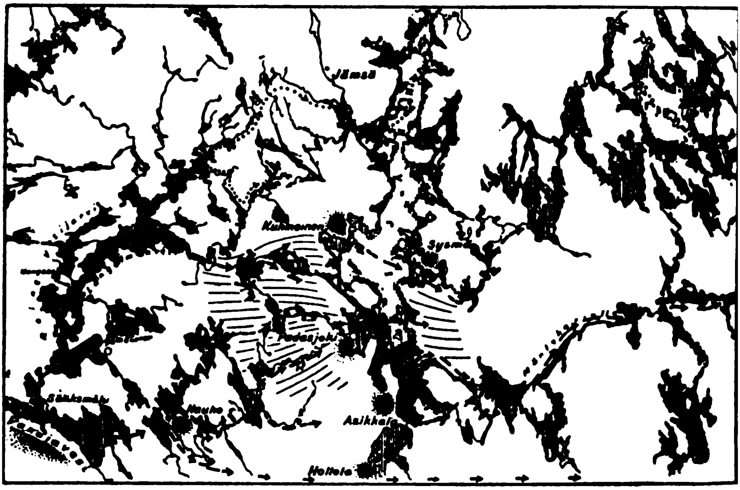
Perin kiintoisia ovat myös Suomen rantareittiin liittyvät yksityiskohtaiset purjehdusmuistot. 1000-luvulla eläneen Adam Bremeniläisen mukaan kesti matka Birkasta Novgorodiin viisi päivää. Erään 1200-luvun alulta polveutuvan tanskalaisen itineraarion eli merioppaan mukaan voidaan tätä Birkasta itään vievää reittiä seurata taipale taipaleelta aina Porkkalan niemeen asti, josta yksi kulkutie kääntyi Viron puolelle. Vakuuttavimmin puhuu kuitenkin muinaisen purjehduksen vaikutuksesta se tosiasia, että reitin varteen liittyy yllättävän poikkeuksellinen määrä paikannimiä, joiden alkuosana on friisiläistä laivaa merkitsevä sana kugg. Näiden n. 20—30 nousevan kuggsataman ohella viittaavat eräät toisetkin nimet, kuten Koivisto l. Björkö Suomenlahden pohjassa ja Pirkkala Kokemäenjoen yläjuoksun varrella, joiden alkuliitteessä ilmenee sama friisiläisperäinen, kauppaoikeusaluetta merkitsevä birk-sana, joka tavataan esim. Birkan ja pohjoismaiden vanhimman kauppaoikeuden — ns. birk-

Sisämaan ja kuggsatamien yhteyksiä.

oikeuden l. Björköarätt'in — nimissä, läntiseen kaupalliseen vaikutukseen. Jos lisäksi otetaan huomioon Ruotsin puolelta Suomen rannikon ohi käyvä kauppa sekä se viikinki- l. varjagiretkeily, joka 800-luvulla avasi kauppayhteydet Bysantiin ja itään ja loi Venäjän valtakunnan sekä koko Pohjois-Venäjän kauppaa hallitsevan Novgorodin kauppatasavallan, niin oli valtiollinen ja taloudellinen tilanne myöskin Suomen itäpuolella ja nimenomaan Laatokan partailla perusteellisesti muuttunut.

Samalla kun Suomi, jossa ei voi vieraita valloituspyyteitä todeta, joutui entistä kiinteämpään ja säännöllisempään yhteyteen Länsimaiden ja Skandinavian kanssa, herätti kuvattu lännen ja idän välinen kaupallinen valtaväylä sen alueella ennen kuulumattoman sisäisen kukoistuksen. Suomenlahden partailla ilmenee se voimakkaimpana maan itäosissa. Varsinkin sai aikaisemmin todettava heikko asutus-

Hämeen eräpaine itään päin.

ja kulttuurisäteily Päijänteelle ja sieltä osaksi vesiteitse, osaksi Salpausselkää myöten itää kohti uutta vauhtia. Muuttuneissa oloissa saavutti kehitys tällä taholla viikinki- l. varjagiretkien alettua nopean ja loistavan tuloksen: Hämeen ja Karjalan lopullisen hahmoutumisen.

III.

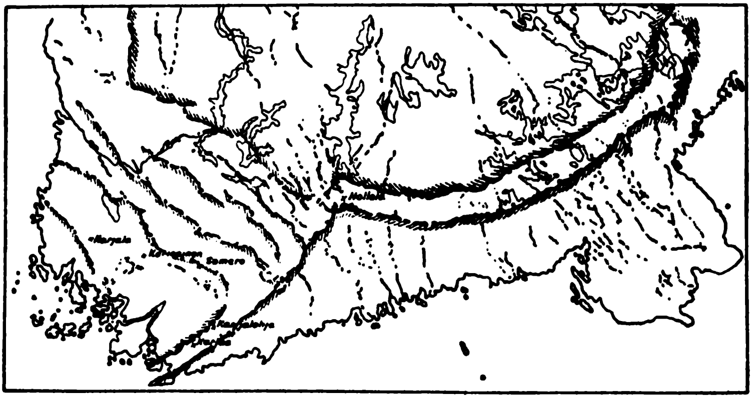
Jo Päijänteen suuren vesialueen asuttaminen sitoi *hämäläisiä* voimakkaasti itään päin. Kun he myöskin joutuivat hallitsevan kauppatien partaalla miltei missä hyvänsä välittömään kosketukseen vieraiden kauppien kanssa, siirtyi Hämeen painopiste

luonnostaan Pohjanlahdelta ja Kokemäenjoen laaksosta l. Satakunnasta, joka nyt muuttuu entistä selvemmäksi kokonaisuudeksi, paljoa läheisemmälle Suomenlahdelle. Häme, jonka nimi alkuaan näyttää merkinneen vain hämärtyvää erämaata, kiteytyi nyt nopeasti uusiin historiallisiin puitteisiinsa.

Kehityskulku voidaan kiintoisalla tavalla todeta maakunnan saamasta uudesta vieraskielisestäkin nimityksestä. Niinkuin näkyy vanhoista Tavastalkuisista paikannimistä, joita tavataan hämäläisten tärkeästä muinaissatamasta Halikonlahdesta eli Tavastkymestä Kymijoen seuduille asti, nimittivät vieraat tapaamiaan hämäläisiä tavasteiksi. Kun myöskin nimitys Tavastland (= Häme) esiintyy jo 1000-luvun riimukivessä, ovat ohikulkevat vieraatkin jo tätä ennen — s.o. 800—1000-luvuilla — alkaneet pitää Hämettä erikoisena ja tunnettuna aluemuodostelmana.

IV.

Yhtä kiitolliseksi muodostui viikinki- l. varjagiaika sekä uusi idän ja lännen välinen kaupallinen valtaväylä *Karjalalle.* Arkeologinen löytöaines, joka siellä aikaisemmin on olennaisesti samanlaista kuin läntisessä Suomessakin, kuvastaa havainnollisesti uuden, 1200-luvulle jatkuvan kukoistuksen leimahtamista. Tämä riippuu selvästi kaupallisista suhteista Suomenlahdelle ja Nevalle sekä Laatokalle ja

Kari-, Karia- ja Kariala-nimiä.

Novgorodiin. Alueen maantieteellinen sijainti ja Novgorodin läheisyys selittävät samalla, miksi Karjala nopeasti erikoistuu ja miksi läntisten kauppasuhteiden ohella myös idän kaupan taloudellinen vaikutus, joka ei kuitenkaan voinut ilmetä valtiollisena puristuksena, ulottuu sinnekin. Mutta itäisistä vaikutteista ja paikallisista erikoispiirteistä huolimatta säilytti Karjala yksinpä tavoissaan ja uskomuksissaankin vanhan lännen puolelta mukanaan tuomansa suomalaisen perinnön.

Tämä ilmenee Karjalan nimessäkin, jolla on vanhoja vastineita vain lännen puolella ja jolla ei — kuten on arveltu — ole mitään yhteyttä tavallisen karja-sanan kanssa. Kuten näet helposti voi todeta, eivät Karja- ja Karjala-nimet liity missään edes todennäköisiin karjanhoitoseutuihin. Sitä vastoin tavataan niitä vain harjuisilla eli »karisilla» alueilla.

Somerikkoharjua, moreenia eli »karia» tarkoittava Kariala, jonka vanhin ja hallitsevin luonnontie länteen kulki Salpausselkää pitkin, todistaa näin nimeltäänkin karua suomalaista alkuperäänsä. Nimeään myöten ovat »karialaiset»kin näin uusi verso Suomen kansasta.

V.

Edellä esitetty riittänee osoittamaan, ettei Suomen kansaa ole koskaan pakotettu länsimaiseen ja pohjoismaiseen asenteeseen. Suomen kansa on hämärästä muinaisuudesta asti vapaasta tahdostaan ja omasta yritteliäisyydestään kasvanut länsi- ja pohjoismaisen sivistyksen etuvartioksi. Myöskään ei Suomen kansan varhaisimmassa henkisessä olemuksessa ole mitään syvällisiä alkuperäisiä heimoeroavaisuuksia, saati sitten täysin sovittamattomia ja ristiriitaisia aineksia. Suomen, Hämeen ja Karjalan asukkaat suomalaiset, hämäläiset ja karjalaiset kuvastavat päinvastoin Suomen kansan harvinaisen yhtenäistä ja *elimellistä kasvua* itää kohti. Ja kuvattu asutus- ja kehityslinja Länsi-Suomi—Häme—Karjala avasi Suomelle uuden maailmanhistoriallisen tehtävän myöskin Pohjan puolella.

SUOMI JA POHJA.

I. Etelä-Pohjanmaan muinaiskulttuuri. II. Kainulaiset. III. Pirkkalaiset. IV. Hämeen eränkäynti. V. Yhteydet Vienanmerelle. VI. Karjalan suurintressien hahmoutuminen. VII. Pohjoinen kohtalonyhteys naapurikansojen kanssa.

I.

Rinnan sen voimakkaan kukoistuksen kanssa, joka varsinkin viikinki- l. varjagiaikana leimahtaa Suomenlahden parrasmaissa ja nimenomaan Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä ja Karjalassa, ilmenee Suomessa yhä kasvava pyrkimys pohjoista kohti.

Varhaisinta ja pohjoisinta kiinteää asutusta — lappalaisia lukuunottamatta — kuvastaa se *Etelä-Pohjanmaan muinaiskulttuuri*, joka alkaa ajanlaskumme alkuvaiheilta. Se on löytöjen valossa nimenomaan kansainvaelluksen aikoihin rikkaimpia koko maassa ja todistaa näin ollen huomattavaa hyvinvointia. Sen pääpaikkoja ovat Kyrönjoen laakson silloiset suuseudut ja Laihian tienoo. Sen paras kehitys näyttää riippuvan kauppayhteyksistä Ruotsin ja Itämeren tietä — kuten Vuojonmaan kautta — etelään. Epäilemättä perustui sen rikkaus samaan lähteeseen kuin myöhempienkin pohjankävijäin tavaton varallisuus: lappalaisten ja Kyrösjärven — Kyrönjoen tietä käyttävien suomalaisten turkistarjoojien ylläpitämään kukoistavaan turkiskauppaan.

Oudointa kuitenkin on, että tämä vanha kulttuuri alkaa 700-luvulla tyrehtyä ja riutuu n. v. 800. Syynä tähän oli ilmeisesti se kaupallinen mullistus, jonka Birkan synty ja Suomen ohi kulkeva uusi idän ja lännen välinen kauppaväylä aiheutti. Suomessa tämä muutos siirsi turkiskaupan vetopinnan ratkaisevasti toisaalta Kokemäenjoen laaksoon, toisaalta maan etelärannikon lukuisiin satamiin ja tapaamispaikkoihin. Ja tulos näkyi kaikilla mainitun kosketuslinjan pohjoispuolisilla järvialueilla ja erämailla, jotka nyt saivat ikäänkuin suurina riista- ja turkisaittoina sekä kotoisessa elämässä että kaupankäynnissä verrattoman taloudellisen merkityksen. Kun nimenomaan otetaan huomioon turkiksen kallis raha-arvo, tarjosivat Suomen järvialueet ja erämaat sen asukkaille näin erikoisen hyvän toimeentulon.

II.

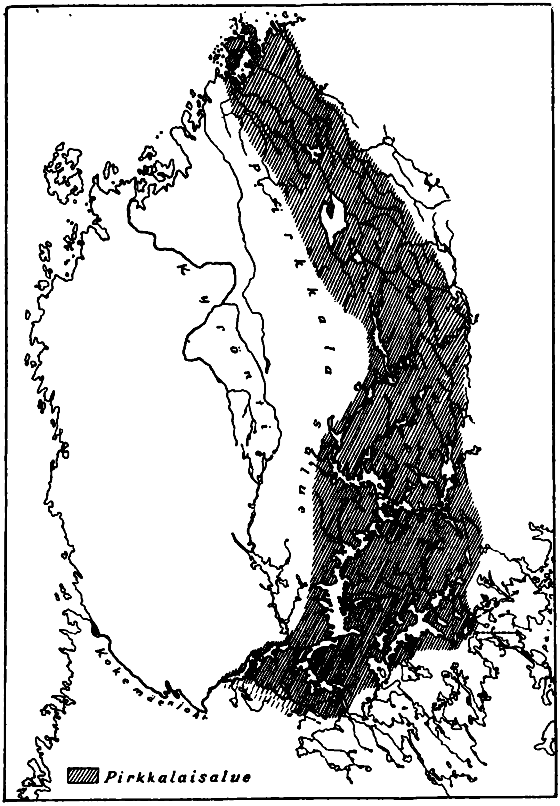
Kaikkein kiitollisimmaksi muodostui pohjankäynti Kokemäenjoen laaksosta ja nimenomaan vanhoja pohjanteitä hallitsevasta Ylä-Satakunnasta. Sekä maitse Kyrönkangasta—Pohjankangasta pitkin että Kyrösjärven—Kyrönjoen vesireittiä oli sieltä lyhyt ja helppo pääsy Pohjanlahden laajaan ja alavaan rantamaahan l. Kainuuseen. Tämän halki kulkivat ns. *kainulaiset* edelleen Ruotsin Länsi-Pohjaan ja Norjan Haalogalandiin, jolle länsisuomalaiset poh-

jankävijät antoivat nimen Ruija l. Rutja, s.o. revontulien maa. Kuten Norjassa Haalogalandin suurtalonpoikain lapinkauppa, finnakaup, vähitellen muuttuu vuotuisiksi, varsinaisten asemiesten harjoittamiksi veroretkiksi, finnefärd'eiksi, järjestyvät myös Ylä-Satakunnan pohjankävijäin matkat nopeasti määräajoin — tavallisimmin vuosittain tapahtuviksi, säännöllisten venekuntien ja ammattiinsa tottuneiden asemiesten kauppa-, ryöstö- ja veroretkiksi. Norjalaisen sagan mainitsemassa kainulaiskuningas Faravidissa, jonka nimi on ilmeisesti käännös sellaisista Kalevalan runoissa ilmenevistä nimistä kuin Kaukomieli, Kaukamoinen, on heillä jo 800-luvun lopulla huomattava johtaja, jota seuraa kertoman mukaan kolmesataa järjestynyttä, omaa järjestö-lakiaan noudattavaa aseellista lapinkävijää. Kun norjalaisten lähteiden mukaan kainulaisten maa, Kvenland, käsitti Ruotsin nykyisen Länsi-Pohjan ja he toisaalta tekevät retkiä Ruijaan ja jopa karjalaistenkin maahan, on heidän toiminta- ja liikkuma-alansa Jäämeren ja Kokemäenjoen laakson välillä tavattoman laaja ja monipuolinen. Ja tämä järjestynyt ja taloudellisesti varmaankin hyvin tuottoisa kauppamahti sekä veroherruus suurimpaan osaan Lappia ja lappalaisia sai pian perinnäisen ja vakiintuneen luonteen. Kainulaisilla, joiksi norjalaiset vanhaan tapaan vieläkin nimittävät länsisuomalaisia, on täten kunniakas uranuurtajan asema sekä kaukaisen Pohjan rikkauksien keksimisessä ja

herättämisessä että varsinkin muinaissuomalaisen pohjanvallan luomisessa. Ja tätä historiallista asemaansa he pitivät yllä siihen asti, kunnes Etelä-Pohjanmaan uusi asutus 1000- tai 1100-luvulta lähtien alkaa vähitellen tukkia kainulaisten vanhan pohjantien. Etelä-Pohjanmaan ylpeän, itsetietoisen ja intohimoisesti vapauttaan rakastavan uudisasutuksen, ns. *pohjalaisten* synty antoi samalla alkusysäyksen kainulaisten pohjanvallan maineikkaille jatkajille: pirkkalaisille.

III.

Pirkkalaiset, jotka ovat saaneet nimensä vanhasta suurpitäjästä nykyisen Tampereen kaupungin ympärillä, ovat alkuisin samasta rintamaasta kuin muinaiset kainulaiset: Ylä-Satakunnasta. Sosiaalisestikin he — olematta irrallisia, vaeltavia metsästäjiä ja kalastajia — edustivat samanlaisia, yritteliäitä suurtalonpoikia kuin nämä. Myös maantieteellisesti suuntautui heidän pohjankäyntinsä elimellisesti lähintä luonnollista vesistöä, Näsijärven reittiä, pohjoista kohti. Niinkuin Pirkkalan rintamaan taloihin liittyvistä eräomistuksista ja erämajoista vielä keskiajan lopulla näkee, kulki heidän pohjantiensä mainittua vesistöä pitkin pohjoisen vedenjakajan yli sekä tämän pohjoispuolella jatkuvaa vesistöä myöten Ähtävänjoen tienoilla Pohjanlahdelle. Täältä

Kainulaisten Kyrön tie ja pirkkalaisalue.

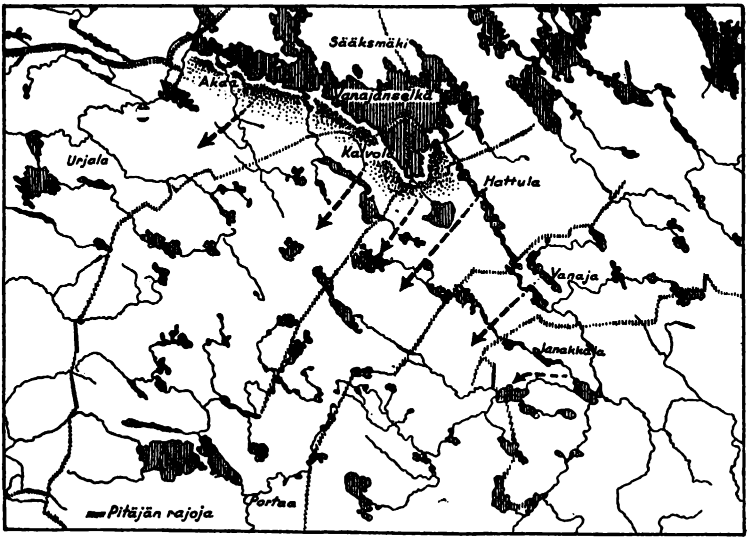
he samosivat pitkin merenrantaa — ns. Pohjanrantaa — Pohjanlahden pohjoispohjukkaan, jonka Satakunnan talonpojat todistavat vielä 1300-luvulla »kokemuksesta ja isiensä asiakirjain perusteella» tuntevansa ja jossa vanha suomalainen paikannimistö viittaa voimakkaasti kuvatuille pirkkalais-

ten eteläisille polveutumispaikoille. Halliten 1320-luvulle asti Ruotsin Länsi-Pohjaa Merenkurkkuun ja Skellefte-joelle asti sekä ulottaen retkensä pohjoisessa Jäämerelle ja idässä Kemijoelle ja Varangin vuonoon saakka, tulivat he koko aikaisemman kainulaisvallan perillisiksi. Pirkkalaiset ovat näin sekä norjalaisten mukaan, jotka eivät ollenkaan erota heitä kainulaisista, että suomalaisen erähistorian valossa, viimeksi mainittujen perinteiden elimellisiä kehittäjiä.

Kuuluisimmiksi tulivat pirkkalaiset varsinkin pohjanperien aluesuhteiden ja sikäläisen suomalaisherruuden ylläpitäjinä ja lapinverottajina. Saaden — kuten myöhemmin osoitamme — aikaisemman toimintansa perusteella jo 1200-luvulla varsinaiset privilegiot asemalleen muodostivat pirkkalaiset Ruotsin, Norjan ja Venäjän välissä läpi koko keskiajan muodollisesti ihmeellisimmän talonpoikaismahdin sekä Pohjoismaissa että koko Euroopassa. Aikoihin, jolloin feodaaliset ihanteet särkivät Pohjoismaissakin paljon sen talonpoikien vapaudesta, säilyi pirkkalaisissa aina uuden ajan alkuun asti kiintoisa jäte ainakin 800-luvulta asti periytyvästä pohjoismaisesta suurtalonpojasta ja asemiehestä sekä hänen itsetunnostaan ja kulttuuristaan. Ei ihme, että vielä Olaus Magnus puhuu punaviittaisen lapinvoudin johtamista pirkkalaisista »vuorien herroina» ja että itse kuningas Kustaa Vaasa luonnehti heitä »rikkaiksi pirkkalaisiksi».

IV.

Samoin kuin luonnolliset maantieteelliset syyt tekivät pohjankäynnin Kokemäenjoen laaksossa hallitsevaksi suurintressiksi, määräsivät luonnonolot myöskin *Hämeen eränkäynnin* luonteen. Kuten Hämeen talonpojan kauppa kääntyi olennaisesti Salpausselän eteläpuoliselle Suomenlahdelle, oli hänen rikkautensa varsinainen varastoaitta tämän selänteen pohjoispuolisella järvialueella. Hämeen keskusjärvet Vanajavesi ja Päijänne tekivät kuitenkin pakostakin sikäläisen eränkäynnin eri tahoille suuntautuvaksi ja hajanaiseksi ja saivat täten aikaan, että täällä ei syntynyt samantapaisia yhtenäisiä järjestöjä kuin pohjankäynnin alalla.

Hämeen läntinen eräpaine. Vrt. karttaa s. 24.

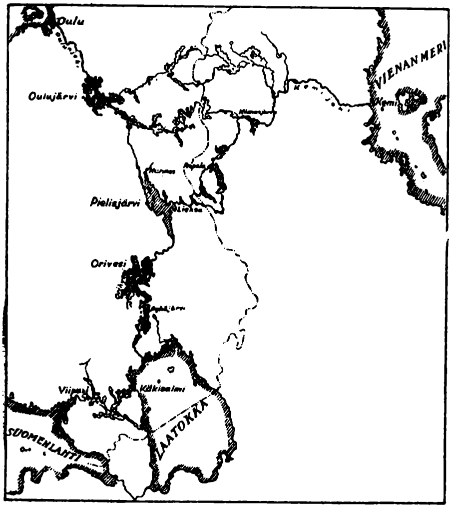
V.

Oman kaupallisista ja maantieteellisistä oloista riippuvan ilmauksen sai pohjankäynti myöskin Laatokan maailmassa.

Sen vanhimmaksi lähtökohdaksi täällä muodostui Suomen ulkopuolella, lähinnä Novgorod'in ympärillä sijaitseva Olhavan laakso. Täältä käsin alkoivat seudun suomensukuiset asukkaat vatjalaiset, joita venäläiset nimittivät tšuudeiksi, pyrkiä luonnollisinta tietä, s.o. Syvärin—Äänisjärven reittiä, pohjoisimpaan kaupalliseen solmukohtaan: »*Permaan*» l. *Vienanmerelle*. Pohjoista tietä avasivat myöskin norjalaiset jo 800-luvun lopulla meriyhteyden sinne. He antoivat maalle nimen Bjarmia l. Bjarmaland ja sen asukkaille nimen bjarmit. Norjalainen nimi näyttää olevan skandinavinen äännevastine suomalaiselle sanalle perämaa l. perämä, s.o. vedenjakajan takana oleva maa. Samaa tarkoittavat venäläiset käyttämällä maasta nimeä Zavolotskaja tšud. 1000-luvulta lähtien, jolloin Olhavan seudun tšuudit vähitellen sulautuvat slaaveihin, alkaa heidän pohjankauppansakin yhä välittömämmin joutua novgorodilaisten kauppiaiden käsiin.

VI.

Rinnan Suomen ulkopuolella avautuvan Olhavan —Vienan kauppalinjan kanssa tapahtuu Laatokan

Karjalaisen eräelämän runkotie

luoteisrannikolla sijaitsevan *Karjalan suurintressien hahmoutuminen*. Se näkyy osaksi karjalaisten suhteissa ja muutoissa Suomenlahdelle ja Inkerinmaalle. Mutta selvimmän ilmauksensa saivat kuitenkin karjalaisten suurintressit pohjan puolella.

Karjalassakin riippuivat nämä ensi sijassa pitkistä ja kiitollisista vesireiteistä. Heti Karjalan keskeisimmän asutusalueen takaa, — Käkisalmen seudun luoteispuolella —, alkoi miltei yhtäjaksoinen vesireitti, joka Pielisjärveltä lähtien haaraantui toisaalta Oulujoen vesistöön ja Pohjanlahdelle, toisaalta itään Vienanmerelle. Jo tämä laaja vesistöalue tarjosi runsaasti riistaa ja turkiksia. Läntisen pohjankäynnin rajoittaessa karjalaisten toimintaa Pohjanlahden puolella soluuntuivat he Laatokan pohjoispuolella laajalti itään ja ulottivat varsinkin Vienanmeren partailta lähtien veroherruutensa myöskin pohjanperien lappalaismaille. Vaikka karjalaisten pohjankäynti ei koskaan saavuttanut samanlaista järjestyneisyyttä kuin pirkkalaisilla, on myöskin karja-

lainen suurtalonpoika ja asemies omalla tavallaan huomattavasti tukenut ja lujittanut muinaissuomalaisia pohjanintressejä.

VII.

Edellä suurin piirtein kuvattu kehitys riittänee osoittamaan, miten suomalaiset jokapäiväisissä askareissaan, retkillään ja aseseikkailussa ovat sukupolvi sukupolvelta kasvaneet myöskin pohjan puolella kaikenpuoliseen taloudelliseen, oikeudelliseen ja maailmankatsomukselliseen *kohtalonyhteyteen pohjoismaisten naapurikansojensa* kanssa. Rakentaen verrattomalla tavalla samalla kertaa sekä omaa maataan että Pohjolaa he ovat yksinpä kaukaisessa pohjassakin tulleet kosketuksiin lännesta säteilevän kulttuurin kanssa. Ja nämä rikkaat ulkopuoliset kosketukset ja kotoisen elämän suuri nousu sekä idän että pohjan puolella sai myöskin poikkeuksellisen henkisen ilmauksen. Sama viikinkiajan yleinen kuohukausi, joka veti viikingejä laajoille seikkailu- ja valloitusretkille itään ja länteen ja joka synnytti skandinaavisen sagan, puhalsi — kuten seuraavassa koetamme lyhyesti esittää — väkevän henkensä eri tavoin tulkittuihin Kalevalan sankarihahmoihin ja loi näin ainekset suurelle eepokselle Pohjolasta.

MUINAIS-SUOMI KALEVALAN KUVASTIMESSA.

Romanttisia käsityksiä Kalevalasta.

I. Onko Kalevala perusluonteeltaan uskonnollinen? II. Historiallisia kuvitelmia Kalevalasta. III. Runomitan todistusarvo.

I.

Useasta tuntunee kuin pyhyyden loukkaukselta käsitellä Kalevala-runouden todellisuustaustaa ja nimenomaan sen historiallisperäisyyttä. On monia, heidän joukossaan joku tutkijakin, joka vieläkin yhtyy epäilyksittä Aug. Ahlqvistin sanoihin: On yhdentekevää, onko Väinämöisiä ja noita muita sankareita koskaan ollut olemassa vai ei. Tällaisen käsityksen edustajat ovat kerta kaikkiaan tuudittautuneet ylimaailmallisiin unelmiin, parantumattomaan uskoon, että Kalevalan elämä kuvastaa vain yläilmojen tai mielikuvituksen maita. Ja kukapa ei antaisi heidän tulla uskollaan autuaiksi.

Todellisuuden pohjalla liikkuvaa huimaa sitä vastoin jo ajatuskin, että Kalevala sisältäisi olennaisesti vain *uskomuskuvia*, vain kirjavan sarjan yliluonnollisia olentoja ja tapahtumia. On vaikeata sanoa, mikä tällaisessa käsityksessä on hillittömintä. Onko hillittömintä se, että kalevaisia uskomusvastineita

on etsitty suunnattomien välimatkojen ja aikojen takaa, milloin Tibetistä, milloin intialaisilta, milloin kaksoisvirtojen maasta, milloin tatareilta jne.? Vai onko hillittömintä luulo, että nämä uskomuskuvat olisivat n.s. heimoperintönä säilyneet vain karjalaisilla, jotka kuitenkin ovat sekä maantieteellisesti että ajallisesti aina olleet välittömässä suhteessa koko muuhun kansaamme? Mikä ihmeen mahti olisi yhtäältä hävittänyt nämä jumalaiset olennot ja heidän temmellyskenttänsä suunnattomilta alueilta ja lukuisilta kansoilta ja toisaalta magneetin tavoin vetänyt ne piskuisen Suomen kansan ja vieläpä monin verroin pienemmän karjalaisheimon tarkoin suljettuun taikapussiin? Sellaista tapahtuu vain saduissa. Tosiasiain ja tieteen valossa ovat Altai ja sen takaiset ja etiset uskomusmaat Kalevala-maailmalle tuiki tuntemattomia.

II.

Yhtä pettäviä kuin Altain virvatulet ovat monet romanttiset *historialliset kuvitelmat.*

Comparetti kuvitteli suurta tšuudilaista valloitusaikaa Venäjällä ja päätteli, että koska Kalevalassa ei kerrota siitä, ei sen runous ole historiallisperäistä. Runojen perusteella on oletettu goottilaisperäistä Vetrikkaa, vaikk'ei tällaisesta sankarista ole lainaavalla taholla tietoja. On kuviteltu, että Novgorodin alueelta tunnetut asemiehet, n.s. kolbjagit, olisivat

nimeltäänkin Kalevan sukulaisia tai että Riian ohi virtaava Väinäjoki viittaisi Kalevalan pääsankariin, Väinämöiseen, ja etelävirolainen Ugaunia Väinämöisen toisintonimeen Uvantolainen. Yhdistäkääpä mielessänne hetkiseksi mainitunlaiset kuvitelmat. Mitä elimellistä yhteyttä oletetuilla nimillä ja ilmiöillä on keskenään ja vielä vähemmän kaukaisen Suomen kansan kanssa? Mitään yhteisbalttilaista tai suomalais-balttilaista suuruuden aikaa, sankarikautta tai yhtään edellytettyä sankaria ei ole nykyisten tietojemme mukaan koskaan ollut olemassa. Kuinka olisi juuri Suomen kansa voinut keräillä eri kansoilta näille itselleenkin täysin tuntemattomia sankareita Valdailta Väinäjoelle asti? Nähdäksemme ovat tällaiset olemattomat sankarit saattaneetkin elää vain tunneperäisen, tosiasioille kokonaan vieraan romantiikan virvatulessa. Ja pohjimmaltaan perustuu tämä romantiikka Suomen maan ja kansan suhteettomaan aliarviointiin. On tahdottu etsiä Kalevalan sankarirunoille kaukaisia ja loistavia ulkonaisia puitteita. On katsottu, että oman kansan rikas sankariperintö on liian raskas sen kannettavaksi ja tämän vuoksi laskettu se koko laajan Suomen suvun leveille harteille.

III.

Käsitellyntapaisten olemattomien nimien ja sankarien todistusvoimaa on lisäksi koetettu tukea viit-

taamalla yhteiseen vanhaan *runomittaan* Suomenlahden molemmilla puolilla.

Jos ottaa huomioon Laatokan itäpuolella eläneiden vepsäläisten ja Olhavan luoteispuolella asuneiden vatjalaisten perin köyhän ja sekä luonteeltaan että iältään varsin epämääräisen runouden, jäävät mahdollisen yhteisperäisen runomitan edustajiksi vain Suomi ja Viro. On selvää, ettei tällainen mahdollisuus, jota lisäksi on viime aikoina virolaisen tutkimuksen taholta vakavasti epäilty, mitenkään käy todistuksesta. Jo se tosiasia, ettei suunnattomasta runotoisintomäärästä ja vuosikymmenien palavasta innosta ja uskosta huolimatta vielä ole voitu todeta yhtään varmaa virolais-suomalaista muinaisrunoa, riittänee saattamaan ainakin runsaan yhteisen runoperinnön olettamisen kovalle koetukselle. Myöskin runouden kehitys Suomenlahden molemmin puolin puhuu samaan suuntaan. Virossa on runous leimahtanut rikkaaseen ja kirjavaan lyyrilliseen asuun, Suomessa vuorostaan omaperäiseksi, kalskeaksi, voimakkaaksi ja iskeväksi sankarirunoudeksi. Miten voidaan tällainen ilmiö selittää runomittateoriain kannalta? Eiköhän niiden näkökulmasta täytyisi edellyttää, että Suomenlahden eteläpuolella sikäläiset omamaiset sankarit olisivat puustavillisesti puhuen tukehtuneet lyriikan petollisiin säveliin? Ja eivätköhän tämän käsityksen mukaan suomalaisten esi-isät olisi oman maansa ja kansansa unohtaen riehautuneet laulamaan vieraista sankareista, jotka

eivät koskaan ole olleet heidän oman maansa kamaralla tai edes heidän välittömässä havaintopiirissään? Nähdäksemme ei vielä ole esitetty mitään järjellistä tapaa, jonka nojalla voitaisiin soluttaa Kalevalan sankareita ja sankarirunoja pelkästään runomitan vaipan alla meille melko vieraille balttilaisalueille. Niin katkeralta kuin monista saattanee tuntuakin, että Kalevalan sankarimaailman suhteet yläilmoihin, Altaihin, Valdaihin ja Baltiaankin auttamattomasti katkeavat, pakottavat tosiasiat meitä sittenkin alistumaan tähän välttämättömyyteen. Meidän täytyy alistua ajatukseen, että Suomenmaa — esiisiemme aikaisempiin asuinpaikkoihin sekaantumatta — on voinut innoittaa lauluun. Meidän täytyy alistua toteamaan, että Suomenmaalla on ollut muinaisista heimoyhteyksistä riippumattomia ja vain omassa maassamme mahdollisia historiallisia kosketuksia ja elämyksiä, jotka ovat antaneet aihetta suureen runouteen. Meidän täytyy uskoa, että Suomen kansalla on ollut mahdollisuus saavuttaa runollinen luomiskyky, jolla ei ole ollut vertaa sen heimokansojen keskuudessa. Näillä edellytyksillä siirtyy Kalevalan sankarirunoston polttopiste kokonaan utuisilta suomalaisugrilaisilta alkumailta ja Baltian tasangoilta Suomen niemimaalle.

Onko Kalevala heimo- vai historiallinen runoelma?

I. Onko Kalevala ns. heimoperintöä? II. Historialliset kosketukset sankarirunouden todellisuustaustana. III. Suomen merellinen asema. IV. Suomen muinaiset maanviljelysalueet. V. Muinais-Suomen suurnautintapiirit.

I.

Mutta etsittäessä Kalevalan sankarirunoston juuria Suomestakin tarjoutuu eräitä vaikeuksia. Lähinnä ilmenee kaksi suurta vastakkaista lähtökohtaa. Joko on näet Kalevala-runous, kuten on varsinkin viime aikoina totuttu sanomaan, n.s. *heimoperintöä.* Tai se on synnyltään suurista historiallisista kosketuksista johtunutta.

Edellinen selitys on kehitelty lähinnä vain Karjalaa silmällä pitäen. Se edellyttää jotenkin sulkeutunutta, erikoislaatuista ja salaperäistä heimohenkeä, jonka hämäristä hetteistä runous on pulpahtanut. Milloin, kenen toimesta ja mistä syistä tämä heimohenki on alkanut mystillisen luomistyönsä, siitä ei näe koskaan annettavan selitystä. Ihmeellisintä kuitenkin on, että tämä heimohenki on kokonaan unohtanut heimonsa. Heimon ja sen kotimaan, s.o. Karjalan, ihailu ja ylistys jää täysin syrjään Kalevalan sankarien terävästi piirretyistä hahmoista. Yhtä ihmeellistä on, ettei muuallakaan, kuten esim. germaaneilla, joiden »heimo»-elämä osuu varsin varhaiseen historialliseen valoon, tunneta mitään suljetun, salaperäisen heimohengen luomaa. Myös Suomen heimojen olemassaolo siinä mielessä kuin tähän asti on oletettu, on — kuten olemme koettaneet edellä

osoittaa — täysin epäilyksenalainen. Nimenomaan Karjalan synty viittaa muinais- ja kielitieteen sekä historiallisten todisteiden valossa länteen päin. Myöskään ei runojen leviämisen kannalta voida selittää, että ne olisivat voineet siirtyä vain pitkin nykyistä Suomen rajaa tai että oletettu karjalainen runoperintö olisi kulkenut aivan toisessa muodossa Vienaan kuin Inkerinmaalle. Luonnollisinta on näin ollen olettaa, että runous on tullut Vienaan ja Inkeriin omia teitään, s.o. Karjalasta riippumatta.

II.

Kaikki tosiasiat viittaavat täten yhtäpitävästi siihen, että Kalevalan sankarirunous johtuu mahtavista *historiallisista kosketuksista* ja näiden luomista intressi- eli etupiireistä. Tämä edellyttää, että on ollut ulkopuolisia, myöhemmin kokonaan hävinneitä elämänmuotoja, jotka ovat vuorostaan luoneet kotoisia, niin ikään nyttemmin täysin hävinneitä elämänmuotoja tai intressi- eli etupiirejä. Myöskin syy näiden syntyyn on erittäin luonnollinen ja selväpiirteinen.

III.

Oli kerran ainakin yli kaksi vuosisataa kestävä aika, jolloin ei vielä syntymätön Turku näytellyt mitään osaa maan kaupallisessa elämässä ja jolloin ei kristillisen ajan ruotsalaisasutus missään estänyt suomalaisten pääsyä *merelle*. Oli kerran aika, jolloin

ennenkuulumattoman vilkas ase- ja kauppaelämä kukoisti kaikkien Suomen läntisten naapurikansojen rannikoilla ja jolloin koko suunnaton Venäjän valtakunta oli kuohunta- ja syntymätilassaan. Oli kerran aika, jolloin miltei koko sen pohjoismaisen ase- ja kauppamahdin, joka loi Venäjän valtiojärjestyksen ja piti sitä yllä, on täytynyt solua Suomen etelärannoitse puikkelehtivaa idäntietä pitkin. Oli kerran aika, jolloin länsimaisen kaupan herättämän, Pohjois-Norjassa sijaitsevan Haalogalandin eli Ruijan asukkaat maansa valtio- ja asemahdin tukemina ikäänkuin syöksähtivät kaukaisen Perman, s.o. Vienajoen seudun, turkismarkkinoille ja laajoille Jäämeren kyljestä alkaville lappalaisalueille ja tätä tietä yhteyteen suomalaisten esi-isien kanssa. Oli kerran aika, jolloin Tukholman ja Sigtunan edeltäjä muinainen Birka pienellä Mälarin saarella esiintyi ainakin pari vuosisataa koko idänkaupan valtiattarena ja jolloin se yhdeltä puolen kymmenien Suomenlahden partailla sijaitsevien pikkusatamien ja Koiviston markkinapaikan ja toisaalta Pohjanlahden rannikon tietä Kokemäenjoen laakson kauppapaikkojen — varsinkin Pirkkalan — välityksellä syleili kaupallisesti koko Suomea. Merellinen maailmanhistoriallinen kehys, jonkalaista emme voi todeta tai edes edellyttää utuisen suomalaisugrilaisen alkukodin tai Baltian tasankojen reunamilla, tulee täten Suomen ympärillä n. v:sta 800 n. v:een 1100 tavattoman selväpiirteiseksi ja havainnolliseksi.

IV.

Tämä voimakas ulkopuolinen vaikutus nosti myöskin koko Suomen sisämaisen elämän monessa suhteessa uudelle tasolle. Mutta kehitys ei kulkenut tasaisesti yli koko maan tai heimoittain, vaan ulkoapäin tulevien herätteiden ja kunkin maamme alueen talous- ja liikenne-edellytysten mukaan. Täten syntyi jonkinlaisia melkoisen yhtenäisiä etu- eli intressipiirejä.

Vähimmän tapahtui elämän nousua puhtailla *maanviljelysalueilla* kuten myöhemmän Turun seuduilla, Kalannissa, s.o. nykyisen Uudenkirkon ja Uudenkaupungin seudulla, ja Ala-Satakunnassa, joiden maataloustuotteilla ei ollut olennaista merkitystä tämänaikaisessa maailmantaloudessa. Hallitsevimpaan asemaan tämänluonteisista alueista pääsi sekä kauppasuhteiden että Kokemäenjoen rikkaan kalastusnautinnan nojalla se sisämainen alue, joka alkaa Kalannista ja ulottuu täältä aina Karkun seuduille, s.o. Ylä-Satakuntaan, asti. Tämä alue edustikin Suomen kiinteän viljelysalueen rikkainta pesäseutua.

V.

Kaikkein ihmeellisin, jopa suorastaan ainoalaatuinen on kuitenkin kehitys seuduilla, joilla rintamaan lisäksi oli edullisia, laajoja *erämaa-*, *turkis- ja kauppa-alueita.*

Suuren idäntien auettua syntyy tällaisia kaik-

kialla tämän kauppatien pohjoispuolella. Jos alamme Suomen ulkopuolelta, loivat tällaisen kauppaeli markkina-alueen — kuten edellä näimme — esim. n.s. tšuudit eli vatjalaisylimykset Vienajoen ja Vienanmeren seutuihin. Karjalasta käsin aloitetaan kaukoretkeily osaksi Vienanmeren länsirantaan, osaksi Oulujoen seuduille ja Hämeestä Sisä-Suomen järvialueelle. Kaikkein merkillisimmän intressialueen loivat kuitenkin Ylä-Satakunnan asukkaat muinaisen Sastamalan, s.o. nykyisen Tyrvään—Karkun, ja Pirkkalan ympäristöillä. Sen rintamaa-alueena on muinaissuomalaisen kulttuurin ydinseutu Kokemäenjoen laakso eli Satakunta ja sen lähtökohtana se kapea ja hallitseva Pohjan portti, joka osuu Kyrösjärven reitin ja Näsijärven reitin suuseutujen väliin. Paitsi että rintamaa täällä on yhtä kehittynyt kuin millä muulla alueella tahansa, ovat myös pohjankäynnin muodot täällä ainutlaatuisen rikkaat ja monipuoliset. Myöskin hallitsevat pohjantiet ovat täällä erittäin selvät. Vanhinta tietä kulkivat — niinkuin edellä osoitimme — ainakin 800-luvulla kainulaiset Etelä-Pohjanmaan halki aina Ruijaan, s.o. Haalogalandiin asti, myöhempää pirkkalaiset Näsijärven reittiä pitkin. Pohjankäynti tulee täten Ylä-Satakunnassa hallitsevaksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. Samalla muodostuu se etu- eli intressipiiri, jota kainulaiset ja pirkkalaiset edustavat, selväpiirteisimmäksi ja mahtavimmaksi koko Suomen muinaishistoriassa.

Sen lyhyen luonnehtelun perusteella, jonka edellä olemme antaneet, ovat Suomen elämän ja kulttuurin kukoistukseen voimakkaimmin vaikuttaneet laaja-alaiset merelliset kosketukset rannikolla Inkerejoesta Kokemäenjoelle asti, kiinteän maalaiskulttuurin nousu Kalannin—Ylä-Satakunnan välisellä seudulla ja ikivanha ja ainoalaatuinen Ylä-Satakunnan pohjankäynti. Näitä etu- l. intressipiirejä edustavat muinaisrunoston piirissä muinaissuomalainen merirunous, muinaissuomalaisten maanviljelysseutujen sankarirunous ja Kalevalan keskeisin sankarirunokerä, johon kuuluu Kalevalan Pohjan-runous.

I.

Kalevalan sankarityypit.

I. Muinaissuomalainen merirunous. II. Kullervo-runosto. III. Muinaissuomalainen Pohjan maailma.

Muinaissuomalaista merirunoutta kuvastaa varsinkin Lemminkäisjakso, s.o. ne sankarit, joista Lönnrot pani kokoon Lemminkäisen hahmon. Tällaisen merirunouden piiriin kuuluu esim. Inkerinmaan runoista tunnettu Kaukamoinen ja Vienan runoissa esiintyvä Kaukomieli, jotka surmattuaan kaksintaistelussa vastustajansa pakenevat n.s. Saareen. N.s. Saareen liittyy myös tunnettu muinaissuomalainen meriviikinki Ahti Saarelainen ja hänen puolisonsa, jotka edustavat syvää ristiriitaa kaikki nielevän miehisen taistelunhimon ja palavan naisellisen rak-

kauden ja kotionnen välillä, sekä nimeltäänkin vierastuntuinen, lankonsa ja sisarensa surmaaja Lemminkäinen. Rikkaaseen ja tiheästi asuttuun Saareen kuuluu myös pila-aihe hupsusta sepästä, joka turhaan kosittuaan ylhäisiä linnojen neitoja takoo itselleen kultaisen morsiamen.

Minkä ajan runotyyppejä edustavat käsitellyt hahmot? Mikään ei heissä viittaa kristilliseen aikaan. Sitä vastoin tapaa heille harvinaisia verrannaisia viikinkiajan runoudesta. Suomalaiset kaksintaistelijat kuuluvat luonnollisimmin samaan pakanuuden aikaan kuin esim. ruotsalaisen viikinkiajan Starkad-sankarin kaksintaistelut neljän eri vastustajan kanssa. Suomalaisen Ahti Saarelaisen ja Kyllikin traagillista vastakohtaa vastaa yksityiskohtia myöten se syvä ristiriita, joka vallitsee ruotsalaisen Hjalmar-sankarin kiihkeän taistelunhimon ja hänen puolisonsa Ingeborgin palavan rakkauden välillä. Suomen hupsua kultaneidon takojaa vastaa viikinkirunoudessa kultaseppä, jonka rakastumista kuninkaan tyttäreen Starkad-sankari rivolla tavalla rankaisee.

Näemme, että suomalaisen merirunouden tyypit ja vastaavat viikinkiajan tyypit kuuluvat samaan Suomea ja Skandinaviaa hipovaan merimaailmaan. Ihmeellistä on myös, että useat Starkadin taistelut ja Hjalmar-sankarin retki osuvat itään ja että kaikki Suomen merirunotyypit vuorostaan liittyvät Suomen länsipuolella olevaan Saareen. Mikä on tämä

rikas ja tiheästi asuttu Saari, joka tunnetaan Inkerissä, Vienassa, virolaisessa puheentavassa »Soomest—Saarest» ja Pohjanlahden maailmassakin esiintyvässä puheentavassa »Suomi—Saari»? On vain yksi muinainen Saari, joka on monia sukupolvia voinut varjostaa koko sen itäpuolisen maailman: viikinkiajan suuri idänkaupan valtiatar Birka. Onkin tavallaan kohtalon oikkua, että muinaissuomalainen merirunous, joka on valahtanut Hämeen rannoitse itään ja Inkeriin ja Pohjanlahden rantareittiä Kokemäenjoelle, on säilyttänyt ainoan varsinaisessa maallisessa kirjallisuudessa säilyneen kuvan tuosta idän kaupan valtiattaresta.

II.

Yhtä eheän ja umpeutuvan runopiirin kuin muinaissuomalainen merirunous muodostaa n.s. *Kullervo-runosto.* Tämä kertoo kahdesta veljeksestä Kalevasta l. Kalervosta ja Untamosta, joista jälkimmäinen alituisten riitojen jälkeen surmaa edellisen suvun niin, että vain yksi poika, Kullervo, jää sen kostajaksi.

Runoelma on sankareiltaan, perusaiheeltaan, väreiltään, jylhältä sukukostoltaan ja pääjuoneen liittyviltä, maalaisaskareita kuvastavilta yksityiskohdiltaan tyypillistä kiinteän sisämaisen viljelysseudun katkeraa naapuritoraa. Ollen miltei täysin sulkeutunut yhtäältä merirunostolta, toisaalta Pohjan-

runostolta se liittyy luonnollisimmin Suomen vauraimpaan sisämaiseen viljelysseutuun. Laajimman ja rikkaimman tämänluonteisen alueen muodostaa — kuten edellä osoitimme — se osa varhaista suomalaista kulttuuriseutua, joka osuu Kalannin ja Ylä-Satakunnan välimaille.

Tänne viittaa ratkaisevasti myös Kullervo-runoston sankarinimistö. Tätä edustaa esim. Kalervo eli runotoisintojen Kaleva, joka varsinkin varjostuu Varsinais-Suomesta pohjoista päin sekä Kokemäenjoelle. Täältä säteilee myös nimi Untamo eri suuntiin. Melko tarkoin edellyttämällemme viljelysalueelle rajoittuu lisäksi nimi Kullero, s.o. Kullervo.

Oletettu Kullervo-runoston ydinalue selittää myös luonnollisesti tämän runoston leviämisen Kokemäenjokea pitkin Ylä-Satakuntaan sekä toisaalta eri teitä Hämeeseen ja edelleen Karjalaan ja Inkeriin asti. Kullervo-runosto kuvastaa täten leveän sisämaisen runovirran painumista itään. Sen oma luonne ja sen kantava tragiikka, jolle saadaan Suomen ulkopuoleltakin laajalti etsiä vertaa, selittänevät, miksi se niin voimakkaasti on levinnyt suomalaisen asutuksen mukana itää kohti.

III.

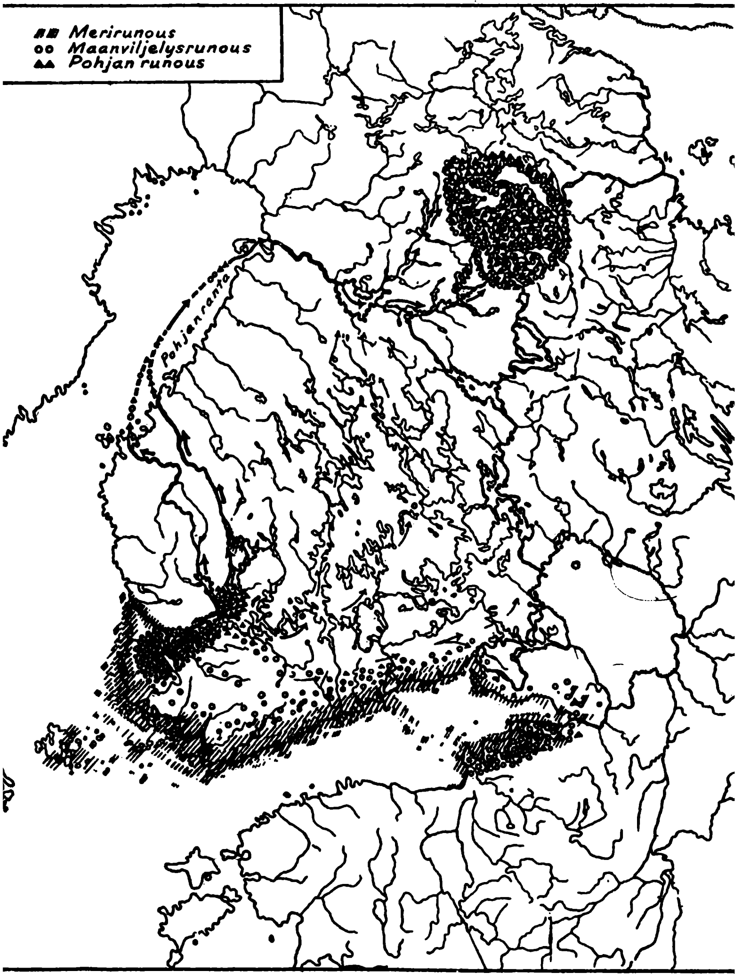
Kolmannen suuren ja perin omaperäisen runopiirin muodostaa *muinaissuomalainen Pohjan maailma.* Sen paikallisten päämääreiden Kalevalan ja Pohjolan

sekä sen pääsankarien Väinämöisen, Ilmarisen ja Joukahaisen ympärille on Kalevalan-tutkimus keskittynyt kauemmin ja kiinteämmin kuin mihinkään muuhun Kalevalan aihepiiriin. Jo tämä tosiasia osoittaa, että Pohjan-runous sisältää varsinaisen Kalevalarunoston ytimen. Sen synty ja todellisuustausta on täten Kalevalan-tutkimukselle ensiluokkainen kysymys.

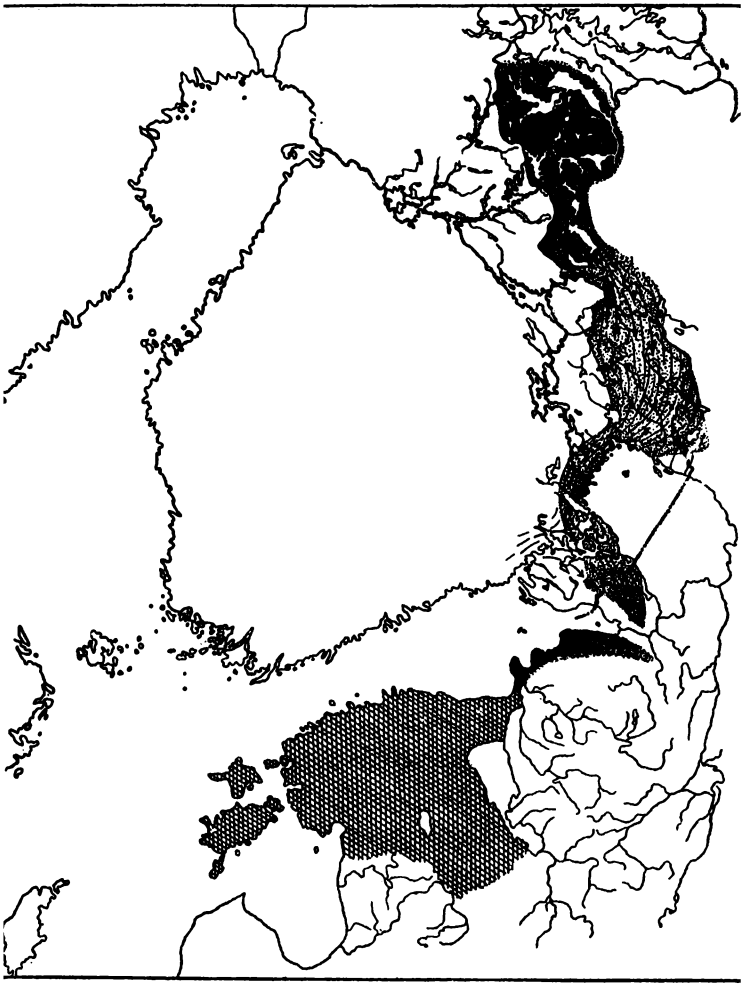
Jo se seikka, ettei kaukaisemmilla suomensukuisilla kansoilla eikä Baltiassa, Laatokan maailmassa tai edes Varsinais-Suomessa, jolla ei ole todettavaa ikivanhaa pohjankäyntiä, tunneta mitään uskomussävyistä Pohjaa ja Pohjolaa, siirtää Pohjan-kuvan Suomenlahden maailman ulkopuolelle. Sitä vastoin on Pohja Pohjanlahden puolella alkuperältäänkin todellisuussävyinen. Myös alue, jolla Pohja on maantieteellisesti hahmoutunut, on selvä: Ylä-Satakunta. Täällä syntyivät kokemuksesta sellaiset muinaisnimet kuin Pohjan kangas, Pohjanmaa, Pohjanlahti ja tämän itärannalla tavattava varhaiskeskiaikainen Pohjanranta. Pohjan kuva sai täten täällä perinnäisen ja kiinteän luonteen ja varjostautui esim. ruotsalaisissa nimissä Bottniska viken, Botten y.m. länteen sekä vähitellen eri syistä itäänkin päin. Suomen muinaisrunojen Pohja l. Pohjola, joka sittemmin osaksi sai uskomuksellistakin väriä, on täten luonnollisimmin syntynyt vanhimman pohjankäynnin näköpiirissä.

Pohjan l. Pohjolan kuvastaessa pohjankäynnin

pohjoisinta päämäärää lankeaa sen vastine »Kalevala», joka kansanomaisena on melko harvinainen, luonnollisimmin Suomen vanhimman pohjankäynnin todelliseen rintamaahan. Outoa onkin, että Kalevala-nimistö edellä mainitulla vanhimmalla Pohjan portilla tulee erikoisen kiinteäksi. Vielä kiintoisampaa on kuitenkin, että Agricola tuntee hämäläisillä — ilmeisesti vanhimmassa läntisessä »Hämeessä», s.o. Ylä-Satakunnassa — virsiä, s.o. muinaisrunoja, ja sellaisia muinoin palveltuja »jumalia» kuin Äinemöinen, Ilmarinen, Ahti ja Tapio, jotka kaikki elävästi viittaavat samannimisiin Kalevalan sankareihin tai »jumaliin». Monet keskiajan runot Ylä-Satakunnan ympärillä, kuten Pyhän Henrikin surmavirsi, Elinan surma ja Ritvalan helkavirret todistavat vanhinta historiallisesti tuntemaamme runotekniikkaa ja pulppuavat monin kohdin juuri Kalevalan sankarirunoston säkeitä. Vakuuttavimman todisteen Kalevalan Pohjan-maailman muinaisesta todellisuustaustasta tarjoaa kuitenkin se tosiasia, että juuri vanhimmalla Pohjan portilla, s.o. Kyrösjärven reitin suuseudulla, esiintyy kauas keskiaikaan palautuvia talonpoikaissukuja, joilla on sellaisia ilmeisen kalevaisia nimiä kuin Kaleva, Väinä, Ilmari l. Ilmarinen, Joukahainen, Tapio, Äijänpoika jne. Kun koko seudun muinainen suuntautuminen kohdistuu pohjoiseen, kun jokainen mahtimies täällä oli erän- ja pohjankävijä, edustavat Kalevalan Pohjan-sankarit Suomen vanhimpia pohjankävijöitä. Ollen jo kansainvaelluksen

Sankarirunojen oletettavat lähtökohdat ja kulkeutuminen.

Myöhäisimmät sankarirunojen laulualueet.

aikana aseellisissa ja kaupallisissa kosketuksissa sen muinaisen eteläpohjalaisen germaaniväestön kanssa, joka häviää täällä viikinkiajan aattona, ja jatkaen n.s. kainulaisina ainakin 800-luvulta samanlaisia yhteyksiä helsinglantilaisten, Haalogalandin l. Ruijan asukasten ja nähtävästi karjalaistenkin kanssa, joutuivat kyseiset varhaiset pohjankäynnin uranuurtajat myöhemmässä käsityksessä monipuoliseen ja ainoalaatuiseen sankarihohteeseen. Saaden näistä varhaisista kosketuksista eräitä uskomusperäisiä ja sankaritarullisia vaikutteita tuli todellisuuspohjainen Pohjan-runous tavallaan ikäänkuin eräänlaiseksi rungoksi, jonka ympärille sitä myöhempi merirunous ja ajallisesti tätä seuraava Kullervo-runous kietoutui. Kuten muinaissuomalainen merirunous ja Kullervo-runous jatkuvan kulttuurivirran mukana vähitellen patoutui Inkeriin, on suomalaisen muinaisrunouden varsinainen pääkerä ikivanhan pohjankäynnin ja Pohjanmaan asutuksen mukana varsinkin Oulujoen laaksoa myöten painunut Vienan suunnalla Suomen nykyiselle rajalle. Osin Suomen puolelta tulleista asutus- ja kulttuurivaikutteista, osin kuvatuilta pääetapeilta käsin on runoutta sittemmin valahtanut Vienan ja Inkerin välisillekin rajamaille.

Olemme koettaneet lyhyesti esitetyin perusteluin asettaa Kalevalan sankarirunouden yhtenäiseksi vakuuttavaksi päätodisteeksi sen elimellisestä yhteydestä Suomen todellisen historian kanssa. Edellä esitetyn käsityksen mukaan on itse voimakas elämä

luonut siitä Suomen kansan aateliskirjan länsimaisten kansojen suuressa kulttuuripiirissä. Suomalaisille on kuitenkin tärkein sen korvaamaton sisäinen arvo. Se on kokonaisuutena katsoen rikas ja valtava kirjallinen muistomerkki siitä, että Suomen kansa, tosin erillisissä intressipiireissään eläen ja vielä varsinaista yhteyttään tajuamatta, astuu monipuolisesti kehittyneenä kulttuurikansana kristillisen Länsi-Euroopan yhteyteen.

VANHIN KRISTILLINEN KULTTUURIALUE JA SUOMEN EPISKOPAATIN SYNTY.

I. Vanhin kristillinen kulttuurisäteily. II. Suomen kiilautuminen länsi- ja itämaisen kirkon väliin. III. Katolisen kirkon johtoasema Suomessa. IV. Uhka idän puolelta. V. Suomen uusi episkopaatti.

I.

Se voimakas vierasten kosketusten ja kotoisten tekijäin vuorovaikutus, joka ilmenee Kalevalan sankarirunoissa, antaa oikean historiallisen perspektiivin myös Suomen kansan vähittäiselle kääntymiselle kristinuskoon.

Lännen puolella voidaan kristillistä vaikutusta Ruotsiin ja nimenomaan Suomelle ja idäntielle tärkeään Birkaan todeta Pyhän Ansgariuksen elämäkerran nojalla jo 800-luvun alkupuolella ja 1000-luvulla näyttävät Ruotsin hallitsijatkin olleen miltei poikkeuksetta kristittyjä. Idän puolelta välittivät vuorostaan kristityt varjagit ja kauppiaat vaikutteita Bysantista ja Venäjältä, joka v:n 1000 seuduilta alkaa valtiollisestikin tunnustaa kristinuskoa. Jo samoihin aikoihin voidaan *kristillistä kulttuurisäteilyä*, joka maan yleisen orientoinnin mukaisesti muodostui suuntaa antavaksi lännen puolelta, monissa muodoissa osoittaa Suomessakin.

Niinpä siirtyy kristillisiä piirteitä aikaisempiin pakanallisiin jumaliin. Ilmeneepä jo Kalevalan san-

karirunoissa ohimennen välähdyksiä kaupparetkillä nähdystä »kirkosta kivipaasineen, kulta- ja hopearistineen», kirkossakäynnistä, papista, saarnasta, kasteesta y.m. Varhaista kirkollista vaikutusta kuvastavat myös Länsi-Suomen lukuisat kirkonsijat samoin kuin havainto, että kristillisen hautauksen vuoksi arkeologiset löydöt alkavat 1000-luvulta lähtien Länsi-Suomessa harveta tai kokonaan hävitä.

Erikoisen kiintoisia todisteita läntisen kristikunnan suoranaisesta kontinentaalisesta vaikutuksesta muodostavat eräät 900- ja 1000-luvun kaupan välittämät tuotteet. Paitsi krusifikseja ja erilaista kristillistä vaikutusta kuvastavia koristeita ja esineitä herättävät näiden joukossa suurinta huomiota poikkeuksellisen runsaat miekat. Nämä, joita aikaisemmin arveltiin n.s. viikinkimiekoiksi, ovat miltei järjestään osoittautuneet länsimaisiksi ja vieläpä monissa tapauksissa kristillis-maagillisin kirjoituksin l. inskriptioin koristetuiksi. Mainitut loistoesineet, joiden luku heikkenee lännestä itään ja pohjoiseen ja joiden tavaton kalleus osoittaa harvinaista hyvinvointia, polveutunevat pääasiallisesti Länsi-Saksasta. Länteen päin viittaavat myös lukumäärältään ja yleisluonteeltaan ylivoimaisesti kontinentaaliset tai anglosaksiset rahalöydöt. Näyttääpä läntinen kontinentaalinen kulttuuriviri ilmenevän Suomen vanhimman liturgisen kirjallisuudenkin jätteistä. Maan vanhimmat missalet l. messukirjat ja breviariot l. hartauskäsikirjat kuvastavat näet

kirkkomusiikki- ja pyhimystraditiota, jonka lähtökohtana on itäinen Ranska ja Reinin laakso. Muiden Pohjoismaiden ohella on suomalainen yhteiskunta ja varsinkin sen suurtalonpojisto jo ennen ristiretkiaikaa kuulunut kontinentaalisen kristillisen kulttuurin vetopiiriin.

II.

Myöskin *Suomen kiilautuminen länsimaisen ja itämaisen kirkon väliin* tapahtuu erikoisen kiintoisassa maailmanhistoriallisessa yhteydessä.

Sen voimakkaan kristillisen propagandan ohella, joka sistersiensimunkiston ja ristiretkiliikkeen muodoissa 1140-luvulla ulottui Ranskasta Skandinaviaan ja Itämerelle, joutui myöskin *Pohjoismaiden kirkollinen hallinto ja organisointi* päiväjärjestykseen. Samoihin aikoihin, jolloin Irlanti saa arkkipiispanistuimensa, lähetetään englantilaissyntyinen kardinaali Nikolaus Albanolainen järjestämään Pohjoismaiden kirkollisia oloja.

Perustettuaan v. 1152 arkkipiispanistuimen Norjaan ja neuvoteltuaan Ruotsinkin muodostamisesta omaksi kirkkoprovinssiksi liitti legaatti, joka heti tämän jälkeen tuli paaviksi Hadrianus IV:n nimellä, entistä lähemmin Skandinaviankin siihen renkaaseen, joka vähitellen alkaa paavin johdolla kiertyä Saksan keisarivallan ympärille. Kuvatun Ruotsin

puolelle ja Pohjanlahdelle asti ulottuvan järjestelyn yhteydessä joutuu katolisen kirkon suhde myös meren toisella puolella olevaan Suomeen erikoisen ajankohtaiseksi.

Paavin legaatin alulle paneman ristiretkisaarnan jälkeen teki näet Ruotsin kruununtavottelija l. alikuningas Eerik Pyhä, jonka kuvan ja merkityksen myöhempi legenda sittemmin paisutti muodottomiin, todennäköisimmin v. 1155 Upsalan piispan Henrikin kanssa vaatimattoman laiva- eli ristiretken Suomeen. Pyhän Henrikin marttyyrikuolemasta Köyliön järvellä 20 p:nä tammik. v. 1156 ja pyhimystä koskevista runsaista muistotiedoista päättäen retki suuntautui Lounais-Suomen rannikon ohi Kokemäenjoelle. Vaikka piispa Henrik, josta sittemmin tuli kansallispyhimys, joutuikin kirkollisessa organisaatiotyössään uhraamaan henkensä, tapahtui Suomen läntisten alueiden lopullinen ja muodollinen liittyminen läntiseen kristikuntaan ilman mitään todettavia, saati sitten syvällisiä ristiriitoja.

III.

Selvemmin ja elimellisemmin kuin useilla muilla tahoilla Euroopassa syntyy näin Länsimaiden kristillinen rintama Suomessa itse *katolisen kirkon keskusjohdon alkuunpanosta* ja sen valvonnan alaisena. Ja vastoin yleistä käsitystä, joka 1200-luvun lopulla

syntyneen legendan ja myöhäiskeskiaikaisen pyhimyspalvonnan perusteella on varsinkin Ruotsin suurvalta-ajan historiankirjoituksen mukaan nähnyt Eerik Pyhän vaatimattomassa ristiretkeilijähahmossa Länsi-Suomen valloittajan, osoittavat samanaikaiset tosiasiat ja lähteet, että ristiretkirintaman johto Skandinavian itäpuolella pysyi jatkuvastikin kirkolla ja aluksi nimenomaan sen mahtavimmalla edustajalla, paavin legaatilla ja Lundin arkkipiispalla Eskilillä. Tässä saksalaisen keisarivallan katkerassa vihollisessa, Bernhard Clairvaux'laisen ja sistersiensien ystävässä sekä tulisessa ja laajakatseisessa persoonallisuudessa oli Pohjoismailla kontinentaalisinkin mitoin katsottuna aikansa hallitsevin hierarkkisen ajatustavan sekä kirkollisen organisoinnin, aktiivisuuden ja ristiretkiliikkeen ruumiillistuma. Asemansa perusteella arkkipiispa ja legaatti Eskil, joka itse oli ollut panemassa alulle Itämeren vanhinta ristiretkiprovinssia vendien maassa ja joka sai Ruotsin kirkon suurimpana sisäisenä organisaattorina päätökseen legaatti Nikolaus Albanolaisen työn, lyö koko toiminta-aikanaan voimakkaan varjonsa myös Suomen ristiretkiprovinssiin sekä koko Itämeren itäpuolisen ristiretkirintaman kehitykseen.

Niinpä on legaatti Eskilin kirkollinen johtoasema sekä Ruotsissa että nimenomaan kirkkopoliittiselta asemaltaan vakiintumattomassa Suomessa jo yleisen kanonisen perimätavan mukaan selvä ennen

v:ta 1164, jolloin Upsalan arkkihiippakunta lopulta muodostui. Kuvaavaa nimenomaan legaatti Eskilin tämänaikaiselle ristiretkiharrastukselle on, että hän jouduttuaan paavin ja keisarin välisessä taistelussa maanpakoon vihkii Ranskassa Cellesin luostarin kasvatin Fulkon piispaksi itäisiä käännytysalueita varten. Nämä ennakkotoimenpiteet selittävät osaltaan, miksi Eskilin maanpaon aikana tapahtuneessa Upsalan arkkihiippakunnan synnyssä, jonka yhteydessä sekä Ruotsin valtakunnan että sen kirkon alue on tarkoin tutkittu, Suomen asema jätetään ennalleen. Eskilin ja piispa Fulkon jo 1160-luvun alkuvuosina alkamat ristiretkisuunnitelmat saavat sittemmin arkkipiispan palattua maanpakolaisuudesta uusia reaalisia muotoja. Niinpä Fulko seuraa v. 1169 Eskiliä tämän ristiretkellä vendien maahan. Niin ikään on Fulkolla keskeinen osa siinä suuressa ristiretkirintamassa, jota Eskil hahmottelee v. 1172 vendien maasta Suomeen asti. Tilanteen järjestyttyä v. 1171 vendien maassa Eskil pyrkii perusteellisen tarkastuksen jälkeen kirkollisen järjestyksen vakiinnuttamiseen Suomessakin ja suunnittelee samalla piispa Fulkolle uutta ristiretkirintamaa Viroon. Kun ei täällä kuitenkaan vielä näyttänyt olevan riittäviä toimintaedellytyksiä, siirtyy Fulko kaikesta päättäen läntisen kristikunnan kärkimieheksi pohjoisimpaan ristiretkiprovinssiin: Suomeen. Monet asianhaarat tekevät näet ilmeiseksi, että Fulko on sama henkilö, jonka Suomen

piispainkronikka mainitsee v. 1178 kuolleen, historialliselta olemukseltaan ja virka-asemaltaan epämääräisen Rodulfin jälkeen nimellä Folquinus. Kuten englantilainen Henrik pani alulle Suomen organisoinnin Pohjanlahden puolella, sai tämä sistersiensien kasvatti ja legaatti Eskilin suurin ristiretkioppilas sekä maan ensimmäinen varma piispa vakiinnuttaa Suomen piispanvallan l. episkopaatin sekä itää vastaan että kotoisessa tajunnassa.

IV.

Kristillistä rintamaa Suomessa eivät näet vaarantaneet sen läntiset rintamaat, jotka päinvastoin muodostivat kirkon pysyvän taloudellisen ja kansallisen tuen, vaan alituinen *uhka idän puolelta.*

Niinpä osoitti Novgorodin kirkko, joka vast'ikään oli omaksunut Bysantin kirkon vihan länsimaista kirkkoa vastaan, juuri näihin aikoihin yhä nousevaa itsetuntoa. Jo sen piispalla Nifonilla oli arvovaltainen asema koko Venäjän kirkossa. Kuvaavaa on myös, että novgorodilaiset hänen kuoltuaan ottivat — vastoin aikaisempaa tapaa — piispanvaalin omiin käsiinsä. Vieläkin kiintoisampaa on, että novgorodilaiset joitakin kuukausia Upsalan arkkihiippakunnan synnyn jälkeen hankkivat äsken vihitylle piispalleen v. 1165 oman kirkkonsa piirissä oudon, mutta läheisistä pohjoisista naapurimaista tutun arkkipiis-

pan arvon. Novgorodissa näihin aikoihin tapahtuvan kanonisen oikeuden kodifioinnin ja kirkkohallinnollisen organisoinnin jälkeen, joka elävästi muistuttaa samanaikaisia ilmiöitä Pohjoismaissa, joutui Suomi sen molemmin puolin järjestyneiden maailmankirkkojen puristukseen.

Parhain todistavat tätä alituiset hyökkäykset idän puolelta. Vanhimmasta Suomea koskevasta bullasta v:lta 1172 ilmenee, että vihollisuudet idästä päin olivat miltei säännöllisiä ja että suomalaiset niiden sattuessa vetosivat ikäänkuin sopimuksesta liittolaistensa ruotsalaisten apuun. Ilmeisesti näytteli tässä vakinaiseksi käyvässä suomalais-ruotsalaisessa meriliitossa huomattavaa osaa kolmaskin aktiivinen länsimainen meritekijä: itään pyrkivä saksalainen kauppa.

Raskain ja ratkaisevin taistelu itää vastaan näyttää nimenomaan osuneen piispa Fulko-Folquinuksen hallituskauden alkuaikaan. Erään vanhan tradition mukaan se kesti yhdeksän vuotta ja päättyi kaikesta päättäen Ruotsin tällöisen idänkaupan tukikohdan, Sigtunan kaupungin, tuhoutumiseen v. 1187. Kauppareitin perusteellinen häiriytyminen, joka venäläisten kronikkain mukaan ilmenee seuraavana vuonna Suomenkin lounaisrannikolla, saattoi lopulta taloudellisista suhteistaan aran Novgorodin ja saksalaiskaupan solmimaan v. 1189 ensimmäisen näiden välillä tunnetun kauppasopimuksen. Kun myöskin Ruotsi ja Suomi katsottiin kuuluvan sen piiriin,

päästiin Suomenlahden suulla miespolven katkeran taistelun jälkeen sopimusperäisiin suhteisiin. Suomi oli joutunut läntisen kristikunnan etuvartioksi omalla suunnallaan. Sen episkopaatti edusti nyt varhaisinta kristillistä esivaltaa suuren pohjoisen idäntien partaalla.

V.

Samalla soveltumiskyvyllä, jolla kristillinen kirkko oli soluttunut mitä erilaisimpiin kansallisiin oloihin, loi kuvattu, Suomeen juurtuva länsimainen episkopaatti myöskin maan varhaisimman kotoisen esivallan. Lukuunottamatta sitä laivastoliittolaisuutta, jota ruotsalaiset idäntien turvaksi pitivät yllä Suomen kanssa, jäi Suomen luonteeltaan muiden pohjoismaisten kansojen oloja vastaava yhteiskunnallinen ja oikeudellinen elämä ennalleen. Muutos kehityksessä merkitsi ensi sijassa, että maan asevoima ja hallinto nyt keskittyi *uuden episkopaatin* käsiin. Niinikään tuli Suomen episkopaatista maan vanhin tunnettu verottaja ja sen kauppaoikeuden luonnollisin kehittäjä. Ilman todettavia kotoisia tai vieraita perinteitä saattoi piispa Fulko-Folquinuksen aikana tapahtunut kirkon talouden keskittäminen Koroisiin ja Turkuun, jotka saavat synnystään kiittää suojattua asemaansa Aurajoen laaksossa, nämä paikat piispallista suojaa nauttiviksi idän ja lännen kauppiaiden tapaamispaikoiksi l. laillistetuiksi kauppa»turuiksi».

Vain Suomen episkopaattia saattoi koskea myös se intressitaistelu, jonka tanskalaiset kronikkainsa mukaan alkoivat Suomesta v. 1191 ja joka täällä jatkui muuttuneissa muodoissa vuoteen 1216. Ylivoimaisen muodollisen asemansa perusteella saattoi Lundin arkkipiispa ja paavillinen legaatti tänäkin aikana suuremmitta vaikeuksitta pitää Suomen vaikutuspiirissään. Tämä kirkkopoliittinen johto ei kuitenkaan merkinnyt tanskalaisen hallinnon tai aseherruuden juurtumista maahan. Ja yhtä vähän tapahtui Suomen hallinnollisessa tai sisäisessä asemassa muutosta v. 1216. Ruotsin kuninkaalle tällöin myönnetty oikeus asettaa maahan yksi l. kaksi piispaa, jotka olisivat Upsalan arkkipiispanistuimen alaisia, pysytti jatkuvastikin Suomen oman, itsenäisen kehityksensä varaisena episkopaattina.

Kuten kirkko oman sisäisen organisaationsa nojalla järjesti 1100-luvun puolivälissä pohjoismaiset kansalliskirkot, loi se myös Suomessa ensimmäisen kansallisen yhdyssiteen ja esivallan. Samalla Suomen episkopaatti hahmosi suunnallaan läntisen kristikunnan itäisimmän rintaman, joka 1100-luvun loppupuolella kulki suunnilleen Suomenlahden partaalla sijaitsevasta Halikonlahdesta Perhon- l. Vetelinjoelle Merenkurkun suulla. (Vrt. karttaa s. 88.) Kotoisen episkopaatin johdolla otettiin myöskin, kuten seuraavassa osoitamme, toinen huomattava askel kristillisen Suomen kansallisessa eheytymisessä ja uuden itärintaman synnyssä.

SUOMEN EPISKOPAATTI 1200-LUVULLA.

I. Uuden kirkollisen rintaman synty. II. Taistelu Hämeestä. III. Suomi paavin suojavaltiona. IV. Piispa Tuomaan suurtaistelu itää vastaan. V. Suomen ja Ruotsin yhteenkasvaminen. VI. Tasapaino lännen ja idän välillä. VII. Aluejärjestelyt pohjanperillä.

I.

Niinkuin ensimmäisen kristillisen rintaman muodostuminen Suomessa on elimellisessä yhteydessä koko Skandinavian kirkollisen järjestymisen kanssa, johtuu *uuden kirkollisen rintaman* synty maassamme käänteentekevistä tapahtumista Baltian puolella. Riian piispan ja kalparitarien vallattua Liivinmaan ja Etelä-Viron järkytti varsinkin Tanskan kuninkaan voitokas valloitusretki Pohjois-Viroon v. 1219 voimakkaasti tasapainoa Itämerellä. Tämä aiheuttaa, että myös Ruotsin nuori kuningas tekee kesällä v. 1220 epäonnistuneen sotaretken Länsi-Viroon ja että Suomen piispainistuin viimeistään v. 1220 täytetään. Uudella piispalla, englantilaisella Tuomaalla, oli sekä syntyperältään että opiltaan kontinentaaliset näköalat. Tällaisten edellytysten turvin hän antoi voimakkaalla olemuksellaan leiman uuden kotimaansa seuraavan miespolven elämälle.

Jo ne täydelliset kauppapoliittiset valtuudet alueellaan, jotka paavi Honorius III v. 1221 myönsi piispalle, tutustuttivat häntä alusta lähtien hiippakuntansa omalaatuiseen asemaan. Lisäksi siirsivät

ne tavattomat levottomuudet, jotka vv. 1219—1225 vallitsivat Baltian puolella, liikenteen mainittuna kuohukautena Suomen puolelle. Kun samoihin aikoihin sekä Tanskan että Ruotsin idänpolitiikka heikkeni miltei olemattomiin, avautui kirkolliselle esivallalle sekä Baltiassa että Suomessa entistä kiitollisemmat kehitysmahdollisuudet. Ratkaisevaa muutosta merkitsi varsinkin se tapa, jolla legaatti Wilhelm Modenalainen järjesti Baltian nuoren kirkon ja alisti kaikki sen paikalliset mahtitekijät muodollisesti paavin alaisuuteen. Kun hän lisäksi otti eräitä alueita suoraan paavin suojelukseen, antoi hän kirkolliselle herruudelle Suomenlahden kummallakin puolella entistä lujemman aatteellisen ja kirkkopoliittisen perustan.

II.

Jo Baltian väkivaltaisen käännytyksen aikana avautui piispa Tuomaalle kiitollinen toimiala lähimmässä idässä: *Hämeessä.* Työ tällä taholla, jossa jo vanhastaan oli paljon barbaarikristillistä hapatusta, näyttääkin olleen jo legaatti Wilhelm Modenalaisen Baltiasta-lähdön aikoihin olennaisesti valmis. Mutta kuten aikoinaan Suomenlahden suulla herätti Suomen uusi piispallinen valtaus idän suunnalla kiusallista huomiota.

Tuskin oli legaatti Wilhelm Modenalainen saanut aikaan rauhalliset suhteet Baltian ja Venäjän välille

sekä toivoen entistä ystävällisempiä suhteita Venäjän ja paavinistuimen kesken palannut matkaltaan, kun häikäilemättömyydestään tunnettu venäläinen ruhtinas Jaroslav Vsevolodovitš hyökkäsi murhaten ja polttaen Hämeeseen ja alotutti joukkokasteen Karjalassa. Syyskesällä v. 1228 vastasivat hämäläiset vihollisuuksiin saattamalla koko Novgorodin kauppatien turvattomaksi ja edeten aina Laatokalle asti. Uusi ja katkera taistelu idän ja lännen välillä oli näin pantu alulle.

III.

Täten syntyneessä kriisitilanteessa osoittaa piispa Tuomas koko pursuavan aloitekykynsä ja kirkkopoliittisen kekseliäisyytensä. Käsittäen toiveet Tanskan ja Ruotsin puolelta tulevasta avusta turhiksi hän kääntyy suoraan pyhän isän puoleen ja pyytää tämän ottamaan hiippakuntansa *suojelukseensa.*

Anomukseen, johon tarmostaan ja päättäväisyydestään tunnettu Gregorius IX antaa suopean ratkaisun, liittyy piispan ehdottamia ja paavin hyväksymiä, perustavia Suomen kirkon sisäistä elämää koskevia reformeja sekä ensimmäinen tunnettu historiallinen suunnitelma yleisestä Itämeren—Suomenlahden kauppasulusta. Piispa Tuomaan ehdotuksesta paavi näet kieltää alussa v. 1229 Itämeren hallitsevien kauppakeskusten — Lyypekin, Gotlan-

nin ja Riian — harjoittamasta kauppaa venäläisten kanssa siksi, kunnes nämä lakkaavat ahdistamasta Suomen hiippakunnan kristittyjä. Ja tätä paavin ja Suomen piispan johtamaa kauppapoliittista painostusta, joka varmaan hillitsi kaupastaan aran Novgorodin liiallista sotaintoa, seurasi pian uusi suunnitelma. V. 1232 ehdottaa Tuomas, joka jatkuvasti on säilyttänyt pyhän isän luottamuksen, että paavi kehoittaisi kalparitareita, jotka v. 1227 valloitettuaan tanskalaistenkin alueen Pohjois-Virossa nyt edustivat Baltian ainoata asemahtia, puolustamaan Suomea venäläisten hyökkäyksiä vastaan ja saa tälle uudellekin poliittiselle hankkeelleen kirkon johdon kannatuksen.

Kuvatulla kiihkeällä taistelullaan venäläisiä vastaan piispa Tuomas on verrattomalla tavalla selventänyt sekä oman hiippakuntansa etuvartioasemaa että itää vastaan kohdistuvan länsimaisen yhteisrintaman tarpeellisuutta. Hänen panoksensa selittääkin osaltaan, miksi kristillisen Baltian vv. 1236—37 jouduttua miltei perikadon partaalle ja venäläisten samoihin aikoihin onnistuttua virittää kapinan kirkollisiin rasituksiin tyytymättömien hämäläisten kesken länsimainen kirkko heti osaa eläytyä uuteen tilanteeseen. Baltian puolella palauttaa näet paavi Tanskan vallan Viroon ja saattaa tanskalaiset sekä näihin aikoihin yhtyneet kalpaveljekset ja saksalaisen ritarikunnan liittoon idänpuolista uhkaa vastaan. Piispa Tuomaalle vuorostaan pyhä isä hank-

kii voimakkaalla v. 1237 annetulla synninpäästö- eli indulgenssikirjeellä ristiretkeilijöitä sekä Ruotsista että naapurialueilta. Vaikkei muodollista liittoa Suomenlahden pohjois- ja eteläpuolisten aluemahtien välillä syntynytkään, oli länsimainen ristiretkirintama itää vastaan nyt eheämpi kuin koskaan aikaisemmin.

IV.

Juuri aikaansaadun valmeuden mukana avautuivat idän suunnalla entistä houkuttelevammat näköalat. Yhtyneen Baltian ja kapinarovioista liekehtivän Hämeen takana läheni tataarien valtavyöry länttä kohti. Kun sen päähyökylaine v. 1238 osui suoraan Novgorodin sydämeen, menettivät idän puolelta tulleet houkutukset hämäläisiin kaiken viehätyksensä. Hämäläisten uudelleen palattua kirkon yhteyteen piispa Tuomas saattoikin käyttää koko tulisen persoonallisuutensa *uusien idänprobleemien* ratkaisemiseen.

Samalla intohimolla, jolla piispa Tuomas oli — todistettavasti mistään ulkopuolisesta valtiomahdista riippumatta — sitten vuoden 1229 ajanut idänpolitiikkaansa, hän nyt päätti antaa verivihollisellleen Novgorodille ratkaisevan iskun. Mutta myös vastapuoli ponnisti epätoivoisessa tilanteessa viimeiset voimansa. Hämeen taistelun aloittajan, nyttemmin suuriruhtinaaksi kohonneen Jaroslavin

poika Aleksanteri, joka sittemmin sai Venäjän kansallissankarina kunnianimen Nevski, löi 700 vuotta takaperin — 15 p:nä heinäk. v. 1240 — piispa Tuomaan joukot. Raivoisan Nevajoella käydyn taistelun jälkeen, johon suomalaisten ja hämäläisten ohella myös ruotsalaisia ja norjalaisia ristiretkeilijöitä osallistui, täytyi piispa Tuomaan ristijoukon jäännösten kanssa lähteä paluuretkelle.

Vaikka Venäjän kansallissankarin Aleksanteri Nevskin vielä onnistui torjua hyökkäys Baltiankin puolelta, niin ovat piispa Tuomaan elämäntyö ja hänen voimakkaasti venäläiseen tajuntaan syöpynyt retkensä Nevalle aivan ratkaisevalla tavalla siirtäneet länsimaisen kristikunnan etuvartiolinjaa itää kohti sekä Suomen mantereella että Suomenlahdella. Niin ikään on piispa Tuomaan episkopaatti kaikesta ulkopuolisesta avusta riippumatta laskenut vero- ja -puolustuslaitosta myöten yhteiskunnallisestikin kristillisen kulttuurin perustukset Hämeessä. Eräänlaisena todisteena hänen episkopaattinsa lujuudesta on, että sen asema, senkin jälkeen kun Tuomas v. 1245 luopui virastaan ja siirtyi Visbyn Pyhän Nikolauksen luostariin, pysyi piispan kuolemaan asti, vuoteen 1248, ennallaan.

V.

Valmiina episkopaattina tapahtui myöskin Suomen aseman *uusi järjestely* piispa Tuomaan kuoltua.

Aloite asiassa näyttää tälläkin kerralla lähteneen kirkon ja nimenomaan saman paavin legaatin Wilhelm Sabinalaisen puolelta, joka aikaisemmin oli Wilhelm Modenalaisen nimellä järjestänyt Baltian kirkolliset olot. Tuloksena oli Suomen episkopaatin ja Ruotsin kuninkaan välinen sopimus. Suomen piispainkronikan ilmoituksen mukaan, jonka luotettavuus voidaan todeta myöhemmistä vero-oloista, luovutti näet Suomen uusi piispa Bero, joka oli syntyjään ruotsalainen ja kuninkaan kansleri, ilmeisesti vakinaisen maallisen avun saamiseksi osan piispan tuloja hallitsijalle. Sopimus, jolla on useita verrannaisesimerkkejä Baltian puolella, aloittaa Suomessa rinnan maallisen ja hengellisen esivallan sekä Suomen ja Ruotsin kansan vähittäisen ja sovinnollisen valtiollisen yhteenjuontumisen. Suomen uuden piispan maahan tulo ja Ruotsin jaarlin Birgerin kirkollisesta aloitteesta lähtenyt ristiretki Hämeeseen v. 1249, jotka toimenpiteet itse asiassa vakiinnuttivat vain piispa Tuomaan suuren perinnön, merkitsivät näin uusissa muodoissa alkavaa kehitystä. Tästä huolimatta Suomi on sekä perin omalaatuiselta sisäiseltä elämältään että suhteissaan ulospäin jatkuvasti riippuvainen yleisen lännen ja idän välisen taistelun kulusta.

Vaikka näet Ruotsin kuninkaat saivatkin valituttamalla kolme Tuomaan jälkeistä piispaa aikaisemmista kanslereistaan entistä ystävällisemmät ja vakinaisemmat suhteet Suomeen, oli tämä piispan

perinnäisen aseman vuoksi edelleenkin lähinnä eräänlainen kirkkoruhtinaskunta. Täytyneepä Suomen piispaa siihen nähden, ettei vuosien 1250—1278 väliajalta maassa ketään kuninkaan yleisedustajaa tai edes maallista hallintokoneistoakaan tunneta, pitää 1280-luvulle asti hallitsijankin muodollisten oikeuksien korkeimpana valvojana.

Lähinnä piispan aloitteesta ja hänen valvontansa alaisena sekä maan ja kirkon turvallisuutta silmällä pitäen saa Suomessa samoihin aikoihin alkunsa ruotsalainen uudisasutus. Suomenlahden näihin asti asumattomaksi jääneelle, hämäläisten nautinnassa olleelle rannikolle syntyy tällöin nimeltäänkin nuorta asutusta kuvastava maakunta: Uusimaa. Etelä-Pohjanmaan rannikolla voidaan todeta vastaavanlainen uudisasutus. On kuvaavaa, että ruotsalainen asutus Uudellamaalla päättyy jyrkästi n.s. »venäläisrajalle», s.o. Kymijoelle, ja Pohjanmaalla samoin vanhimmalle tunnetulle n.s. »venäläisrajalle»: Perhon- l. Vetelinjoelle. Kirkollisten vero-olojen perusteella voidaan myös todeta, miten ruotsalaiset uudisasukkaat omalla sitkeällä työllään kehittyvät vasta uudessa isänmaassaan köyhistä uudisraivaajista varsinaisiksi talonpojiksi. Samalla kasvavat nämä vapaat uudisasukkaat, jotka tuovat omasta maastaan mukanaan vanhan perinnäisen oikeutensa, hämäläisten rinnalla kärsimyksin ja veriuhrein kiinteään kohtalonyhteyteen sekä keskenään että läntisen kristikunnan ja uuden isänmaansa kanssa.

Kuvatun sisäisen rakennustyön ohella jatkuivat piispa Tuomaan jälkeenkin rauhattomuudet idän puolella.

Niinpä johtivat Baltiassa alkaneet levottomuudet v. 1256 suomalais-virolaiseen hyökkäykseen Narvajoelle. Sen torjumiseksi Aleksanteri Nevski vuorostaan teki tehokkaan kostoretken Viroon ja Hämeeseen. Vaikka Birger jaarli nyt vetosikin piispa Tuomaan tavoin paaviin ja toivoi Ruotsin ja Tanskan yhteistoimintaa idänpolitiikassa, osoitti Aleksanteri Nevskin v. 1259 saksalaiskaupan kanssa tekemä rauha — joka oli seuraava perustava sopimus sitten vuoden 1189 — että Venäjä ja Novgorod jo alkavat katsoa Hämettä ja Suomenlahtea menetetyiksi.

VI.

Lopullinen tasapaino kuvatulla lännen ja idän välisellä kulttuurilinjalla palautuu kuitenkin vasta n. v. 1270, s.o. aikoihin, jolloin tataarivyöryn nostama hyökylaine alkaa hiljetä halki Euroopan. Tataarien luotua Mustan meren tietä vakinaiset kauppasiteet Genovaan sekä säännölliset suhteet Unkariin ja Puolaan vakiintuu v:n 1270 seuduilla tasapainotila myöskin Baltiassa, Suomenlahdella ja Pohjoismaissa.

Niinpä solmii Novgorod nyt vanhojen aluesuhteiden puitteissa rauhansopimukset Baltian paikallisten mahtien kanssa ja noudattaen — kuten esim.

Riian osalta voidaan todeta — tataarien periaatetta, että kauppiailla molemmin puolin piti olla vapaa kauttakulku.

Vapaa kauttakulku hallitsevalla Nevan linjalla on pääajatuksena myöskin siinä koko myöhempään keskiaikaan nähden perustavassa rauhansopimuksessa, jonka saksalaiskauppa v. 1269 solmii Venäjän ja Novgorodin kanssa. Tämä rauhansopimus, joka liittyy luonnollisesti Baltian kanssa tehtyihin sopimuksiin ja joka määräsi kaupankäynnin tavat ja muodot linjalla Koivisto—Inkereenjoki—Novgorod, vakiinnutti Karjalaa koskevilla määräyksillään myös Suomen tämänaikaisen itäisen kulttuuririntaman. Karjala, jossa novgorodilaiset eivät enää vuoden 1259 sopimuksessa suostuneet takaamaan kauppaturvaa, jäi nyt yhä ratkaisevammin venäläis-novgorodilaisen intressipiirin ulkopuolelle. Saksalaiskaupan vaatiessa kauppaturvaa Koivistosta lähtien suostuvat näet novgorodilaiset takaamaan sen vain Retusaaren l. Ketlingen (nyk. Kronstadtin) itäpuolella. Tämän lisäksi otetaan sopimukseen nimenomainen määräys, ettei Novgorodilla ole Karjalaan käyvän kaupan kanssa mitään tekemistä. Karjala, jossa Novgorodilla ei vielä ollut edes mitään aseellista tukikohtaa, jäi täten alueeltaan samanlaiseksi laaja-alaiseksi talonpoikaismahdiksi ja sisäisesti samantapaiseksi kiintoisaksi jätteeksi vapaasta muinaispohjoismaisesta talonpoikaisyhteiskunnasta kuin pirkkalaisalue pohjan puolella.

Karjalan aseman täten tultua määrätyksi vakiintui myöskin silloisen kristillisen Suomen ja Hämeen itäraja. Se alkoi Kymijoesta, kiersi kaukaa Päijänteen itäpuolitse Suonnejoelle ja täältä kapeaa vesireittiä ja ns. Maanselkää pitkin Pohjanlahden partaalla sijaitsevalle Pattijoelle. Tämä aluelisäys, joka lopullisesti siirsi Suomen kansan painopisteen länsimaisen kristikunnan puolelle, oli suurin Suomen historiassa. Ratkaisevin oli kuvattu muutos Suomenlahdella. Mutta Pohjanlahdellakin siirtyi raja kolmea kymiä pohjoisemmaksi, joten aikaisempaa ns. Kymmenen kymen Karjalaa eli laulusta tunnettua »Kymmenen virran maata» nyt ruvettiin nimittämään Seitsemän kymen Karjalaksi. (Vrt. karttaa s. 88.)

VII.

Näkyyppä alueolojen järjestely suuren tataarivyöryn jäljiltä ulottuvan aina kaukaisille *pohjanperille* ja välillisesti Skandinaviaankin.

Vasta n. v. 1270 tultaessa ovat toisaalta Novgorodin, toisaalta Norjan aluejärjestelyt johtaneet tasapainotilaan. Norjasta, joka olikin ainoa Novgorodin ja karjalaisten kanssa kosketuksiin joutuva valtio pohjoisessa, levisi alueenjärjestelyhalu sittemmin etelämmäksikin.

Norjan kuninkaan Maunu Lagaböterin kerrotaan näet usein v. 1270 seuduilla neuvotelleen rajakysy-

myksistä Ruotsin kuninkaan Valdemarin kanssa. Kaikesta päättäen johti tämä siihen, että rajalinja pohjoisesta alkaen käytiin valtakuntien välillä koko pituudeltaan.

Ruotsin puolelta johti tämä Skandinavian niemimaan alueolojen täsmällistyttäminen välttämättömiin alueselvennyksiin myöskin pohjan puolella. Traditio, että Ruotsin kuningas — muiden järjestelyhankkeiden epäonnistuttua — myönsi v. 1277 pirkkalaisille privilegiot pohjankäyntiin ja Lapin verottamiseen, vaikuttaa esitetyissä olosuhteissa kaikin puolin luotettavalta. Yli koko Baltian ja Fenno-Skandian päästiin näin tataarijärkytyksen jäljiltä kauttaaltaan sopimusperäisiin aluesuhteisiin.

SUOMEN HERTTUAKUNNASTA POLIITTISEEN FENNO-SKANDIAAN.

I. Sisäistä rakennustyötä. II. Alkava taistelu Karjalasta. III. Toinen herttuavallan aika. IV. Poliittisen Fenno-Skandian synty. V. Pähkinäsaaren rauha. VI. Syvenevä käsitys pohjasta sekä idän ja lännen vastakohtaisuudesta. VII. Kirkollinen järjestely Länsi-Karjalassa ja Savon itsenäistyminen.

I.

Se suhteellisen rauhallinen tauko, joka n. v. 1270 seurasi, merkitsi tavallista perusteellisempaa *sisäistä rakennustyötä* silloisessa Ruotsi-Suomessa. Se liittyy läheisesti varsinkin kuningas Maunu Ladonlukon (1275—1290) hallituskauteen.

Murroksen aiheuttaa ensi sijassa kirkko, joka vast'ikään oli antanut Ruotsille sen kansallispyhimyksen, Pyhän Eerikin, ja joka kapinan kautta valtaan päässeen kuninkaan vaalissa oli saanut hallitsijalta vakuutuksen, että kirkon oikeudet oli erotettava valtion oikeuksista. Näin alkanut rajankäynti valtion ja kirkon oikeuksien välillä johti myöskin alkavan maallisen asemiessäädyn l. rälssin järjestelyyn. Suurin piirtein kuvastavat nämä toimenpiteet samoinkuin hallitsijan kauppa- ja ns. rauhalainsäädäntö voimakkaan kontinentaalisen vaikutuksen soluuntumista Ruotsin kansalliseen elimistöön.

Vieläkin ratkaisevammaksi kuin Ruotsissa muodostui murros Suomessa. Ja se lähtee täälläkin kirkon piiristä.

Niinpä tapahtuu kirkon oikeuksien selventämiseksi Suomen »piispan pöydän» tarkastus, varsinaisen l. ns. sekulaarisen tuomiokapitulin perustaminen ja piispan asemiehistön järjestely. Rinnan kirkon organisoinnin kanssa tulee maahan maallinen voutilaitos sekä maallisen esivallan edustaja, prefekti, jonka asuinpaikaksi muodostuu Turun linna. Sekä kirkollinen että maallinen esivalta saivat näistä ajoista lähtien myös entistä kiinteämmät oikeudelliset suhteet varsinaisiin maakuntiimme: Ahvenanmaahan, Varsinais-Suomeen, Satakuntaan, Hämeeseen ja Uuteenmaahan. Järjestäessään vihdoin v. 1284 kruununperimyksen määrää kuningas Maunu Ladonlukko nuoremman veljensä Pentin Suomen herttuaksi. Sekä kirkollisesti että feodaalisesti voimistuneena ja saatuaan lopullisesti oman kansallispyhätön, Turun tuomiokirkon, ja kansallispyhimyksen — Pyhän Henrikin — oli Suomi täten valmistautunut uuteen, miespolven kestävään kamppailuun Karjalasta.

Ei ollut sattuma, että Karjalan valloitus oli kangastanut kirkollisena päämääränä sekä Suomen että Baltian puolelta jo 1240-luvulta asti ja nimenomaan v. 1275 asetettu uudestaan kirkon puolelta Ruotsin kirkkoprovinssin velvollisuudeksi. Tunnetaanpa vuodelta 1284 jo Suomesta käsin tehty yritys Karjalan verottamiseksikin. Ottaen lisäksi huomioon voimakkaan ja monipuolisen Karjalaan kohdistuvan kulttuurisäteilyn Suomen herttuakunnasta, oli Länsi-Karjalan joutuminen Suomen yhteyteen vain ajankysymys.

II.

Lopullinen haaste *Karjalaa koskevaan taisteluun* tuli kuitenkin nytkin idän puolelta.

Kuningas Maunu Ladonlukon sekä Suomen herttuan Pentin kuoltua ja Upsalan arkkipiispanistuimenkin ollessa avonaisena päättivät Aleksanteri Nevskin pojan, ruhtinas Dmitrin joukot v. 1292 hillittömällä ryöstö- ja hävitysretkellä Hämeeseen koetella valtakunnan ja Suomen herttuakunnan kestävyyttä. Jo samana vuonna pistäytyivät pienet suomalaiset joukot tämän johdosta kostoretkelle Karjalaan ja Inkeriin. Seuraavana keväänä kohdistaa näihin asti melko tuntematon marski Tyrgils Knuutinpoika, jolla oli käytettävissään kaikki kuningas Maunu Ladonlukon verestämät voimat, ratkaisevan iskun Länsi-Karjalaan. Erikoisen edullista hankkeen onnistumiselle oli, että täkäläiset asukkaat jo olivat joutuneet läheisiin suhteisiin kristillisen Suomen ja kristinuskon kanssa, ja ettei idän puolelta, jossa ruhtinas Dmitri oli äkkiä joutunut tataarien epäsuosioon ja vieläpä aiheuttanut näiden kamalan ryöstöretken Venäjälle, voitu tehdä mitään retken torjumiseksi. Näin ollen saattoi marski vaikeuksitta rakennuttaa ja varustaa Viipurin linnan niin, että se kevättalvella v. 1294 kesti kunnialla tulikasteensa. Voitiinpa v. 1294 Viipurista käsin vielä vallata Käkisalmi ja Laatokan Karjala samaan aikaan kuin Vironkin puolelta uudelleen liikehdit-

tiin Narvan takana. Novgorodin arkkipiispan ja asevoimien innostuksesta saatiin kuitenkin läntinen uhka Laatokan Karjalassa ja Baltiassa torjutuksi. Myös marski Tyrgils Knuutinpojan v. 1300 tekemä retki Nevalle, jonka suulle hän rakennutti Maankruunun linnan, jäi vain sankarilliseksi episodiksi, kun venäläiset jo seuraavana vuonna saivat uuden linnan tuhotuksi.

III.

Idänpolitiikan riutumiseen vaikuttivat myöskin *muuttuneet sisäiset olot.*

Kun näet v. 1302, jolloin kuningas Birgerin veli Valdemar sai Suomen entisen herttuakunnan alueen, Viipurin linnalääni jäi tämän ulkopuolelle, joutui myöskin Suomi vedetyksi kuninkaan ja hänen kahden herttuallisen veljensä välisen katkeran taistelun pyörteeseen. Jo veljesriidan kestäessä lujittivat novgorodilaiset omalla tahollaan valtaansa läänittämällä Laatokan Karjalan eräälle venäläiselle ylimykselle ja linnoittamalla v. 1310 Käkisalmen. Ja kun v. 1310 tapahtuneessa valtakunnan jaossa vain Viipurin linnalääni jäi kuninkaalle ja muu osa Suomea herttuavallalle, teki Novgorod kaikkensa Suomen herttuallisen pääosan heikentämiseksi. Jo v. 1311 samosivat venäläiset Viipurin linnaläänin ohi raivoisalle hävitys- ja ryöstöretkelle Hämeeseen ja v. 1318 — herttuain taistellessa kuolinkamppailuaan

— tunkeutuivat he aina Lounais-Suomeen asti. Täällä he — saamatta linnaa haltuunsa — ryöstivät Turun tuomiokirkon ja kaupungin sekä polttivat äsken syntyneen Kuusiston piispanlinnan.

IV.

Tässä Ruotsin ja Suomen sisäiseen eripuraisuuteen perustuvassa Novgorodin laskelmoinnissa tapahtui täydellinen käänne, kun Ruotsin sisäisessä valtataistelussa kuolleen herttua Eerikin pojan Maunun tultua v. 1319 sekä Norjan että Ruotsi-Suomen hallitsijaksi Fenno-Skandia — ensi kertaa Pohjolan historiassa — muuttuu eräänlaiseksi *poliittiseksi kokonaisuudeksi*. Kiihko, jolla näihin aikoihin syntyvä Venäjän uusi kirkollisvaltiollinen keskus Moskova ja Novgorod suhtautuvat uuteen tilanteeseen pohjoisessa, ei tuntenut mitään rajoja.

Jo ensi kerran Novgorodissa käydessään uusi suuriruhtinas lähetti ryösteleviä vene- eli uiskojoukkoja Suomeen ja Norjaan. Ja kun kesällä v. 1321 Viipurin linna, jossa aikaisemman herttuallisen puolueen vastustajat viimeiseen asti pitivät puoliaan, oli antautunut Maunu kuninkaan valtaan, ryhtyivät suuriruhtinas ja Novgorod valmistamaan suurta sotaretkeä Suomeen. Elokuussa v. 1322 hyökkäsi vihdoin suuriruhtinas Juri musertavan ylivoimaisella sotajoukolla sekä hankittuaan piirityskoneita, joi-

hin venäläiset kiinnittivät suuria toiveita, Viipuria vastaan, mutta joutui n. kuukauden kestäneen piirityksen jälkeen palaamaan tyhjin toimin. Vaikka Ruotsista tämän järkyttävän hyökkäyksen jälkeen käännyttiin paavin puoleen, joka seuraavan vuoden alussa lähettikin Norjaan ristiretkikehoituksen venäläisiä vastaan, hillitsi suuriruhtinaan Suomessa kokema kova vastarinta häntä v. 1323 enemmistä seikkailuista Suomenlahden linjalla. Tyytyen edullisten olosuhteiden vallitessa linnoittamaan Nevan niskan, Pähkinäsaaren, suuriruhtinas käänsi — rikkoakseen uhkaavan balttilais-pohjoismaisen rintaman — asevoimansa ensi sijassa Baltiaan ja Pohjois-Norjaan.

V.

Kyseinen Venäjän ja Novgorodin kannalta tietoisen viekas taktiikka tarjosi nimenomaan Ruotsi-Suomelle ja kauppasuhteistaan aralle saksalaiskaupalle liian suuria houkutuksia rauhantekoon. Vastoin kirkon juuri aikaansaamaa yleistä ristiretkiohjelmaa olivat Ruotsin holhoojahallituksen useimmat maallikkojäsenet — varsinkin saksalaiskaupan innokkaasta välityksestä — rauhaan taipuvia. *Pähkinäsaaren rauhassa,* joka solmittiin 12 p:nä elok. v. 1323, sitoutuivat Ruotsi-Suomi sekä erikseen mainittu Viipurin linna pysymään erillään kaikesta yhteistoiminnasta Narvan rintamalla. Samalla kuin

läntinen yhteisrintama Suomi—Baltia näin särkyi, aiheutti Ruotsi-Suomen erikoisrauha jo sinänsä, että myöskin Norja, jota ei rauhansopimuksessa sanallakaan mainita, joutui äsken syntyneen yhteisen fennoskandisen ristiretkirintaman ulkopuolelle. Outona käytännöllisenä tuloksena Pähkinäsaaren rauhasta oli täten, että Norja jäi vielä kolmeksi vuodeksi sotatilaan Novgorodin kanssa. Tästä vuorostaan johtui, että myöskin Suomen täytyi vuoteen 1326, jolloin Norja ja Novgorod lopulta solmivat rauhan keskenään, olla varuillaan uhkaavia yllätyksiä vastaan.

VI.

Mutta huolimatta suunnitellun fennoskandisen ristiretkirintaman murtumisesta selvensi kriisikausi 1319—26 ennen kuulumattomalla tavalla kaikkien fennoskandisten kansojen *käsitystä pohjasta sekä lännen ja idän vastakohtaisuudesta.*

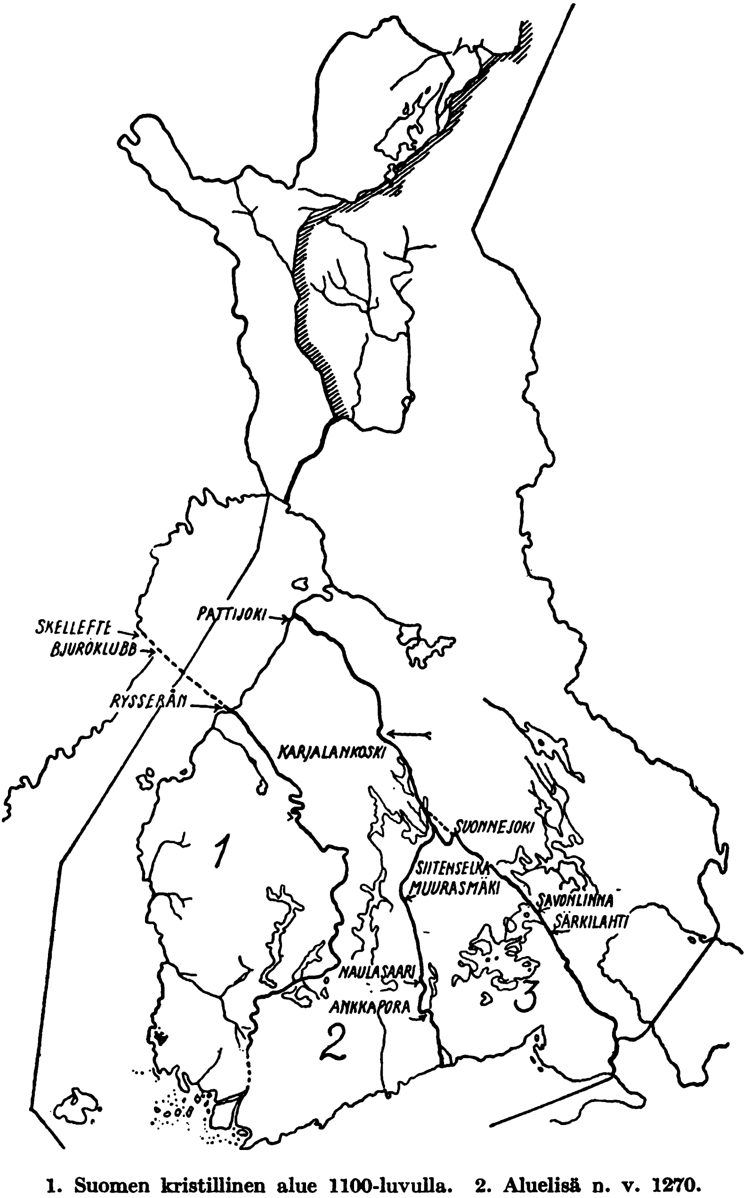
Näin oli laita Norjassa, jossa Pohjois-Norja sai sekä uudisasutuksen vuoksi että aseellisessa ja poliittisessakin suhteessa yhä korostuneemman merkityksen.

Oudoin oli kuitenkin Ruotsin tämänaikaisten pohjanintressien poikkeuksellisen voimakas vahvistuminen. Pian sen jälkeen, kun Norjan ja Novgorodin välillä v. 1326 tehty sopimus oli palauttanut rauhan pohjanperille, antoi näet Ruotsin lapsikuninkaan

holhoojahallitus Upsalan arkkipiispalle valtuuden asuttaa Merenkurkun ja Skelleftejoen pohjoispuolella olevia alueita. Tämä pohjoinen ruotsalainen massa-asutus, jota varsinkin asettui Piitimeen ja Luulajaan, joutui kuitenkin kiivaaseen riitaan alueen aikaisempien herrojen, pirkkalaisten, kanssa. Riita ratkesi v. 1328 tehdyllä sopimuksella, jonka tuli kestää kuninkaan täysi-ikäisyyteen asti ja jossa pirkkalaisten yksinomainen oikeus Lappiin ja lappalaisiin tunnustetaan sekä kummallekin sopimuspuolelle myönnetään oikeus uudisasutukseen.

Kuvatun riidan yhteydessä alkaa myöskin hahmoutua Ruotsin ja Suomen välinen kirkollinen ja hallinnollinen raja. Vanha pirkkalaisalue Länsi-Pohjassa — Tornion itäpuolella sijaitseva Kaakamajoki mukaan luettuna — siirtyy näet kirkollisesti Upsalan arkkipiispan ja hallinnollisesti — pirkkalaisten lappalaismaita lukuun ottamatta — Helsinglannin voudin alaisuuteen. Kokonaisuudessaan merkitsikin vuoden 1328 sopimus Ruotsin alueen suurinta ja ratkaisevinta laajennusta pohjoista kohti.

Samalla kuin uusi raja alkoi näin syntyä Ruotsia vastaan, sai Suomi Pähkinäsaaren rauhassa myös uuden, tarkoin määrätyn rajan idän puolella. Se alkoi Rajajoesta, joka näin on yli 600 vuotta ollut lännen ja idän vaihekohtana, kulki sieltä Vuokselle ja täältä Laatokan Karjalan ja Länsi-Karjalan välisen erämaan halki Savon suuren vesistöauran eteläkärkeen Särkilahteen. Sieltä raja suuntautui vesistö-

1. Suomen kristillinen alue 1100-luvulla. 2. Aluelisä n. v. 1270.
3. Pähkinäsaaren rauhan aluelisä.

auran läntistä kylkeä Savonlinnan ohi Varkauden seuduille ja täältä kapeata Pielaveden reittiä Suonnejoelle, josta lähtien se seuraa jo vuoden 1270 seuduilla vakiintunutta hämäläisten ja karjalaisten välistä rajaa Maanselälle ja Pattijoelle. Sitä vastoin jäi Pattijoen ja Kemijoen välisen Seitsemän kymen Karjalan pohjois- ja länsipuolella sijainneesta laajasta pirkkalaisalueesta edellä mainitun Suomen ja Ruotsin välillä tapahtuneen rajasopimuksen jälkeen Suomelle vain sen itäisin kaistale Kemijoen pohjoispuolella.

VII.

Samalla elimellisyydellä, jolla kirkko oli polvi polvelta soluuntunut Suomen kansalliseen elämään, suoritetaan nyt sisäinen rakennustyö koko kuvatulla laajalla ääri-alueella. V. 1329 järjestetään näet kuninkaan alaikäisyyden ajaksi *kirkolliset olot* ja verotus idän puolella Länsi-Karjalassa ja Savossa, jonka asukkaat *savolaiset* näistä ajoista lähtien alkavat vähitellen omalla suurella järvialueellaan muodostua itsenäiseksi ja omaperäiseksi sosiaaliseksi kokonaisuudeksi hämäläisten ja karjalaisten välissä. Samana vuonna ja päivänä luodaan myös Pohjanlahden puolella kirkolliset vero- ja propagandakeskukset Patti- ja Kemijoen välisen karjalaisalueen molempiin korviin. Suomen kirkollinen alue oli täten eheytynyt yhtenäisen kansallis-kirkollisen

esivallan alaisena sekä saman kansallisuuden puitteissa äärialueitaan myöten.

Se tavaton muutos, jonka fennoskandinen unioni oli aiheuttanut sekä sen piiriin kuuluvien kansallisuuksien kesken että koko länsimaispohjoismaisen kulttuuririntaman yleisessä lujittumisessa, heijastuu myös vastatoimenpiteissä idän suunnalla. Niinpä tulee Norjan puolella tietoisuus venäläisistä entistään selvemmäksi. Suomen v. 1329 järjestyvää kirkollista takalistoaluetta vastaan tähdättynä toimenpiteenä täytynee pitää myös sitä, että Novgorodin kirkko, jonka organisoinnissa luostareilla oli keskeinen sija, juuri vuodesta 1329 järjestää Valamon luostarin itäisen Karjalan tärkeimmäksi kirkolliseksi tukikohdaksi.

Huolimatta siitä, ettei varsinaista fennoskandista unionisopimusta tai edes muodollista sopimusta yhteisestä idänpolitiikasta ollut olemassa, oli kuvattu suuri idänkriisi olennaisesti muuttanut Fenno-Skandian asemaa. Oli syntynyt itää vastaan uusi rintama, jossa Suomella oli jatkuvasti uhatuin etuvartioasema. Mutta olennaisesti uusi oli myöskin se Fenno-Skandia, joka nyt odotti omalaatuiseen elämäntehtäväänsä kasvanutta nuorta hallitsijaansa.

SUOMEN L. »ITÄMAAN» SYNTY JA KEHITYS 1300-LUVULLA.

Maunu Eerikinpojan historiallinen panos. I. Skoone ja Suomi Fenno-Skandian ulkopoliittisina kärkimaina. II. Skoone ja »Itämaa» sisäisen hallinnon koekenttinä. III. Fenno-Skandian ja Baltian suurtaistelu itää vastaan. IV. Pentti Algotinpojan herttuakausi. V. Itämaan asema sisäisissä valtataisteluissa. VI. Oikeudellinen yhtenäistyminen ja sosiaaliset olot.

Poliittisen Fenno-Skandian rakentajana, fennoskandisen idänpolitiikan jatkajana ja lujittajana sekä Suomen hallinnollisen yleisaseman kehittäjänä on kuningas Maunu Eerikinpojan historiallinen panos ainoalaatuinen.

Kasvaen sekä Ruotsin ja Norjan että aloiterikkaan ja ritarillisen isänsä ja äitinsä perinteisiin, tutustuen Varbergin ritarilliseen hoviin, ajan länsimais-ranskalaisiin poliittisiin käsityksiin ja mennen vihdoin avioliittoonkin ranskattaren kanssa oli Maunu Eerikinpoika samalla kertaa kontinentaalisempi ja pohjoismaisempi kuin kukaan toinen Ruotsi-Suomen ja Norjan hallitsija. Ja hänen fennoskandista asennettaan vain lujitti kuninkaan ensimmäinen suuri ulkopoliittinen menestys.

I.

Kun Maunu Eerikinpojan näet — Tanskan tämänaikaisen heikkouden johdosta — onnistui saada v. 1332 melkoista panttisummaa vastaan haltuunsa

Skoone, siirtyi äsken syntyneen poliittisen Fenno-Skandian alue etelässä aina Juutinraumaan asti. Tämä nopea menestys etelän puolella herkensi samalla verrattomalla tavalla poliittista kehitystä Fenno-Skandian tulenaralla *itärajalla*.

Aivan uusi tilanne syntyi tällä taholla, kun Novgorod v. 1333 läänitti Karjalan ja eräät linnat Liettuan suuriruhtinaan Gediminin pojalle, ruhtinas Narimontille. Tämä vieras läänitysherruus herätti näet karjalaisissa pysyvää levottomuutta, jota Viipurista käsin koetettiin pitää yllä. Kun lisäksi 10 vuotinen rauha Norjan ja Novgorodin välillä v. 1336 meni umpeen, alkoi sotatila koko Fenno-Skandian itärajalla. Läntistä uhkaa, joka pian ulottui toisaalta Käkisalmeen ja Ääniselle asti ja toisaalta Viipurista käsin Nevalle saakka, helpotti sekin, että samaan aikaan myös Novgorodin rauhalliset suhteet Baltiaan katkesivat. Vasta kun Hansa v. 1338 oli saanut rauhalliset kauppasuhteet Baltian ja Novgorodin välillä ennalleen ja kun se tukemalla Tanskan uudestirakentajan Valdemar Atterdagin valtaannousua oli etelässäkin luonut uuden rintaman poliittista Fenno-Skandiaa vastaan, tuli myös kuningas Maunu Eerikinpoika rauhaan taipuvaksi. Joka tapauksessa hän oli vasta käydyssä sodassa ja sen jälkeisessä, v. 1339 tapahtuneessa rauhanteossa saanut ensimmäisen kerran aikaan yhteistoiminnan Fenno-Skandian idänpolitiikassa. Ja kuten Skoonesta tuli kuninkaan omasta hallitukseen tulosta asti hänen

ulkopolitiikkansa kärkimaa etelää vastaan, joutui Suomi idänpolitiikan alalla alusta lähtien samaan asemaan.

II.

Ulkopoliittisen etappiasemansa vuoksi tulivat Skoone ja Suomi myös nuoren kuninkaan *sisäisen hallinnon* varhaisimmiksi koekentiksi.

Jo Skoonen joutuminen hänen käsiinsä pakotti hänet nopeasti ratkaisemaan laajan hallintokysymyksen. Ja mikäli lähteistä ilmenee, loi kuningas tänne hallinnon, joka — vallanhimoisen valtaneuvoston ohi — oli suoraan hallitsijasta riippuvainen. Samoin asetti kuningas Suomeen holhoojahallituksensa aikaisten mahtavien valtaneuvosten ja läänitherrojen sijasta vaatimattomia, itselleen vastuu- ja tilivelvollisia hallitusmiehiä. Tutustuttuaan perusteellisesti Fenno-Skandian idänongelmiin ja jopa koko Karjalan ja Baltian kysymyksiin sekä saatuaan v. 1339 idässä rauhan hän järjesti v. 1340 lopullisesti Suomen piispan Hemmingin kanssa sen kirkollisen verotuksen, johon kuninkaan alaikäisyyden aikana oli ryhdytty Suomen itärajalla ja Pohjanlahdella.

Samana päivänä — syysk. 8:ntena v. 1340 — kuin koko Suomen alue näin kirkollisesti yhtenäistyi, keskittävät hallitsija ja hänen ranskalainen puolisonsa, syntyjään Namurin kreivitär Blanca, kaikki

Suomen silloiset linnaläänit neljäksi vuodeksi hallitsijan välittömän käskyvallan alaisen prefektin käsiin. Ja tämä toimenpide näyttäytyi pian kaikissa suhteissa hedelmälliseksi. Niinpä osoittautuivat Skoonen ja Suomen prefektuurat sekä ulkopoliittisesti että sisäiseltä hallinnoltaan kestäviksi siinä taistelussa, jota vuoteen 1343 käytiin Tanskaa ja hansakaupunkeja vastaan osaksi Skoonen tietä Tanskan rintamalla osaksi Suomesta käsin tehdyllä hyökkäyksellä Viroon. Suomessa katsoikin kuningas hallintokokeilunsa sisäisestikin siinä määrin onnistuneiksi, että hän piti maan edelleenkin yhtenäisenä hallinto-alueena. Vieläpä hän antoi sille Suomen myöhempänä itsenäisyyspäivänä, 6 p:nä joulukuuta v. 1344 — kiihkeiden kuningas- ja ylimysvaltaisten taistelujen puhjetessa sekä laajakantoisten hallinnollisten ja oikeudellisten reformien yhteydessä — sen kautta koko myöhemmän keskiajan käytetyn yleisnimen: *Österlandia, Itämaa.* Jo tämä uusi nimityskin osoittaa, minkä merkityksen itäisin Fenno-Skandian maista oli kuninkaan omassa politiikassa ja käsityksessä saavuttanut. Sama tosiasia ilmenee niin ikään siitä varsinkin hallitsijasuvun taloudellisten etujen kannalta tärkeästä asemasta, jonka Suomi saa kuninkaan ja hänen puolisonsa testamentissa v:lta 1346.

Yksityiskohtaisimmin puuttuu kuitenkin kuningas Maunu Eerikinpoika Itämaan oloihin tehdessään vuosina 1344—1347 Ruotsissa ja Norjassa suoritta-

mansa verrattoman reformitoiminnan jälkeen kesällä v. 1347 perusteellisen tutustumisretken Suomeen. Hänen useimmat toimenpiteensä — kuten Porvoon linnanpäällikön valinta ensimmäiseksi kotoiseksi käskynhaltijaksi, sopimukset kirkon kanssa, kaupallisia yhdyskuntia, kuten Porvoota ja Ulvilaa sekä yleistä kauppaelämää koskevat järjestelyt sekä hänen uudisasutusta ja kansan rasitusten lieventämistä koskevat päätöksensä — kuvastavat hallitsijan ja suomalaisten keskinäiseen yhteisymmärrykseen perustuvaa ja laajakantoisuudessaan vertaansa hakevaa sisäistä rakennustyötä. Ja tämä maan kansallista omalaatuisuutta ymmärtävä ja tehostava hallitsijan asenne korostui vielä sen johdosta, että Suomi juuri tästä ajankohdasta lähtien joutui vuosikausiksi voimistuvan fennoskandisen idänpolitiikan keskeiseksi tukialueeksi.

III.

Kuningas Maunu Eerikinpojan Suomessa käynnistä alkaa näet lopullisesti hahmoutua Suomen piispan Hemmingin, Pyhän Birgitan ja kuninkaan yhteisinnostuksen herättämä ristiretkitoiminta, josta sitten kehkeytyy koko Fenno-Skandian ja Baltian suurpiirteisin *voimainponnistus itää vastaan.*

Piispa Hemmingin saatua — vv. 1346—47 Ranskaan tekemällään retkellä — hankkeelle paavin suostumuksen kuningas tekee — pantuaan pohjoista

tietä liikkeelle Norjankin merivoimat — kesällä v. 1348 päähyökkäyksen Suomen etelärannoitse Nevajoelle. Vallattuaan täällä Pähkinälinnan hän uhkaa vakavasti Novgorodin kauppayhteyksiä. Ja vaikka venäläisten onnistuu seuraavana talvena valloittaa Pähkinälinna, määrää kuningas kesällä v. 1349 Suomen käskynhaltijan pitämään Tallinnan itäpuolisella Suomenlahdella yllä jatkuvaa kauppasaartoa Novgorodia vastaan. Uudistaessaan talvella v. 1350—51 Mustan surman keskeyttämät sotatoimet kuningas pyrkii edelleenkin tehostamaan Suomesta käsin valvottua kauppakieltoa vetämällä — Suomen piispan Tuomaan yli sata vuotta aikaisemman suunnitelman mukaan — myöskin Baltian paikallismahdit yhteisrintamaan itää vastaan. Ja huolimatta siitä, että Mustan surman aiheuttama taloudellinen ahdinko pakottaa kuninkaan v. 1351 rauhaan Novgorodin kanssa, pitää hän järkähtämättä kiinni Nevan kauppasulusta aina vuoteen 1361. Sekä ase- että kauppapolitiikallaan on täten Maunu Eerikinpoika ratkaisevammin kuin kukaan toinen historiallinen henkilö edistänyt Baltian kaupallista välittäjätehtävää ja hallinnollisesti yhdistyneen Itämaan raskasta ja perinnäistä etuvartioasemaa.

IV.

Hallitsijalle tärkeän ulkopoliittisen etappiasemansa ohella Itämaa pysyi Skoonen kera edelleenkin kunin-

kaan hallinnollisten kokeilujen kohteena. Erikoisen kiintoisaan yhteyteen joutuivat nämä ulkoa uhatut ja sisäpoliittisestikin läheisesti hallitsijan näköpiirissä pysyneet alueet, kun kuningaspari v. 1353 korotti ruotsalaisen ylimyksen *Pentti Algotinpojan* Skoonen käskynhaltijaksi sekä Hallannin ja Itämaan herttuaksi. Kun Norja jo aikaisemmin oli valitsemalla Maunu Eerikinpojan nuoremman pojan Haakonin hallitsijakseen muuttanut Fenno-Skandian poliittista tilannetta, saivat kuninkaalle jo ennestään katkerat Ruotsin ylimyspiirit hallitsijan vanhemman pojan Eerikin vuorostaan helposti kapinaan uutta herttuaa vastaan.

V.

Kuvatuissa oloissa joutui Itämaa näyttelemään tärkeätä osaa tämänjälkeisissä *valtataisteluissa.*

Siten teki kuninkaaksi huudattautunut Eerik karkoitettuaan herttuan ja saatuaan Skoonen haltuunsa valtansa vakiinnuttamiseksi retken Suomeen. Ja kun kuningas Eerikin kuoltua ja Tanskan kuninkaan Valdemar Atterdagin vallattua Skoonen entinen kapinapuolue valitsi 15 p:nä helmikuuta v. 1362 Norjan kuninkaan Haakonin isänsä kanssahallitsijaksi Ruotsiin, tunnustettiin Itämaalle pysyväinen muodollinenkin oikeus kuninkaanvaaliin. Omalla tavallaan kuvastaa Itämaan merkitystä sekin, että

seuraava kapinakuningas, saksalainen Albrekt Mecklenburgilainen, sai henkilökohtaisesti käyttää n. 10 kuukautta Turun linnan valloittamiseen. Vasta Itämaan joutuminen v. 1374 uuden kuninkaan ja ylimystön välisessä taistelussa valtakunnan mahtavimman panttimiehen Bo Jooninpojan käsiin teki lopullisesti Albrektista täydellisen varjokuninkaan ja häikäilemättömästä pantinhaltijasta valtakunnan todellisen hallitsijan. Luonnollisena maantieteellisenä ja kansallisena kokonaisuutena Bo Jooninpojan († 1386) ja hänen testamettinsa toimenpanijain hallitsemassa panttiläänissä sekä kansallisesti eheänä hiippakuntana Itämaa näytteli tärkeätä osaa myös niissä tapahtumissa, jotka sittemmin johtivat Albrekt Mecklenburgilaisen kukistumiseen ja kuningatar Margaretan luoman pohjoismaisen unionin syntyyn.

VI.

Rinnan maan yleisen etuvartioaseman kehityksen ja hallinnollisen eheytymisen kanssa tapahtui Suomessa 1300-luvulla kontinentaalisten, pohjoismaisten ja kotoisten kehitystekijäin yhteisvaikutuksesta huomattava muutos kansan oikeudellisessa, yhteiskunnallisessa ja taloudellisessa elämässä.

Läheisessä yhteydessä maan hallinnollisen eheytymisen kanssa oli kansan *oikeudellinen yhtenäistyminen*. Samoihin aikoihin kuin Ruotsissa 1300-

luvun puolivälissä päädyttiin maakunta maakunnalta kuningas Maunu Eerikinpojan yleisiin valtakunnallisiin maan- ja kaupunginlakeihin, siirryttiin myöskin Suomessa aikaisempien maakuntien oikeudesta, joka yhteiskunnan rakenteen, oikeusperiaatteiden- ja perinteiden puolesta oli ikivanhoista ajoista asti olennaisesti samanlaista kuin toisissakin pohjoisissa maissa, yhtenäisen koko Ruotsi-Suomessa noudatetun oikeuden ja oikeudenhoidon kannalle. Periaatteiltaan syvästi kansanomaisen sekä poikkeuksellisen voimakkaasti kansan oikeuksia ja vapautta kunnioittavan hallitsijan säätämästä maanlaista tulikin näin levottomien valtiollisten ja yhteiskunnallisten taistelujen varalle Ruotsin ja Suomen kansojen ikivanhan talonpoikaisen vapauden yhteinen oikeudellinen turvakirja, eräänlainen magna charta.

Myöskin sosiaalinen erikoistuminen jatkuu Suomessa kuten toisissakin pohjoisissa maissa olennaisesti kotoisten perinteiden pohjalla.

Niinpä sai *asemiessääty*, joka ei alunperinkään muodostunut Suomessa — kuten oli laita monissa valloitetuissa maissa — vieraista, kansan keskeen väkivalloin asettuneista mahtimiehistä, edelleenkin, kuten Ruotsissakin, lisiä maan omista, vuosisatojen kuluessa aseiden käyttöön tottuneista suurtalonpojista. Ja kuten Suomea varten 1300-luvun puolivälissä annetut erikoisohjeet rälssin järjestämiseksi osoittavat, säilytti maan maallinen ja kirkollinen

rälssimiessääty jatkuvastikin vanhan omalaatuisen kansallisen rakenteensa. Myös linnojen asemiehistö sai helposti ymmärrettävistä syistä oman kansallis-paikallisen värityksen ja perinteet. Nekin perin harvat henkilöt, jotka vierasmaisista kiertelevistä linnanpäälliköistä tai ritareista jäivät maahan, sulautuivat nopeasti kotoiseen asemiehistöön. Suomen vaatimattoman kansallisen ylimystön orgaaninen rakenne selittää myös, miksi 1300-luvun viime vuosikymmenenä uhkaava vieras rosvoritari — vitaliaani — ei jättänyt siihen todettavia jälkiä.

Vieläkin yhtenäisemmäksi ja kansallisemmaksi muodostui kokoonpanoltaan ja hengeltään 1300-luvun *hengellinen sääty*. Ja kontinentaalis-feodaalisen kulttuurin tullessa etupäässä Saksasta, ammensi Suomen tämän ajan kirkko ja opillinen elämä ensi sijassa romaanisista lähteistä. Paavinistuimen sijainti Ranskassa, Pariisin yliopistossa käynti, joka Suomen hiippakunnasta käsin muodostui poikkeuksellisen tehokkaaksi, sekä dominikaanien voimakas ja erikoislaatuinen vaikutus pitivät yllä eläviä, jatkuvia suhteita Ranskaan. Tuskin koskaan onkaan välitön kirkollinen ja opillinen kulttuurisilta Ranskaan — josta esim. eräät Turun papiston ja koulun herkät latinalaiset muisto- ja tunnelmarunot »Piæ cantiones»-kokoelmassa olivat miespolvia todisteena — ollut niin kiinteä kuin puheena olevana Suomen kansan lopullisen eheytymisen vuosisatana.

Järjestäessään Hansan sekä Ruotsin ja Norjan

väliset kauppasuhteet kuningas Maunu Eerikinpoika pakottaa 1300-luvun puolivälissä vapaan saksalaisen kestikaupan Suomessakin kaupunkeihin ja hallituksen valvontaan. Tämä koko maan käsittävä kauppapolitiikka, jota myöskin näihin aikoihin syntynyt kaupunkilaki tehosti ja jonka vaikutuksesta kaupalliset suhteet Tukholmaan tulevat entistä kiinteämmiksi, laski entistä yhtenäisemmän pohjan maan vaatimattomille kaupungeille sekä *porvaristolle*, jonka keskuudessa saksalaisilla oli huomattava asema.

Omalla tavallaan täydensi Suomen monipuolista sisäistä kehitystä myös itse *kansan* pursuava elinvoima. Jo 1300-luvun loppupuolella kasvaa osaksi kirkollisen käännytystyön, osaksi länsisuomalaisen uudisasutuksen toimesta Pähkinäsaaren rauhan raja umpeen Pohjanlahdella ja koko sen entinen karjalaisranta liittyy muuhun Suomeen. Samaan aikaan ylittävät savolaiset kaskiviljelyksensä ja asutuksensa avulla Pähkinäsaaren rauhan rajan tämän itä- ja pohjoispuolisella suurella järvialueella. Kaikin puolin sisäisesti vakiintuneena sekä alueeltaan ja asutukseltaan eheytyneenä siirtyy Suomi l. Itämaa täten pohjoismaiseen unioniaikaan.

SUOMEN SUHDE YLEISPOHJOISMAISEEN UNIONIIN.

I. Itämaan joutuminen kuningatar Margaretan vaikutuspiiriin. II. Suomen asema unionin alkuaikana. III. Kaarle Knuutinpoika Bonde. IV. Uusi hirmumyrsky idän puolelta. V. Suomi pohjoismaisen suurpolitiikan polttopisteessä. VI. Sosiaalinen kehitys 1400-luvulla.

I.

Kuningatar *Margaretalle*, pohjoismaisen unionin luojalle, oli Itämaa varmaan tuttu jo siltä ajalta, jolloin hän tultuaan 10-vuotisena kuningattareksi sai parina vuotena kokea, miten Suomi taisteli urhoollisemmin ja kauemmin kuin mikään muu osa silloista Ruotsi-Suomea hänen puolisonsa ja appensa kruunun puolesta. Ja kun hän menetettyään puolisonsa sekä sittemmin v. 1387 Tanskan ja Norjan kuninkaaksi valitun poikansa, Olavin, peri tämän valtakunnat, ryhtyy hän neuvotteluihin Bo Jooninpojan testamentin toimeenpanijain kanssa. Näiden v. 1388 tekemällä periaatteellisella päätöksellä siirtyy mainitun mahtimiehen panttialueiden mukana koko Itämaa alustavasti Margaretan vaikutuspiiriin. Vaikka tosin tämä sopimus lopullisesti toteutuikin vasta noin vuosikymmenen kuluttua, niin joutui Suomi täten suorastaan poikkeuksellisen eheästi suuren unioninrakentajan määräämisvaltaan. Ja sillä tarkkavainuisuudella, joka oli kuningatar Margaretalle tyypillistä, käytti hän näin saavuttamaansa

itäistä tukiasemaa määrätietoisesti Kalmarissa v. 1397 suunnitellun yleisen unioniherruuden lujittamiseen. Itse tiettävästi käymättä Itämaassa hän jätti suhteiden solmiamisen sinne valtansa perijälle ja nuorelle kanssahallitsijalleen, Eerik Pommerilaiselle, joka tätä varten kahdesti — vv. 1403 ja 1407 — vieraili Suomessa.

II.

Ilmeisten unionipoliittisten tendenssiensä mukaisesti pyrki uusi hallitus kaikin tavoin heikentämään Suomen suhteita Ruotsiin ja vastaavassa määrässä *lähentämään suhteita unionin päämaahan Tanskaan ja unionihallitsijaan.*

Tässä tarkoituksessa asetettiin maahan hallituskoneisto, joka oli kokoonpantu Margaretan ja hänen nuoren kanssahallitsijansa luotettavista uskotuista ja jonka jäsenet olivat täydelleen hallitsijan jatkuvasta suosiosta riippuvaisia. Myöskin kirkkoon sai unionihallitus osaksi hurskailla lahjoituksilla, osaksi suosionosoituksilla läheiset ja luottamukselliset suhteet. Varsinkin teki kuningas Eerik Pommerilaisen suosiosta ja suosituksesta toimeensa tullut Suomen loistavin keskiajan piispa Maunu II Tavast (1412—50), joka kuten jo hänen edeltäjänsä ja myöhemmät 1400-luvun piispat kuului maan mahtavimpiin ylimyssukuihin, hallituksensa alkupuolella nuorelle hallitsijalleen suuria palveluksia.

Myöskin oikeuslaitoksen parantamisessa uusi unionihallitus osoitti Suomelle erikoista luottamusta. Helpottaakseen oikeusasioissa tapahtuvaa käyntiä Tanskassa asuvan hallitsijan luona Eerik kuningas perusti Suomea varten koko Pohjoismaiden oikeushistoriassa omalaatuisen, kuninkaan tuomiovaltaa käyttävän tuomioistuimen, ns. »maanoikeuden», landsrätt. Se kokoontui Turkuun, maan kansallispyhimyksen, Pyhän Henrikin, suuren kesäjuhlan aikaan. Siihen velvoitettiin saapumaan maassa oleskelevat valtaneuvokset sekä kaikki oikeus- ja hallintoviranomaiset, joten se edusti koko maan julkista valtaa. Korkeimman tuomioistuimen perustamisen lisäksi uudistettiin ja säännösteltiin oikeudenkäyttö myöskin Suomen tähänastisissa alemmissa oikeusasteissa.

Perusteellisen muutoksen toimeenpani uusi unionikuningas myös maan julkisessa taloudessa ja verolaitoksessa.

Kuninkaan maassa käyntien välillä suoritettiin pitkällisen ja taloudellista epäjärjestystä aiheuttaneen panttikauden jäljiltä yleinen valtiotalouden tarkastus. Niinpä peruutettiin runsaat kirkon ja ylimystön haltuun joutuneet verotilat ja -maat, annettiin aikaisemman linnahallinnon alaiselle Viipurille kaupunginoikeudet sekä määrättiin ja tasoitettiin muiden kaupunkien ja talonpojiston verorasituksia varsinkin pyrkimällä hallitukselle edullisiin rahasuorituksiin. Näiden helpottamiseksi perustet-

tiin Turkuun oma rahapaja. Valtion uusi ja perinpohjainen talous- ja veroreformi johti puolestaan perustaviin aluejärjestelyihin kuten maakuntarajojen tarkistukseen, alimpien tuomiokuntien l. kihlakuntien alueiden järjestämiseen sekä aikaisemmista kirkkopitäjistä verotasoitusten kautta muodostuneiden hallintopitäjien syntyyn.

Se monipuolinen yhteisymmärrys, jolla nuori unionikuningas maahan tutustumisensa perusteella järjesti olot, tulee näkyviin myöskin hallitsijan suhtautumisessa Suomen yhteiskuntakerroksiin. Se ilmeni esim. suosionosoituksissa kirkon edustajille, monien rälssikirjeiden jaossa ja elävässä huolenpidossa kansan turvasta ja oikeuksista. Päinvastoin kuin Ruotsissa ja Norjassa, jossa unioni merkitsi valtiollis-kansallisen keskityksen määrätietoista ja voimakasta heikentymistä, kuvasti näin Eerik Pommerilaisen hallituskausi Suomessa koko keskiaikana vertaansa hakevaa kansallista nousua. Käsitellen nimenomaan vuotuisissa maanoikeuden istunnoissa maan hallinnollisia, oikeudellisia tai muita yleisiä kysymyksiä, tottui Suomi täten uuden unionin puitteissa jo miespolven kuluessa miltei täydelliseen itsehallintoon. Suomen itsehallinnon ja unionihallituksen etujen yhteensoveltuminen muodosti samalla viimeiseen asti tärkeän takeen Eerik Pommerilaisen hallitukselle Ruotsi-Suomessa. Vasta kun Ruotsissa syntyneen ja Korsholman ja Kastelholman pieniin rantalinnakkeisiin levinneen kapinaliikkeen jälkeen

koko silloinen virallinen Suomi osaksi kirkkopoliittisista syistä ja säätyintresseistä, osaksi väsyneenä hallitsijan yhtämittaisen sotapolitiikan rasituksiin katsoo vihdoin velvollisuudekseen luopua sitkeästä uskollisuudestaan unioonikuninkaalle, alkaa tämän valta lopullisesti horjua.

III.

Unionikuninkaan hallintojärjestelmän luhistuminen Suomessa avasi uudestaan koko maan suurten läänitysten tavoittelijoille. Ei ollut sattuma, että Ruotsin demagogijohtajien ja kuningas Eerik Pommerilaisen kukistuttua voittavan ylimyspuolueen kaksi määräävintä johtajaa valitsevat lääninsä Suomesta ja käyvät täällä keskinäistä valtataisteluaankin. Nuoresta voittajasta *Kaarle Knuutinpoika Bondesta,* jonka isoisällä ja isällä oli ollut Suomessa arvovaltainen hallinnollinen asema, tuli seuraavan miespolven monivaiheinen poliittinen edustaja.

Saavutettuaan ensin Länsi-Suomen ja sitten Viipurin linnaläänin haltijana Itämaan yleisen arvonannon ja suosion sekä hankittuaan täällä vallalleen lujan taloudellisen ja aseellisen perustan hallitsijaehdokas purjehtii 800 ritarin ja soinin kera keväällä v. 1448 Viipurista Ruotsiin ja tunnustetaan täällä sekä pian sen jälkeen Norjassakin kuninkaaksi. Vaikka näin uusiutuneesta poliittisesta Fenno-Skandiasta

Norja pian joutuikin Tanskan uuden hallitsijasuvun perustajalle Kristiern Oldenburgilaiselle, niin onnistui Kaarle Knuutinpojan varsinkin Suomessa saamansa kannatuksen turvin kauan pitää Ruotsi-Suomi hallussaan. Ja vaikka uusi unionikuningas, jonka Suomen säädyt v. 1457 Turussa valitsivat hallitsijakseen, muodollisesti saikin Suomen haltuunsa, oli Kaarle Knuutinpojalla, joka mm. vietti toisen ja kolmannen kuninkuutensa väliajan Raaseporin linnassa Suomessa, täällä v. 1470 sattuneeseen kuolemaansa asti kannatusta. Kuten Kaarle Knuutinpojan elämä jakaantui tasaisemmin kuin minkään muun hallitsijan Ruotsin ja Suomen välille, joutui Suomi hänen aikanaan entistä selvemmin pohjoismaisen unioniajatuksen ja tämän vastakohdaksi heräävien Ruotsi-Suomen yhteyspyrkimysten väliseen ristiaallokkoon. Ja pian muuttui Suomi, jonka aseman ymmärtämiseksi oldenburgeilta puuttui täydelleen unionin perustajien omakohtainen kokemus, unioniajatukselle suorastaan vihamieliseksi. Tähän vaikutti ennen kaikkea muuttunut yleispoliittinen tilanne idän puolella.

IV.

Samoihin aikoihin kuin venäläiset valmistautuivat pudistamaan niskoiltaan tataarien ikeen, aletaan Suomessa, jossa sitten Maunu Eerikinpojan ajan oli eletty ilman suuria yllätyksiä, vainuta *uuden hirmu-*

myrskyn tuloa. Jo 1470-luvun alulta lähtien ryhtyy Viipurin linnan tanskalaissyntyinen päällikkö Eerik Akselinpoika Tott, joka veljensä, Gotlannin herran Iivar Tottin kanssa hallitsi Itämeren—Suomenlahden reittiä, uhkaavien enteiden johdosta laajoihin varusteluihin. Mm. lujitetaan Viipurin linnaa ja Sisä-Suomen sekä laajalle levinneen savolaisasutuksen turvaksi rakennetaan Savonlinna, jota sen Suomessa yleisesti palvotun, norjalaisen suojeluspyhimyksen, Pyhän Olavin, mukaan nimitettiin myös Olavinlinnaksi.

Venäläiset, jotka väittävät uuden linnan sijaitsevan omalla alueellaan, osoittavat näiden luonnollisten varovaisuustoimenpiteiden johdosta kasvavaa epäluuloa. Ja kun 1480-luvun alkupuolella mahtava Tottien sukuvalta kukistuu ja Ruotsin valtionhoitaja Sten Sture valtaa heidän linnalääninsä, solmivat Tanskan oldenburgit ja Moskova v. 1493 salaisen sopimuksen, jossa suuriruhtinaalle luvataan alueita Suomesta. Vaara, jonka torjumiseksi palavasta isänmaanrakkaudestaan ja syvistä kirjallisista ja yleisistä kulttuuriharrastuksistaan tunnettu Suomen piispa Maunu III Särkilahti lähettää valtionhoitajalle yhden · hälyttävän tiedonannon ja liikuttavan avunpyynnön toisen jälkeen, alkaa nyt vyöryn tavoin lähetä. Peläten omaa valtaansa ja eteläistä uhkaa oldenburgien puolelta jätti Sten Sture kuitenkin Suomen olennaisesti piispan ja Viipurin linnanpäällikön Knuut Possen puolustustoimenpiteiden ja

suomalaisten omien joukkojen urheuden varaan. Äärimmäisin ponnistuksin pakottivat suomalaiset syksyllä v. 1495 hyökänneet lukuisat venäläislaumat, jotka jo olivat tunkeutuneet Viipurin edustalle, kuuluisalla sotajuonella, ns. Viipurin pamauksella, 30 p:nä marraskuuta paluumatkalle. Ja vaikka vihollisen pääjoukko seuraavana vuonna pääsikin Viipurin ohi ja hävitti Karjalan, Savon ja puolen Hämettä ja toinen joukko eteni Vienanmereltä Pohjanlahdelle sekä ryösti ja poltti Pohjois-Pohjanmaata, jäivät vuoden 1497 rauhanteossa alueet ennalleen.

V.

Rauhanteon jälkeenkin pysyi Suomen kysymys ratkaisevalla tavalla *pohjoismaisen suurpolitiikan polttopisteessä.* Suurelta osalta Suomen puolustamisessa osoittamiensa laiminlyöntien vuoksi joutui Ruotsi-Suomen pitkäaikainen valtionhoitaja Sten Sture v. 1497 väistymään unionikuningas Hannun tieltä. Neljä vuotta myöhemmin sai vuorostaan tämä yleisen asemansa heikennyttyä ja varsinkin sen jälkeen kun hänen Suomelle tuhoisa sopimuksensa Moskovan kanssa oli paljastunut, jättää valtansa entiselle kilpailijalleen. Suomalaisten suhde oldenburgeihin, joka oli alusta asti pysynyt viileänä, muuttuu nyt yhä katkerammaksi. Uhka venäläisten puolelta ja tanskalaisten merirosvojen hyökkäyk-

set, jotka v. 1509 johtivat Turun paloon sekä Turun tuomiokirkon ja kalleuksien ryöstöön, herättivät vihdoin sekä kansassa että kirkossa leppymätöntä vihaa »juutteja» ja unionia vastaan. Ja kapinallinen mieliala kukkuroitui, kun unionin viimeinen edustaja Kristiern II Tyranni, eräänlainen Macchiavellin »ruhtinas»-tyyppi Pohjolassa, ulotti verisen valtaanpääsynsä jälkeen häikäilemättömien suosikkiensa avulla ja kokonaan maan ylimystön syrjäyttäen julman tyrannihallintonsa Suomeenkin. Syvimmästä sydämestään ja kaikkia kerroksiaan myöten otti näin Suomen kansa omasta puolestaan ja omien miestensä johdolla osaa siihen intohimoiseen vapaustaisteluun, joka Pohjanlahden molemmin puolin leimahti tyrannivaltaa ja unionia vastaan ja joka uudelleen palautti Ruotsin ja Suomen kansat niiden vanhaan historialliseen intressi- ja kohtalonyhteyteen.

VI.

Myöskin sisäisen kulttuurin alalla kuuluu näin päättynyt keskiajan viimeinen vuosisata loistavimpiin ja itsenäisimpiin kansallisiin kehityskausiin.

Niinpä feodaalinen linnakulttuuri pääsi huomattavaan vauhtiin ja saavutti esim. Kaarle Knuutinpojan aikana Viipurissa suorastaan kontinentaalisen tason. Maan *aatelissäädyllä*, joka harvinaisia poikkeuksia lukuunottamatta oli jatkuvastikin kotoista

alkuperää, oli tänä aikana kenties ehein ja kansallisin nousu- ja kukoistuskautensa, joka osaksi heijastuu mm. säilyneestä suomalaisesta ballaadirunoudesta.

Myöskin *hengellisellä säädyllä* oli 1400-luvulla loistavimmat historialliset edustajansa. Suomen myöhemmille piispoille muodosti Maunu II Tavast saavuttamattoman esikuvan ja hänen seuraajansakin, kuten oppinut Olavi Maununpoika, joka oli kahdesti Pariisin yliopiston rehtorina, sotaisa Konrad Bitz ja syvästi sivistynyt humanisti, poliitikko ja patriootti Maunu III Särkilahti heijastavat kaukaisessa Suomessakin prisman tavoin renesanssiajan kirjavan kirkollisen, valtiollisen ja kulttuurikehityksen aaltoilua. Opillisetkin suhteet ulospäin laajenevat ja syvenevät entisestään varsinkin sen johdosta, että suomalaisia opiskelijoita alkaa käydä Saksan uusissa yliopistoissa. Ulkonaisesti ilmenee 1400-luvun henki kirkollisella alalla selvimmin Turun tuomiokirkossa, joka tällöin kehittyy ulkoasultaankin maan todelliseksi kansallispyhätöksi. Omalla tavallaan edustaa ajan henkisiä tarpeita ja tendenssejä myös Naantalin birgittalaisluostari. Sen miespuolisten jäsenten muodostamasta yhteisöstä eli konventista kehittyi aikaisempien kansan henkiseen elämään voimakkaasti vaikuttaneiden dominikaani- ja fransiskaaniluostarien ohella uusi ja elinvoimainen kirjallisopillisen askartelun tyyssija. Sen naiskonventista vuorostaan tuli maan ylimysneitojen pyhä turvapaikka ja sellaisena Suomen hengellisen ja

maallisen ylimystön sekä rikkaimman porvariston yhteinen lempilapsi.

Sama nousu, joka ilmenee maan ylimystössä ja hengellisessä säädyssä, kuvastuu myös *porvariston* elämässä. Nimenomaan osoittaa maan silloisen pääkaupungin Turun porvaristo, jonka jäsenistössä jo saattoi poikkeustapauksissa olla jokin rälssimies tai huomattava hansakapitalisti, kasvavaa sääty- ja itsetuntoa. Samalla muuttivat valtiovallan toimenpiteet saksalaisuuden ylivallan murtamiseksi 1470-luvulta lähtien ratkaisevalla tavalla voimasuhteita kansallisen porvariston hyväksi.

Ratkaisevimmin vaikutti Suomen kansan elämään sen *talonpoikain* ikivanha vapaudenrakkaus. Se säilyi muinaisaikojen perintönä kaukaisten pohjanperien pirkkalaisilla suurtalonpojilla sekä Sisä-Suomen eränkävijöillä. Se ilmeni voimakkaasti niissä laaja-alaisissa kapinaliikkeissä, joihin Suomen talonpojat ryhtyivät 1430-luvun lopulla liiallisten verorasitusten lieventämiseksi. Niin ikään oli Suomen talonpojilla huomattava osuus edellä kuvatun venäläisvyöryn torjumisessa sekä Kristiern II:n tyrannihallituksen kukistamisessa. Aineellisten saavutustensa ohella onnistui suomalaisen talonpojan näin sitkeällä taistelullaan siirtää kallein perintönsä, vapautensa, uhkaavien ulkonaisten vaarojen ja feodaalisten tendenssien salakarien ohi uuteen aikaan.

1500-LUVUN SUOMI JA RUOTSI-SUOMEN SUURVALLAN SYNTY.

I. Kustaa Vaasan valtaannousu. II. Kustaa Vaasan hallinto Suomessa. III. Juhana herttuan aika. IV. 25-vuotissota Venäjää vastaan. V. Suomen sisäinen elämä ja Nuijasota. VI. Suomen sotilaallinen etappiasema. VII. 1500-luvun sosiaalis-kansallinen kehitys.

I.

Runsaasti toista sataa vuotta vanhan unioniajatuksen lopullinen luhistuminen merkitsi Pohjoismaiden kohdalta valtiollisten näköalojen huomattavaa lyhenemistä ja entistä määrätietoisempaa vastakohtaisuutta toisaalta Tanska-Norjan, toisaalta Ruotsi-Suomen välillä. Vieläkin suurempi henkinen umpeutuminen tapahtui, kun uskonpuhdistuksen johdosta katolisen kirkon luomat ikivanhat ja monipuoliset kontinentaaliset kulttuurisiteet ja -perinteet heikkenivät. Uusi kuningas *Kustaa Vaasa*, jolla ei valtaan tullessaan voinut olla mitään perinnäisiä hallintotraditioita tai sukusiteitä muihin Euroopan hoveihin, sai näin Ruotsin ja Suomen silloisten olosuhteiden opastamana ja vailla todettavia suunnitelmia tai määrätietoista ohjelmaa vasta vähittäisen käytännöllisen kokemuksen nojalla eläytyä tehtäväänsä.

Kun Kristiern II:n verihallitus oli varsinkin Ruotsin puolella heikentänyt aatelin ja uskonpuhdistus poistanut valtiollisesti itsenäisen prelaattisäädyn sekä saattanut kirkon ja sen tavattomat rikkaudet

kuninkaan määräämisvaltaan, siirtyi vallan painopiste alusta lähtien ratkaisevasti uuden kuningasvallan puolelle. Vapauduttuaan 1530-luvulla onnellisen sodan avulla siitä taloudellisestakin riippuvaisuudesta, jossa Lyypekki oli pitänyt kuningasta hänen hallitukseen tulostaan asti, Kustaa Vaasa ryhtyi varsinkin 1540-luvulta lähtien entistä itsetietoisemmin lujittamaan sekä sukunsa asemaa että valtakunnan hallinnollisia ja taloudellisia oloja. Saksalaisia esikuvia ja avustajia seuraten hän koettaa antaa hallitukselleen ja kirkkopolitiikalleen entistä suuremman keskityksen ja aatteellisen perustelun. Tärkeintä panosta hänen hallinnossaan merkitsee kuitenkin se johdonmukaisuus ja käytännöllinen ymmärrys, jolla kuningas varsinkin 1540- ja 1550-luvuilla rakentaa valtakuntansa sisäisen elämän. Ennen kaikkea laski hän valvomalla aatelia ja reduktion kautta saamiaan tavattoman lukuisia kirkon tiloja, ajamalla itsenäistä kauppapolitiikkaa, uudistamalla perusteellisesti verolaitoksen ja edistämällä maan viljelystä ja uudisasutusta lujan pohjan maansa valtiotaloudelle.

II.

Kuvatussa sisäisessä rakennustyössä oli *Suomella* valtakunnan itäisenä puoliskona jo sieltä avautuvien suhteiden nojalla perin tärkeä merkitys.

Erillisen asemansa vuoksi säilytti aateli Suomessa vapaustaistelun ajoilta asti huomattavan aseman ja saattoi varsinkin kilpailemalla hallituksen kanssa kirkon tilusten riistämisessä osaksi vahvistaa sosiaalistakin asemaansa. Hallituksen ja oikeudenkäytön ohella hoitivat sen korkeimmat edustajat »kuninkaan neuvosherroina Suomessa» olennaisesti sekä sisä- että ulkopolitiikkaa.

Huolimatta siitä »voutivandalismista», joka kohtasi katolisen ajan muistoja ja kirjallisuutta, tai niistä tavattomista taloudellisista menetyksistä, joita kirkko ja koulu kärsivät reduktiossa ja jotka tulivat Suomelle erikoisen raskaiksi sen johdosta, että näiden ylläpitoon määrätyt tulot joutuivat maan ulkopuolelle kuninkaan verokamariin, kulki kirkollinen kehitys suurin piirtein omaa kansallista uraa. Suomen uskonpuhdistuksen toteuttajat toivat näet henkisen pääomansa suoraan Wittenbergistä ja joutuivat jo pelkästään senvuoksi, että uusi oppi periaatteidensa mukaisesti saattoi maassa suomenkielen hallitsevaksi hartaus- ja jumalanpalveluskieleksi, kulkemaan Ruotsin kirkosta melko riippumatonta sisäistä kehityslinjaa.

Kuvaavaa sille erikoisasemalle, jonka hallitsija kauppapoliittisestikin antaa Suomelle, on, että hän julkaisee tätä maata varten vielä v. 1550 oman erikoisen kauppasäännön samaan aikaan kuin hän hansakaupan välitystehtävän heikentämiseksi perustaa Helsingin kaupungin Venäjän ja Baltian kaupan väliasemaksi.

Perusteellisin ja omalaatuisin muutos tapahtuu näihin aikoihin kuitenkin Suomen talonpoikain elämässä. Tutustuttuaan asiamiestensä ja urkkijoittensa kautta rikkaisiin pirkkalaisiin lopettaa kuningas 1550-luvun alkupuolella heidän ikivanhat perinteensä ja privilegionsa Lapissa. Vastaavanlaiseen toimenpiteeseen ryhdytään myöskin Suomen laajalla järvialueella. Kun näet yleinen verontarkistus oli paljastanut sikäläiset laajat eräoikeudet, ryhtyvät hallintoviranomaiset varsinkin verojen kartuttamiseksi laajaan uudisasutustoimintaan Pohjois-Satakunnassa, Pohjois-Hämeessä, Savossa ja Pohjanmaalla etenkin »Oulujärven erämaassa». Vaikka tämä toimenpide aluksi köyhdyttikin tavattomasti rintamaiden talonpoikia, lisäsi se suuresti asutusalaa ja lujitti näin toiselta puolen aikaa voittaen huomattavasti maata ja kansaa.

Sen edellä kuvatun ja maalle tyypillisen sisäisen murroksen jälkeen, joka oloissa tapahtui uskonpuhdistusajan ensimmäisen miespolven aikana, joutui Suomi kuningas Kustaa Vaasan hallituksen lopulla uudestaan — Venäjän kanssa syttyneen sodan johdosta — poikkeuksellisella tavalla koko valtakunnan ulkopolitiikan polttopisteeseen. Vaikka tosin Suomen aatelin suuri aktiivisuus ja kuninkaan pelokas epäröinti ja epäluuloisuus aiheuttivatkin ristiriitaa ja häilyväisyyttä sodankäynnissä, jäi tilanne v. 1557 tehdyssä rauhassa — pari vuotta kestäneen taistelun jälkeen — idän puolella suurin piirtein ennalleen.

Mutta sitä vastoin sai Suomi hallitsijan pitkäaikaisen maassaolon aikana sekä kuninkaan käsityksessä että hänen dynastisissa tulevaisuuden suunnitelmissaan yhä korostuneemman erikoisaseman.

III.

Parhaana todistuksena tästä on, että hallitsija Suomessa vieraillessaan nimittää kesällä v. 1556 lempipoikansa Juhanan *Suomen herttuaksi*. Herttuakunnan, joka käsitti läntisen Suomen maakunnat ja Länsi-Uudenmaan, lisäksi herttua sai isältään ylimmän käskynhaltijan tehtävän sekä sotaväen ylipäällikkyyden Suomessa. Näissä eri ominaisuuksissa hän perehtyi alusta lähtien perusteellisesti Suomen oloihin ja asemaan.

Jo kulttuuriltaan aloittaa uusi herttuakunta rikkaan ja kiintoisan lehden sekä Suomen että osaltaan valtakunnankin historiassa. Patriarkallisen kuninkaan pysyessä hengeltään vanhoillisena sekä periaatteiltaan ensi sijassa kitsaana ja ärtyisänä taloudenhoitajana loi herttua residenssistään Turun linnassa valtakunnan vilkkaimman ja iloisimman hallintokeskuksen. Suomalaisen lemmittynsä Kaarina Hannuntyttären kera sekä koti- ja ulkomaisten palvelijoidensa ympäröimänä herttua antoi jo isänsä loppuvuosina sikäläiselle elämälle nuorekkaan ja romanttisen värin. Ja kun vanhemman veljen tultua

kuninkaaksi ja epäonnistuttua ulkomaisissa kosiohankkeissaan herttua Juhana nouti ritarillisesta Puolasta puolisokseen sikäläisen kuninkaan sisaren, rikkaan milanolaisruhtinattaren Bona Sforzan tyttären prinsessa Katarina Jagellonican, seurasi nuoren herttuattaren ja hänen puolalaisten uskottujensa ja palvelijainsa mukana kirjava palanen puolalais-kontinentaalista hovikulttuuria ja loistoa ruhtinattaren uuteen isänmaahan. Turun yli avautui näin eräs valtakunnan kaikkein suoranaisimpia ja antoisimpia kulttuurisiltoja kontinentille. Ja poliittisestikin antoi näin alkuun pantu elimellinen side Eurooppaan monessa suhteessa leimaa Ruotsi-Suomen kehitykselle 1500-luvun loppupuolella.

Jo ennen puolalaisia suhteitaan kiinnitti näet herttua Suomesta käsin huomionsa hajoamassa olevaan Baltiaan ja nimenomaan herttuakunnalleen tärkeään Pohjois-Viroon ja Tallinnaan. Ja vaikka uusi kuningas Erik XIV suomalaisen Klaus Kristerinpoika Hornin avulla valloitti v. 1561 herttuan ohi Pohjois-Viron, ylläpiti Juhana jatkuvasti yhteisymmärryksessä Puolan kanssa intressejään Baltian puolella. Ristiriita hallitsijan ja hänen herttuallisen veljensä välillä johti pian julkiseen taisteluun, joka päättyi v. 1563 Turun linnan antautumiseen ja herttuan ja hänen puolisonsa vankeuteen. Lyhytaikaisuudestaan huolimatta saivat kuitenkin ne perinteet, jotka Juhana oli herttuakunta-aikanaan luonut, loistavan renesanssin, senjälkeen kuin hän pääsi kapinaliikkeen

avulla ulkonaisiin ja sisäisiin vaikeuksiin sortuneen kuningasveljensä jälkeen v. 1568 koko valtakunnan hallitsijaksi.

IV.

Poikkeuksellisen merkityksen sai Suomi Juhana III:n suurimmassa ulkopoliittisessa ponnistuksessa: v. 1570 alkaneessa *25-vuotisessa sodassa Venäjää vastaan.*

Sotaa johtivat pääasiallisesti kuninkaalle jo hänen herttuakaudeltaan tutut suomalaiset sotapäälliköt — heidän joukossaan kuninkaan suosikki sekä hänen ja hänen entisen suomalaisen lemmittynsä Kaarina Hannuntyttären tyttären puoliso ranskalaissyntyinen Pontus De la Gardie. Tällä oli sen tuen turvin, jota Puolan sankarikuningas Stefan Batory tarjosi voitokkaalla taistelullaan Venäjää vastaan, suurta menestystä sotatoimissa Käkisalmen läänissä ja Inkerinmaalla. Myös sotaa käyvät joukot olivat hallitsevalta osalta suomalaisia ja sodan tärkeimpänä etappialueena sai Suomi kantaa sen raskaimmat taloudelliset rasitukset. Suotta ei Juhana kuningas, joka herttua-ajaltaan asti näkyy täysin oivaltaneen Suomen merkityksen, antanut tälle v. 1581 suuriruhtinaskunnan nimeä. Sota päättyi vasta Juhana III:n pojan Sigismundin aikana, joka v. 1587 oli valittu Puolan kuninkaaksi ja v. 1592 tullut isänsä jälkeen myöskin Ruotsi-Suomen hallitsijaksi.

Täysinän rauhassa v. 1595 tunnustivat vihdoin venäläisetkin, että Suomen itäraja, jonka suomalainen uudisasutus oli jo 1300-luvulla ylittänyt sekä Pohjanlahdella että Pohjois-Savossa, päättyi pohjoisessa Varangin vuonoon Jäämerellä. (Vrt. karttaa siv. 138.)

V.

Jo Venäjän sodan aikana oli myöskin *sisäinen elämä* Suomessa olennaisella tavalla kärjistynyt. Kuningas Juhana III:n kirkon elämää ja jumalanpalvelusta koskevassa ns. liturgisessa riidassa ja hänen pyrkimyksissään päästä yhteyteen katolisen kulttuurimaailman kanssa oli Suomella jo aikaisempien eteläisten suhteidensa nojalla huomattava sija. Mutta hallitsijan kirkkopoliittiset suunnitelmat herättivät toisaalta maan protestanttisessa papistossa melkoista katkeruutta. Vieläkin vakavampaa oli, että kansan taloudellinen kantokyky heikkeni alituisen sodan johdosta heikkenemistään ja aiheutti mm., että yhä kasvava määrä taloja joutui verokyvyttömäksi eli »autioksi».

Entistä kriitillisemmäksi muuttui asema, kun Juhana III:n kuoltua hänen katolinen poikansa Sigismund ja hänen protestanttisuuden ankarana puolustajana tunnettu veljensä, Södermanlandin herttua Kaarle, joutuivat katkeraan riitaan Ruotsi-Suomen herruudesta. Siinä asettui Ruotsi pääasiallisesti herttuan, Suomi sitävastoin, jossa mahtava kotimainen

marski ja amiraali Klaus Fleming piti korkeinta hallintoa ja käskyvaltaa, ratkaisevasti kuninkaan puolelle. Sen keskeisen aseman vuoksi, jonka Suomi näin sai alkavassa suuressa valtataistelussa, joutui se vieläkin kohtalokkaammalla tavalla kuin varsinainen Ruotsi kiihkeiden tapahtumien pyörteeseen.

Ylivoimaisen raskaaksi muodostui uusi tilanne nimenomaan Suomen talonpojille, jotka — toivottuaan Venäjän sodan päätyttyä kauan odotettua helpotusta sotarasituksista — saivat jatkuvasti ylläpitää tähänastista ja jopa laajennettuakin sotaväenmajoitusta. Kun tämä — vastoin kansalle taattuja oikeuksia — ulotettiin myöskin Pohjanmaalle, nousivat sikäläiset, vapaudenrakkaudestaan kuulut talonpojat, joiden maassa yleisen sananparren mukaan ravut ja aatelismiehet eivät ole koskaan menestyneet, julkiseen kapinaan. *Nuijasodan* nimellä levisi vuoden 1596 lopulla puhjennut kapinaliike laajalti etelää kohti, mutta marski Flemingin ja hänen kannattajiensa toimesta sai suuri osa sen osanottajista verisen lopun. Yhtä rautaisella kädellä puolusti marski kuolemaansa asti kuninkaansa oikeuksia. Hänen jälkeensäkin pysyi Suomen aateli tunnetulla itsepäisyydellään lailliselle hallitsijalleen uskollisena. Vasta kahden sotaretken jälkeen ja suoritettuaan ankaran koston maan aatelin riveissä onnistui Kaarle herttuan lopulta pakottaa Suomi valtakunnan yhteyteen ja oman herruutensa alaiseksi.

VI.

Itse Suomea koskevan taistelun päätyttyäkin oli valtakunnan itäisellä puoliskolla *ratkaisevan tärkeä etappiasema* sekä kuningas Sigismundin ja kuningas Kaarle IX:n keskeisissä taisteluissa Baltian puolella että viimeksi mainitun, »kainulaisten ja lappalaisten kuninkaan», aktiivisessa Jäämeren- ja Kuolan politiikassa, joka v. 1613 päättyi Knäredin rauhaan. Vieläkin keskeisempi oli Suomen osuus niissä aseellisissa seikkailuissa, jotka johtuivat v:n 1600 seuduilla Venäjällä valtaan päässeen ns. suuren sekasorron ajasta. Onnistuipa edellä mainitun Kaarina Hannuntyttären kasvatin Jaakko De la Gardien ja suomalaisten päällikköjen johtaman joukon päästä Venäjän sisäisten taistelujen pyörteessä aina Moskovaan asti. Sittemmin sama »Laiska Jaakko» valloitti mm. Novgorodin ympäristöineen. Tärkeimmäksi aseelliseksi saavutukseksi jäi kuitenkin Käkisalmen läänin valloitus.

Kuvatut idänpuoliset taistelut, joissa myös uusi nuori sankarikuningas Kustaa II Adolf sai tutustua johtaviin suomalaisiin päällikköihin ja sikäläiseen sodankäyntiin, laskivat joka tapauksessa perustuksen valtakunnan suurvalta-asemalle tällä suunnalla. Stolbovan rauhassa v. 1617 luovutti Venäjä Ruotsi-Suomelle Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin. Kun Richelieun välityksellä v. 1629 vielä Liivinmaakin saatiin liitetyksi valtakuntaan, oli koko Suomen-

lahti ja jopa hallitseva Nevajokikin joutunut Ruotsi-Suomen valtapiiriin. Tämän Suomen merellisen turvallisuuden lisäksi merkitsi Käkisalmen lääni, jonka eteläraja Karjalan kannaksella liittyi jatkoksi vanhan Pähkinäsaaren rauhan rajan alkutaipaleeseen, sekä ennen kaikkea laaja Laatokka maan puolustukselle verratonta saavutusta. (Vrt. karttaa s. 138.)

VII.

Se suhteellisesti katsoen voimakas panos, jonka Suomi oli antanut valtakunnan suurvalta-aseman ja oman turvallisuutensa hyväksi, kuvastuu 1500-luvulla myöskin sen kansan sosiaalisessa ja henkisessä rakenteessa.

Niinpä oli Suomen *aatelilla* tänä aikana erittäin edustavia paikkoja sekä hallinnossa että sotapäällystössä. Samalla tunsi ajan lähteissä mainittu »suomalainen aateli» monista seikoista päättäen elävän säätytietoisuuden ohella vielä selvästi kansallisen erikoisuutensa.

Suurin sosiaalinen ja sivistyksellinen murros tapahtui kuitenkin maan *hengellisen säädyn* piirissä. Uskonpuhdistus muutti näet perusteellisesti sekä sen rakenteen että sen yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman. Mutta kirkollisten henkilöjen ja laitosten suuresta köyhtymisestä huolimatta kohotti uusi oppi huomattavasti kirkon kansallista merkitystä.

Uskonpuhdistuksen periaatteiden mukaisesti loi näet piispa Mikael Agricola kirkon tarpeita varten osaksi keskiaikaisten perinteiden pohjalla, osaksi tuntien vielä kosketusta Kalevarunoihinkin suomalaisen kirjakielen. Hänen kirjoittamansa »Aapinen», Rukouskirja, Uuden testamentin ja eräiden Vanhan testamentin osien suomennokset sekä eräät kansalliseen jumalanpalvelukseen tarvittavat kirjat kuvastavat äidinkielen kirjallisen viljelyn hedelmällistä alkutaivalta. Agricolan kanssa kilpaili kirjallisessa luomistyössä hänen aikalaisensa ja seuraajansa Paavali Juusten, joka eräiden suomenkielisten ja latinaisten tuotteiden lisäksi mm. muovaili ja jatkoi keskiajalla syntynyttä latinankielistä Suomen piispain kronikkaa. Kun lisäksi eräiden kirkon ja koulun miesten toimesta suomalainen virsilaulu pantiin alulle, oli suomenkieli päässyt kirkollisella alalla hallitsevaksi. Päättäen 1500-luvulta asti säilyneistä lainsuomennoksista, alkoi suomenkielen käyttö kirkon miesten ja oppineiden asianharrastuksesta pyrkiä vaikuttamaan entistä enemmän maan oikeudelliseenkin elämään. Annetaanpa suomenkielelle eräistä lausunnoista päättäen jo hämärästi tajuttu kansallinenkin merkitys. Kirkollisella alalla tapahtuneen kielellisen murroksen epäilijöille vakuuttaa Agricola:

Kylle se cwle Somen kielen,
ioca ymmerdä Caikein mielen.

Ja eräs 1500- ja 1600-luvun taitteen perinteisiin eläytynyt oppinut ilmaisee 1630-luvulla äidinkielen kannattavan kansallisen merkityksen vieläkin selvemmin. »Ei se ole uusi ja nykyisin keksitty, vaan se on Suomen kansan varhaisimmasta synnystä tähän päivään saakka monen vuosisadan kuluessa säilynyt eheänä, särkymättömänä. Sitä ei ole saanut hävitetyksi venäläinen naapuri eikä Suomen maan valloittanut ruotsalainen.»

Porvaristonkin elämässä jatkui se yleinen kansallinen vapautuminen, joka oli alkanut jo 1470-luvulta lähtien. Mutta samalla tapahtuu osaksi merkantilistisista kehitystendensseistä, osaksi etelän ja idän puolella tapahtuneiden valtasuhteiden vaikutuksesta Suomen kaupan yleisessä suuntautumisessa melkoinen muutos. Kuvaavaa ajatustavalle on, että kuningas Kustaa Vaasa katsoi Suomen Pohjanlahden puoleisten kaupunkien — Rauman ja Ulvilan — porvarien voivan haitatta muuttaa äsken perustettuun Helsinkiin. Ja vaikka näin jyrkkä kehityskäänne osoittautuikin käytännössä mahdottomaksi, ja vaikka pohjalaisille suopea Kaarle IX, jonka aikana Oulu ja Vaasa saivat alkunsa, ja Kustaa II Adolf, joka perusti lisää kaupunkeja Pohjanlahden rantamaihin, vielä tajusivatkin tämän Ruotsin ja Suomen välisen sisämeren merkityksen, niin sai Suomenlahden kauppalinja 1500-luvun loppupuolelta lähtien jatkuvasti korostuvan merkityksen.

Raskaimmaksi muodostui epäilemättä käsiteltä-

vänä oleva kehityksen taival Suomen *talonpojille*. Sekä heidän nauttimiensa antoisien erämaiden asuttaminen että varsinkin yleisestä valtiollisesta asemasta johtuva sotilasrasitus vaikuttivat tässä kohdin perin haitallisesti. Mutta taloudellinen ahdinko ei pystynyt masentamaan heidän karaistunutta mieltään. Suomalaisten soturien tunnettu urhoollisuus tämän ajan eri sotanäyttämöillä ja se päättäväisyys, jolla Suomen talonpojat kotonakin puolustivat vapauttaan ja oikeuksiaan, todistavat, miten kansan sisu siirtyi murtumattomana ja teräksisenä Ruotsi-Suomen suurvalta-aikaan.

SUOMEN ASEMA RUOTSI-SUOMEN SUURVALTAKAUTENA.

I. Suomen erikoisaseman heikkeneminen. II. »Kreivin aika». III. Läänitysherruuden uhka. IV. Kirkon asema 1600-luvulla. V. Suuri reduktio ja itsevaltius. VI. Suuret nälkävuodet ja Iso viha.

I.

1600-luku merkitsee useimmilla julkisen elämän aloilla Suomen aikaisemman *erikoisaseman voimakasta heikkenemistä.*

Tähän vaikutti ratkaisevalla tavalla varsinkin se hallinnon keskittäminen, joka tapahtui Ruotsissa kuningas Kustaa II Aadolfin ja hänen tyttärensä kuningatar Kristiinan aikana. Sen johdosta, että sekä valtaneuvosto että uudet keskushallitukset ymmärrettävistä syistä sijaitsivat Ruotsin puolella, joutui Suomi entistä kiinteämpään hallinnolliseen yhteyteen valtakunnan päämaan kanssa. Myöskin v. 1617 vahvistetun valtiopäiväjärjestyksen ja ns. ritarihuonejärjestyksen edellyttämä säätyedustus sitoi Suomen entistä kiinteämmin sen läntiseen veljesmaahan. Yksinpä näinä aikoina vakiintuva lääni- ja paikallishallintokin, joka loi Suomeen neljä lääniä, muovautui suurin piirtein valtakunnallisten periaatteiden ja perinteiden mukaiseksi. Jonkin verran kiitollisempaan asemaan Suomi pääsi oikeudenhoidon keskityksessä sikäli, että se v. 1623 sai Turkuun

ensimmäisen oman hovioikeutensa, mutta senkään jäsenistön vaalissa ei — kuten pian valitettiin — kotimainen syntyperä tai Suomen olojen tuntemus päässyt aina riittävästi oikeuksiinsa. Taloudellisellakin alalla loi valtaanpääsevä merkantilismi tehokkaan keskityksen valtakunnan päämaan ja varsinkin sen pääkaupungin hyväksi. Valtiollisestikin jäi Suomi sen jälkeen kuin Kustaa II Aadolf oli tulevaisuuteen nähden kohtalokkaalla tavalla luopunut voimakkaasta idänpolitiikasta ja ryhtynyt taisteluun Itämeren herruudesta jo maantieteellisen asemansa vuoksi entistä enemmän syrjään.

Mutta Suomen panos valtakunnan suurvalta-aseman lujittamiseksi ei silti jäänyt suhteellisestikaan katsoen vähäiseksi. Kun otetaan huomioon suomalaisten vakinainen vartiotehtävä itää vastaan, miltei yksinomaan heidän hoitamansa varuskuntapalvelus Baltiassa sekä heidän asemiestensä, varsinkin kuuluisain ratsumiesten l. hakkapeliittain taistelu Puolan ja Saksan eri sotanäyttämöillä, oli Suomen osuus asetaakkaan päinvastoin suhteellisesti raskaampi kuin minkään muun valtakunnan osan. Tämä selittää, miksi se suurvalta-asema, jota puolustettiin Saksan sotatanterilla ja ulkomaisilla liittoutumilla — varsinkin Richelieun Ranskan kanssa —, joka siirsi rajan Juutinraumaan sekä tarjosi arvokkaita sotilaalliskaupallisia tukikohtia Saksan pohjoisrannallakin, loi sen valtakunnalle hankkimasta ulkonaisesta loistosta huolimatta synkän taloudellisen varjon Suomen kansan historiaan.

II.

Kuvatun valtiollisen ja taloudellisen kehityksen yleistendenssin vallitessakin saivat kuitenkin Suomen erikoisolot ja -tarpeet vielä poikkeustapauksissa selvän korostuksen. Niinpä mainitaan Suomi toisinaan Ruotsin vastakohtana tavalla, joka osoittaa sen erikoisaseman ymmärtämistä. Sama asianlaita tajuttiin joskus myös Suomen hallinnollisen aseman järjestelyssä. Näin tapahtui varsinkin arvovaltaisen *kreivi Pietari Brahen* toimiessa vuosina 1637—40 ja 1648—54 Suomen kenraalikuvernöörinä.

Jouduttuaan ilmeisesti osaksi valtiokansleri Aksel Oxenstjernan tieltä Suomen korkeimmaksi hallitusmieheksi Brahe paneutui koko tarmollaan uuden alueensa asemaan ja elämään. Tutustuttuaan perusteellisesti maan oloihin aina pohjoisia ja itäisiä äärialueita myöten hän lähetti havainnoistaan hallitukselle perustellun kertomuksen. Tässä tämä laajalti matkustanut ja aikalaisekseen harvinaisen humaaninen ja syvästi sivistynyt mies tekee selkoa maan koosta, luonnonrikkauksista ja taloudellisista mahdollisuuksista ja päätyy huomautukseen, että Suomea näissä suhteissa voitiin verrata eurooppalaiseen kuningaskuntaan eikä aivan vähäiseenkään. Tätä avarakatseista ja omakohtaista yleiskarakteristiikkaa maasta seurasivat laajakantoiset hallinnolliset toimenpiteet.

Perehdyttyään pitkillä retkillään Suomen virka-

miehistön ja papiston tilaan Brahe ryhtyi — kohottaakseen näiden ja välillisesti myöskin kansan sivistystasoa ja aloitekykyä — jatkamaan nähtävästi jo Kustaa II:n Adolfin aikana herännyttä suunnitelmaa yliopiston aikaansaamiseksi. Heinäk. 15 p:nä v. 1640 hän saattoikin yhdessä koko tämän ajan virallisen ja julkisen Suomen edustajien sekä yliopiston viranomaisten ja ylioppilaiden läsnäollessa viettää akatemian vihkiäisiä suurena kansallisena riemujuhlana. Samalla kun tämä Pietari Brahen pysyvä muistomerkki on tästälähtien muiden yliopistojen tavoin vakinaisesti välittänyt uusia henkisiä virtauksia ulkoapäin — varsinkin Saksasta — on siitä vielä syvemmässäkin mielessä kuin sen perustaja toivoi, tullut Suomen kansallisen kulttuurielämän tyyssija.

Paitsi kuvatulla kulttuurilinjalla Brahe osoitti myös taloudellisella alalla koko maan myöhemmälle kehitykselle tärkeää kaukonäköisyyttä. Niinpä hän oivalsi esim. metsänkäytön, vuorityön, liikeyhteyksien parantamisen ja säännöllisen postinkulun merkityksen. Pysyvimmän jäljen hän jätti kuitenkin Suomen kaupan ja kaupunkien historiaan. Tutustuttuaan omakohtaisesta kokemuksesta siihenastisiin ranta- ja rintamaakaupunkeihin ja mm. siirrettyään Helsingin sen nykyiselle paikalle hän perusti maahan useita kaupunkeja pääasiallisesti tähän asti laiminlyödyille äärialueille ja sisämaahan. Vaikka kenraalikuvernöörin luonnollisesti täytyi mu-

kautua ajan merkantiilijärjestelmään ja vaikka hänen perustamansa kaupungit jäivätkin pieniksi ja vähäpätöisiksi, niin organisoitui vaatimattomienkin kauppakeskusten välityksellä maan kauppa ja talouselämä itäisiä ja pohjoisia äärialueita myöten.

III.

Sitä vastoin ei Pietari Brahe, jolla oli suuria läänityksiä Pohjois-Suomessa, havainnut vaaraa, joka näihin aikoihin alkaa yhä voimistuneen suuraatelin puolelta vakavasti uhata sekä valtion että kansan oikeuksia Suomessa. Jo Kustaa II Adolfin mutta varsinkin Kristiina kuningattaren ajoista oli osaksi valtion alituisen rahantarpeen tyydyttämiseksi, osaksi suosionosoituksina myönnetty ylimykselle toisen jälkeen laajempia tai pienempiä *läänityksiä*, kunnes ne Suomessa käsittivät n. 2/3 valtion tuloista. Vaikka lääninsaajat olivatkin oikeutetut saamaan niistä vain valtiolle tulevat verot, he pyrkivät vierasmaisten feodaalisten tendenssien mukaisesti kaikin tavoin hyötymään asemastaan ja rajoittamaan alueidensa talonpoikain oikeuksia. Kun Suomen lääninsaajain joukossa oli runsaasti Ruotsin korkeinta ylimystöä, jonka täytyi hoidattaa läänejään tylyillä voudeilla, väkivaltaisia balttilaisia feodaaliperinteitä suosivia tulokkaita sekä oman maan aatelisia, jotka pitkillä ulkomaisilla sotaret-

killä olivat vieraantuneet kotoisista oloista ja usein siirtyneetkin valtakunnan päämaahan, muuttui 1500-luvun kansallisesti vielä melko yhtenäinen aateli seuraavana vuosisatana suurelta osaltaan kokoonpanoltaan kirjavaksi sekä hengeltään häikäilemättömäksi ja tunteettomaksi läänitysylimystöksi. Tilanne, joka pahimmilla läänityksillä jo pyrki muistuttamaan Baltiassa ja Keski-Euroopassa vallitsevia oloja, herätti sekä Ruotsin että Suomen talonpoikain ikivanhan vapaudenrakkauden ja saattoi heidät intohimoisesti kannattamaan kuningasvaltaa yleisen reduktion aikaansaamiseksi.

IV.

Samaan suuntaan vaikutti sekä koko valtakunnassa että Suomessa myöskin toinen mahtava valtakunnallinen ja yhteiskunnallinen tekijä: *kirkko*.

Vaikka sopusoinnussa valtakunnan hallinnon keskittämistendenssien kanssa Turun piispoiksi oppineen ja mm. laajasta postillastaan tunnetun suomalaisen piispan Eerik Sorolaisen († 1625) jälkeen nimitettiinkin vain Ruotsissa syntyneitä miehiä, sopeutuivat nämä suhteellisen nopeasti ja suurella ymmärtämyksellä uuteen toimialueeseensa ja sen oloihin. Niinpä saattoi piispa Eskil Petræus — vieraasta syntyperästään huolimatta — kirjoittaa Suomen kieliopin ja ottaa menestyksellä osaa v. 1642

ilmestyneen raamatun suomennostyöhön. Vieläkin keskeisemmän merkityksen saavuttivat piispat Juhana Gezelius vanhempi ja nuorempi, joista edellinen teki perustavaa työtä Suomen kirkon olojen järjestäjänä ja osoitti — seuraajansa tavoin — ymmärtämystä sen kansallisillekin pyrkimyksille. Edustaen koko valtakunnassa voimakkaana ilmenevää oikeaoppisuutta 1600-luvun piispat suorittivat, ankaraa kirkkokuria soveltaen sekä määrätietoista ja pontevaa kirkollista kansanopetusta edistäen, huomattavaa kansallistakin eheytystyötä. Erikoisen selvästi ilmenee tämä varsinkin Suomen itäisillä äärialueilla, joita varten v. 1618 uudistettiin jo Agricolan aikana perustettu mutta sittemmin 1500-loppupuolella lakannut Viipurin hiippakunta. Osaksi lännen puolelta tapahtuneen uudisasutuksen johdosta osaksi järjestelmällisen kirkollisen käännytystyön perusteella luterilainen kirkko pääsi 1600-luvun kuluessa ratkaisevasti voitolle siellä aikaisemmin vallalla olleesta kreikkalaiskatolisesta kirkosta. Ollen läheisessä suhteessa kuningasvaltaan sekä alituisessa kosketuksessa kansaan tuli kirkosta samalla näiden luonnollinen liittolainen taistelussa läänitysaatelia vastaan.

V.

Sille sosiaaliselle tyytymättömyydelle, joka Ruotsi-Suomessa oli 1650-luvulta asti versonut lääniaatelia vastaan ja joka jo tällöin oli johtanut ns.

neljännesperuutukseen, muodosti 1680-luvun suuri reduktio luonnollisen ja jyrkän päätekohdan. Suurin piirtein merkitsi se *valtakunnallista voittoa* säätyintresseistä. Reduktiossa saamansa runsaat tilat käytti näet kuningas suurelta osalta upseerien virkataloiksi. Tähänastisen mielivaltaisen sotamiehen oton ja majoituksen estämiseksi määrättiin, että vastedes kunkin ns. ratsutilan, rusthollin, piti varustaa maan puolustusta varten ratsumies ja että ns. ruotujen, joihin kuului 2—6 taloa, tuli asettaa sota- l. laivamies ja antaa hänelle oma ruotutorppa. Näillä suurilla sotilasreformeilla korosti nuori ja rauhaa rakastava itsevaltias Kaarle XI sekä hallitsijan että kansan velvollisuuksia valtakunnan suuruuden ylläpitämiseksi.

Se tavaton hallitsijavallan yhtenäistyminen ja keskitys, jonka itsevaltiuden syntyminen aiheutti, kypsytti Ruotsissa vähitellen suurvalta-ajan mukaisen loisteliaan historiankäsityksen. Pohjautuen siihen poikkeukselliseen innostukseen, jonka aikaisempi historiantutkimus ja edellisinä vuosikymmeninä herännyt voimakas muinaisuuden jätteiden eli antikviteettien harrastus oli vähitellen synnyttänyt, loi vihdoin Upsalan professori Olaus Rudbeck fantastisen kuvan Ruotsin ikivanhasta alkuperästä ja sen tavattomasta historiallisesta merkityksestä ja maineesta. Samantapaisista historiallisista vaikutteista kehittyy Suomen oppineistossa Turun yliopistossa vastaavanlainen mielikuvituksellinen kuva Suomen

menneisyydestä. Se huipentuu tulisella tutkijalla ja fennofiilillä Daniel Jusleniuksella, joka näkee syvästi rakastamassaan äidinkielessä hebrean ja kreikankielen sukulaisen, joka saa uudelleen kosketuksen Suomen vanhaan kansanrunouteen ja joka vihdoin teoksessaan Aboa vetus et nova hahmoaa loistavan kuvan kansansa muinaisesta suuruudesta ja sen kuvitelluista kuuluisista hallitsijoista.

VI.

Unelmat menneen ja oman ajan suuruudesta saivat kuitenkin Suomen osalta nopean ja traagillisen voimakkaan finaalin.

Jo ennen vuosisadan loppua on ns. *suurina nälkävuosina* 1695—97 maan asukasluvun arvioitu laskeneen suunnilleen 500 000 hengestä n. 25 %:lla.

Tätä suhteettoman raskasta alkunäytöstä seurasi kovin koettelemus Suomen monivaiheisessa historiassa. Samoihin aikoihin kuin Espanjan perintösota sitoi Länsi- ja Keski-Euroopan valtiot, liittoutuivat Venäjä, Puola ja Tanska ns. suuressa Pohjan sodassa vv. 1700—1721 Ruotsi-Suomen hallitsijaa, Kaarle XII:tta, vastaan. Sen johdosta, että länsimaistuva ja nouseva Venäjä oli voimakkain tekijä näiden liittolaisten piirissä, muodostui taistelu olennaisesti Venäjän ja Ruotsi-Suomen väliseksi kamppailuksi. Näissä oloissa Suomi sai tärkeänä etappi-

alueena jo alusta lähtien tuntea sodan painetta. Pahinta kuitenkin oli, että Suomi, jonka säännölliset joukot oli suurelta osalta menetetty Baltian, Puolan ja Venäjän sotatanterilla, joutui Baltian ja Viipurin menetyksen jälkeen pian sodan päänäyttämöksi. Vuosina 1713—1716 venäläisten onnistui perusteellisten valmistelujen ja suomalaisten sankarillisen vastarinnan jälkeen vallata yksikseen jätetty sekä henkisesti, aineellisesti ja sotilaallisesti väsynyt maa.

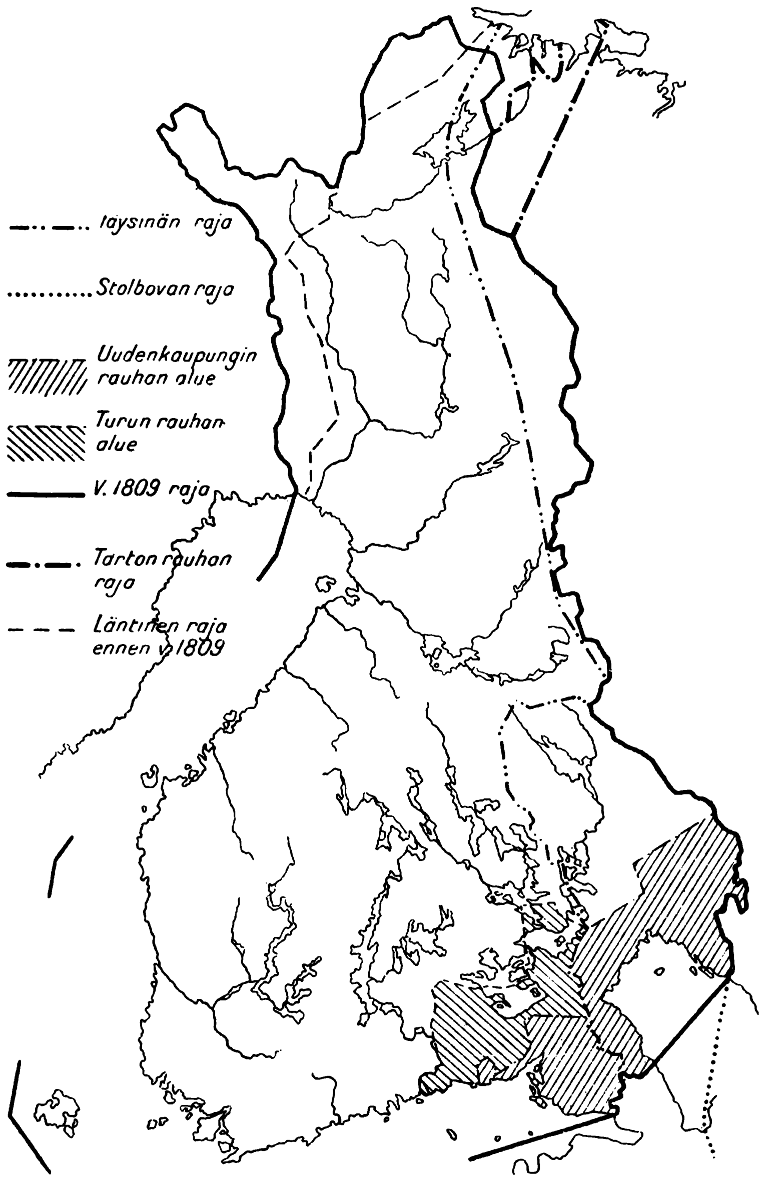
Huolimatta rohkeiden sissipäällikköjen ja heidän partiojoukkojensa jatkuvasta vastarinnasta eri osissa maata löi alkavan venäläisen sotilashallinnon ja -terrorin aika — ns. *Iso viha* — synkimmän siihenastisen jäljen Suomen historiaan.

Henkisellä alalla Iso viha merkitsi täydellistä murrosta. Maan sivistyneistö tuhoutui suurimmaksi osaksi toisaalta pakomatkalla Ruotsiin, toisaalta sodan jalkoihin, yliopisto ja koulut lakkasivat ja eräässä Sisä-Suomen pitäjässä täytyi kirjanpainajan ryhtyä painattamaan suomalaista aapista kaiverretuin puulaatoin. Aineellisellakin alalla oli häviö vertaansa vailla. Venäläisten tukipaikkoja Turkua ja Viipuria lukuunottamatta olivat kaupungit miltei raunioina, suuret asutus- ja viljelysalueet maalla autioina, pellot laajalti metsittyneet, asukkaat hävitetyissä kylissä venäläisten alituisen terrorin alaisina, piilopirteissä maan laajoissa metsissä ja erämaissa tai pakolaisina Ruotsin puolella sekä elintarvikkeet niin lopussa, että välttämätöntä suolaakin

myytiin lusikoittain. Vain voimakas henki, harras, ja varsinkin ns. varhaisemman herännäisyyden syventämä uskonnollisuus sekä ankara ruumiillinen karaistuminen selittävät, että väestö, jonka aikaisempien laskelmien perusteella arvioitiin Ison vihan lopussa olleen ,melkoisesti alle 300 000, uudempien mukaan huomattavasti päälle tämän summan, edes tässä laajuudessa säilyi uuteen rauhan aikaan.

Menetykset eivät tällä kerralla kuitenkaan rajoittuneet vain sodan aiheuttamiin suuriin hävityksiin. Rauha, joka vihdoin v. 1721 solmittiin Uudessakaupungissa Länsi-Suomessa, muutti olennaisella tavalla Suomen kansan tähänastisen maailmanhistoriallisen aseman.

Elettyään yli vuosisadan valtakunnan itäisten äärialueiden peitossa Suomi joutui uudestaan välittömäksi kilveksi itää vastaan. Mutta sen ikivanha etuvartiotehtävä vaikeutui uuden rauhan johdosta suunnattomasti. Baltian herrana uhkasi Venäjän merimahti nyt ensi kerran historiassa Suomea suoraan Suomenlahden etelärannalta. Merellisen uhan ohella kasvoi vaara myöskin maitse, nimenomaan kaakon puolelta. Pyrkimyksessään merelle Pietari Suuri näet riisti vastoin kaikkia aikaisempia traditioita maalta koko Kaakkois-Suomen. Uudenkaupungin rauhan raja, joka alkoi Viipurinlahden länsipuolelta, vei näin Suomelta koko historiallisen Karjalan kannaksen, Kaakkois-Suomen aseellisen ja taloudellisen avaimen Viipurin ja Laatokan vanhan kar-

Suomen aluekehitys Täysinän rauhan jälkeen.

jalaisrannan. Suomelle oli tämä aluemenetys kansallisestikin katkera. Uudenkaupungin rauha leikkasi näet ammottavan haavan Suomen kansan vuosisatoja vanhaan historialliseen elimistöön. Sekä geopoliittiselta, sotilaalliselta ja taloudelliselta että kansalliselta kannalta Uudenkaupungin rauha alkaa näin ongelmallisimman vuosisadan Suomen historiassa.

SUURIEN ONGELMIEN VUOSISATA.

I. Pietarin vaikutus Suomen asemaan. II. Alkava valtakunnallis-kansallinen ristiriita. III. Suomen kansallisen erikoisaseman seestyminen. IV. Henrik Gabriel Porthan kansallisen historiankäsityksen perustajana. V. Kysymys Suomen sotilaallis-valtiollisesta asemasta. VI. Suomen itsenäisyysmiesten historiallinen merkitys.

Se muuttunut tilanne, jonka Suuri Pohjansota ja Uudenkaupungin rauha loivat, aiheutti sekä idän että lännen puolella uusien ja suurten historiallisten voimain heräämisen.

I.

Ruotsi-Suomen suurvalta-aseman ja nimenomaan Suomen kansan kannalta ei tappio rajoittunut vain menetettyihin tavattomiin alueisiin ja taloudellisiin arvoihin. Vieläkin enemmän merkitsi se *uusi elämä*, jonka voittaja loi valloittamalleen alueelle. Idän suuri jättiläinen ei näet tyytynyt vain siihen, että se nyt sai ilmaa keuhkoihinsa. Loistavan saavutuksensa häikäisemänä Pietari Suuri sijoitti koko mahtavan valtakuntansa poliittisen, hallinnollisen ja sotilaallisen sydämen Nevan partaalle perustamaansa Pietariin. Läntisten vaikutteiden merkitys ilmenee havainnollisesti Pietari Suuren reformien sisäisestäkin luonteesta. Tunnettua on, että Ruotsi oli hänen hallinnollisissa uudistuksissaan tärkeänä esikuvana ja että balttilaisaateli sai valtakunnan ja uuden pääkaupungin hallinnollisessa ja sotilaallisessa elämässä

varsin keskeisen ja hallitsevan tehtävän. Perusteleepa Venäjän hallitsija yksinpä Pietariin suunnittelemaansa korkeinta kirkollistakin hallinto-orgaania, ns. Pyhää synodia, viittaamalla niihin aluelisiin, jotka hän oli saanut Uudenkaupungin rauhassa. Kuvattu Venäjän valtakunnan hallinnollisen painopisteen ja sen poliittisen mahtikeskuksen siirtyminen aivan Suomen kupeelle loi näin Suomen kansan elämään ja turvallisuuteen nähden aivan uuden maailmanhistoriallisen tilanteen. Suomesta tuli nyt pohjoisessa — luonnollisesti Ruotsin tukemana — koko mahtavan venäläisen ekspansionin historiallinen hillike.

II.

Kuvatunlaista uutta maailmanhistoriallista taustaa vastaan kävi sekä valtakunnan että nimenomaan hävitetyn ja pirstotun Suomen kannalta välttämättömäksi keksiä ja herättää kaikki käytettävissä olevat voimanlähteet. Erikoisen kiitollisen tilaisuuden uusiin reformisuunnitelmiin tässä kohdin tarjosi itsevaltiuden kukistumista seuranneen ns. *vapauden ajan* valtiomuoto, joka jätti säätyvaltiopäiville ja puolueille miltei rajattoman vaikutusvallan.

Ei ollut outoa, että juuri Suomen akateemisissa piireissä tehtiin laajakantoisia taloudellisia ehdotuksia maan hyväksi jo Ison vihan aattona ja että alkavan ns. hyödyn aikakauden yleinen rakennus-

työ varsinkin suomalaissyntyisen kansliapresidentin Arvid Hornin aikana suuntautui erikoisesti taloudelliselle alalle. Sen jälkeen kuin kaksi eri tutkijakuntaa oli tutustunut Suomen oloihin, saatiin osaksi hallituksen toimenpitein ja määräaikaisen verohuojennuksen avulla, mutta varsinkin Suomen kansan oman työteliäisyyden ja tarmon ansiosta Ison vihan aineelliset jäljet 1720- ja 1780-luvuilla suurin piirtein peittoon. Eräänlaista tunnetta siitä, että Suomi oli tälläkin kerralla saanut kantaa liian raskaan uhrin, ja sitä seuraavaa taloudellista intressiriitaa Ruotsin ja Suomen välillä ei luonnollisesti kuitenkaan voitu suuressa jälleenrakennustyössä täysin välttää.

Samanlaista hiljaista intressiristiriitaa aiheutti myöskin Suomen sivistyneistön suhteettoman runsas tuhoutuminen ja tästä johtuva maan kieleen ja oloihin tottumattoman ruotsalaisen virkamiehistön maahan muutto. Tämän aluksi aivan poikkeuksellisen tilanteen mukaisesti alettiin pian oletettuja valtakunnan etuja Suomea koskevissa virkanimityksissä korostaa siinä määrin, että vain ansioiden ollessa muuten tasan saattoi Suomen kielen ja olojen tuntemuksella olla virkaanpyrkijälle merkitystä. Äidinkielisten koulujen puutteessa suomalaissyntyinenkin virkamiesaines, joka sittemmin muodosti olennaisimman osan ruotsinkielisestä byrokratiasta ja sivistyneistöstä, alkaa tavan, säätytunteen, ylenemismahdollisuuksien ja sukusiteiden vuoksi luopua kansallisista perinteistään. Kuten monista

valtiopäivillä tehdyistä suomalaisista valituksista näkyy, kasvaa näin vähitellen entistä selvempi juopa toisaalta valtakunnallisesti ajattelevan, vieraskielisen virkamiehistön, toisaalta vanhan, kotoisen ajatustavan ja kansan kesken. Alkaapa sama vastakohtaisuus ilmetä oppineistossakin nimenomaan Turun yliopistossa, jonka ruotsalaissyntyiset professorit eräänlaisena äärimmäisyyskeinona jo ehdottavat suomen kielen vähittäistä hävittämistä samaan aikaan kuin heidän suomalaiset virkaveljensä jatkoivat vanhoja kansallisia kulttuuritraditioita ja tekivät — kuten esim. suuresta suomalais-latinalais-ruotsalaisesta sanakirjastaan tunnettu Daniel Juslenius — voimaperäistä tutkimustyötäkin suomen kielen hyväksi.

Syvimpänä syynä kuvatunlaiseen ristiriitaan valtakunnallisen ja kansallisen ajatustavan välillä oli se epätoivoisuus, jonka uusi uhka idän puolella oli varsinkin ruotsalaisissa herättänyt. »Vanhoina aikoina» — lausuu eräs Turun ruotsalaissyntyinen professori v. 1710 — »on tämä maa lyönyt venäläisen takaisin, uutta se ei ollut sama maa kuin nyt, eivätkä liioin venäläiset samoja kun nyt ... Ja sentähden, jos tämä kansa, jonka meri erottaa emämaasta, joka puhuu kokonaan toista kieltä — Jumala suokoon, että he kauan sitten olisivat käyttäneet ruotsia — ja jolla on miltei toiset tavat, saisi jotain hullua päähänsä, josta Jumala meitä varjelkoon, niin en voi nähdä, kuinka he voisivat olla luotetta-

via, varsinkaan eräs osa.» Tämä pelko Suomen kansallisuustunteen vahingollisuudesta valtakunnalle ilmenee yhtä selvästi vielä v. 1738, jolloin valtiopäivien mahtava ns. sekreettivaliokunta kieltää käyttämästä suomalaisista nimitystä kansakunta, »nation», koska »mitään erotusta ei olisi tehtävä Ruotsin ja Suomen välillä, jotka ovat samaa kansaa ja joilla on sama laki ja hallitusmuoto». Esitetyn syvenevän vastakohtaisuuden valossa ei liioin ollut outoa, että suomalaiset — uusia kärsimyksiä peläten — vastustivat voimakkaasti sitä seikkailupolitiikkaa, joka valtakunnallisten suurvaltamuistojen huumeessa ja tilapäisiin Venäjän politiikan laskelmiin nojautuen syöksi valtakunnan ja nimenomaan Suomen vv. 1741—1743 uuteen sotaan Venäjää vastaan.

III.

Poikkeuksellista huomiota tässä onnettomassa ja maineettomassa sodassa, joka on Suomen historiassa saanut Pikku vihan nimen ja joka uudestaan saattoi maan vihollisen jalkoihin, herättää venäläisten aivan uusi poliittinen suhtautuminen Suomeen.

Selvästi tajuten *Suomen kansallisen erikoisaseman* Ruotsin ja Venäjän välissä ehdottaa näet Venäjän keisarinna Elisabet maalisk. 18 p:nä v. 1742 antamassaan, Suomeen levitetyssä manifestissa, että maasta muodostettaisiin välimuuri, »barriääri»,

mainituille valtioille. Sen mukaan oli Suomesta tuleva vapaa ja riippumaton valtio, joka »saisi sellaisen oman hallitusmuodon sekä sellaiset edut ja oikeudet, jotka se hyödykseen ja menestyksensä ainaiseksi turvaamiseksi piti tarpeellisena itsellensä säätää». Vaikka Turun maakuntakokous jo ehdotti Suomelle hallitsijaakin, ei tämä itsenäisyyden ajatus näytä syvemmälti päässeen kansan laajojen piirien tietoisuuteen. Myöskin keisarinna, joka sai Ruotsin vallanperimyskysymyksen järjestetyksi toivomuksensa mukaan, luopui rauhan teossa Suomen itsenäisyyshankkeista. Mutta esitetty itsenäisyysajatus, sodan aiheuttamat uudet kärsimykset sekä v. 1743 solmittu Turun rauha, joka luovuttamalla Venäjälle tärkeiden rajalinnoitusten ohella alueen Kymijoelle asti uudestaan silpoi Suomen kansaa, herkensivät verrattomalla tavalla sekä Ruotsin valtakunnallisia intressejä Suomessa että suomalaisten käsitystä omasta kansallisesta tehtävästään ja tulevaisuudestaan.

Niinpä aletaan valtiopäivillä entistä perusteellisemmin käsitellä Suomen kysymyksiä. Erikoisesti pyritään — hyödyn aikakauden yleisohjelman mukaisesti — maan taloudelliseen elvyttämiseen, kuten koskenperkaukseen, vesi- ja kulkuyhteyksien parantamiseen, uudisasutukseen, vanhojen maanomistusolojen korjaukseen l. ns. isoonjakoon, maanvuokra- ja torppariolojen järjestelyyn. Suorastaan uraa uurtavaa saavutusta kauppapolitiikan alalla edusti suo-

malaisen Anders Chydeniuksen taistelu Pohjanlahden kaupunkien vapauden ja samansuuntaisten vapaakauppaperiaatteiden puolesta, jotka Adam Smithin vaikutuksesta vähää myöhemmin juurtuivat Länsimaiden taloudelliseen ajatteluun. Myös Turun yliopistossa saavutti luonnontieteellinen ja taloudellinen tutkimus K. F. Mennanderin, joka sittemmin tuli Turun piispaksi ja Upsalan arkkipiispaksi, Pietari Kalmin ym. toimesta hallitsevan keskeisen aseman. Lopputuloksena tästä pitkäaikaisesta taloudellisesta tutkimustyöstä ja yleisestä harrastuksesta oli vihdoin v. 1797 Turkuun perustettu Suomen Talousseura.

Rinnan yleisen taloudellisen kehityksen kanssa kulki Suomen puolustuksen lujittaminen. Vaikka varustusohjelman toteuttaminen jäikin puolinaiseksi, syntyi Augustin Ehrensvärdin johdolla Helsingin edustalla sijaitseville saarille 1770-luvun alkuun mennessä valtakunnan mahtavin linna Viapori, Sveaborg, nykyinen Suomenlinna, ja sen turvaksi uusi saaristolaivasto. Näiden voimakkaiden varustelujen jälkeen sai sotalaitos ja varsinkin sen palveluksessa oleva upseeristo ja aateli Suomessa aivan toisen merkityksen kuin aikaisemmin. Suomen tähänastisen oppineen, akateemisen kulttuuripiirin rinnalle nousee maahan näin suhteellisen nopeasti koko valtakunnassa vertaansa hakeva ja ensi sijassa Suomenlinnaan ja rajaseutuihin keskittynyt upseeriyhteiskunta ja -kulttuuri. Myöskin ns. kustavianisen ajan

pääedustaja Kustaa III, joka perusti v. 1776 Vaasan hovioikeuden, muodosti Kuopion läänin ja jakoi Pohjanmaan Vaasan ja Oulun maaherrakuntiin, sekä edisti — mm. panemalla alulle Tampereen ja Kuopion kaupungit — maan taloudellista hyvinvointia, kiinnitti olennaisimman huomionsa maan puolustukseen ja sen äärialueisiin. Ilmeisesti tietoisina kasvavasta idänpuolisesta uhasta sekä siitä epäluuloisesta valvonnasta, jonka hallitus kohdisti suomalaisiin ja varsinkin heidän oletettuun epäluotettavuuteensa, alkavat Suomen oppineisto ja sen sotilas- ja aatelispiirit kuitenkin vähitellen ja varsinkin Kustaa III:n v. 1772 toimeenpaneman vallankumouksen jälkeen kääntyä yhä selvemmille kansallisille urille.

IV.

Poikkeuksellista käännettä Suomen akateemisessa ja tieteellisessä elämässä sekä sen kansallisen kulttuurin syvenemisessä merkitsee nimenomaan *Henrik Gabriel Porthanin elämäntyö.*

Syntyneenä v. 1739 Sisä-Suomessa, jossa ikivanha kansanrunous vielä pulppusi raikkaana, Porthan tutustui lapsuudesta asti perusteellisesti kansan henkeen ja kieleen, samalla kuin hän jo sukutraditioiltaan joutui hänelle läheisen Daniel Jusleniuksen kansallisen tutkimustyön jatkajaksi. Harrastamatta laajemmalti yliopistossa vallitsevaa luonnontutkimusta

ja taloudellisia tieteitä tuli hänestä Suomen uushumanismin ja kriitillisen historiantutkimuksen arvovaltainen uranuurtaja. Kirjoitettuaan kansalliselle kehitykselle tärkeän suomalaisen runousopin, De poesi fennica, ja yliopiston kirjaston historian Porthan ulottaa tutkimuksensa etenkin elinvoimaisen Göttingenin yliopiston oppineilta saamiensa vaikutteiden nojalla vähitellen koko Suomen kansan menneisyyteen. Päähuomionsa hän kohdistaa — varsinkin laajoissa selityksissään Juustenin piispainkronikkaan — maan keskiaikaiseen kehitykseen. Osoittamatta minkäänlaista intoilua tai esim. poleemista sävyä valtakunnan päämaata kohtaan Porthan katsoo uushumanismin henkeen Suomen kansaa ilman muuta alkuperältään, olemukseltaan ja historiallisilta vaiheiltaan omalaatuiseksi, elimelliseksi ja kansalliseksi kokonaisuudeksi. Syyttä ei näin ollen Porthania ole nimitetty »Suomen historian isäksi».

Kuvatulla tutkimustyöllään ja suurella arvovallallaan Porthan saattoi kansallisen humanismin ja oman kriitillisen historiankäsityksensä keskeiseen asemaan Turun yliopistossa. Samalla kuin itse tutkimustyö vähitellen suuntautui hänen avaamilleen uusille urille, vaikutti hän monipuolisena akateemisena kasvattajana sekä v. 1770 Turkuun perustetun Aurora-seuran välityksellä, joka mm. julkaisi laajalle levinnyttä patrioottiskirjallista lehteä Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo, koko Suomen silloi-

sen oppineiston, papiston ja virkamiehistön ajatustapaan. Porthan, joka jo selvästi aavisti ratkaisevan käänteen Suomen kansan tulevassa elämässä, on näin laskenut tukevan kansallisen historiankäsityksen siinä sukupolvessa, joka miltei heti mestarin v. 1804 sattuneen kuoleman jälkeen sai ottaa vastuun maansa uusista valtiollisista kohtaloista.

V.

Samaan aikaan kuin Suomen oppineisto ja sivistyneistö näin löysi entistä lujemman historiallisen pohjan kansalliselle olemassaololleen, valmistettiin maan valtiollista tulevaisuutta toisellakin taholla. Ei voitane liioin katsoa vain sattumaksi, että kysymys *Suomen tulevasta valtiollisesta asemasta* erikoisesti askarrutti niitä sotilaspiirejä, joiden piti ylläpitää ja lujittaa valtakunnan ja Suomen puolustusta itää vastaan. Olisihan tavallaan ollut luonnotonta, että valtakunnan uudenaikaisimman ja vahvimman linnoituksen, Viaporin, nuori upseeristo, joka oli kasvanut vapauden ajan vallattomassa ilmapiirissä ja imenyt länsimaisen valistusfilosofian oppeja, olisi ollut kaukaisessa yksinäisyydessään käsittelemättä valtiollisen tehtävänsä ja tarkoituksensa luonnetta ja merkitystä. Samoin joutuivat rajan puolustuksen järjestäjät ja ylläpitäjät alituiseen pohtimaan valtakuntien välistä sotilaallista ja valtiollista tasapaino-

tilaa. Juuri kuvatunlaisista oloista lähtevätkin Suomen itsenäisyysliikkeen määrätietoisimmat valtiolliset edustajat — ennen muita heidän tunnettu johtajansa Yrjö Maunu Sprengtporten.

Syntyneenä lähellä valtakunnan rajaa, saatuaan sotilaskoulutusta Ruotsissa ja Viaporissa sekä harjaannuttuaan eri sotilastehtäviin Sprengtporten mm. edisti kuninkaan toimeenpanemaa vallankumousta osallistumalla Viaporin valtaukseen. Sotilaallisesti tärkeimmän ja perustavaluonteisimman tehtävän Sprengtporten suoritti kuitenkin Savon prikaatin ja epäedullisen itärajan puolustuksen järjestäjänä. Tässä maan turvallisuudelle keskeisessä luottamustehtävässä selvisi hänelle varsin pian kotimaisen upseerikasvatuksen välttämättömyys. Virkatilallaan hän ryhtyi antamaan omalla kustannuksellaan ympäristön aatelis- ja säätyläisnuorukaisille järjestelmällistä upseerikasvatusta. Tällä aloitteella, jonka jatkaminen sittemmin Sprengtportenin ehdotuksesta siirtyi valtion kannattamalle Haapaniemen upseerikoululle sekä myöhemmin Haminan kadettikoululle, on Suomen sotalaitoksen kehityksessä ja kotimaistumisessa omalla tavallaan ja ahtaammassa piirissä samantapainen perustava kansallinen merkitys kuin Porthanin laajakantoisella kasvatustyöllä. Sprengtportenin kasvatit sekä huomattavat aatelis- ja sotilaspiirit alkoivatkin pian pitää häntä henkisenä johtajanaan. Täten hänellä oli Suomessa huomattava julkinen asema, kun hän jouduttuaan erimieli-

syyksiin kuninkaan kanssa lähti v. 1779 käänteentekevälle ulkomaanmatkalleen.

Sen perusteellisen tuntemuksen nojalla, jonka Sprengtporten oli toimikautenaan saavuttanut Suomen asemasta, muodostuivat hänen saamansa länsieurooppalaiset vaikutteet näköaloja avartaviksi. Oleskeltuaan Ranskassa ja tutustuttuaan Pohjois-Amerikan vapaustaisteluihin, joihin hän itse aikoi osallistua, sekä Hollannin valtiollisiin oloihin, hänessä heräsi ajatus muodostaa Suomi valtiomuodoltaan Amerikan Yhdysvaltojen ja Hollannin tapaiseksi, Venäjän suojeluksen alaiseksi liittotasavallaksi. Tällaiset suunnitelmat saivat vastakaikua nuorissa upseereissa sekä maaseuduilla että Viaporissa, jossa varsinkin Sprengtportenin oppilaalla J. A. Jägerhornilla oli salaisen Valhalla-seuran välityksellä huomattava vaikutusvalta, ja ne jatkuivat vielä senkin jälkeen, kun Sprengtporten oli omasta ja maansa asemasta katkeroituneena siirtynyt Venäjän palvelukseen.

VI.

Selvimmin ilmenevät *itsenäisyyssuunnitelmat* kuningas Kustaa III:n alkaessa v. 1788 sodan Venäjää vastaan. Upseerien muodostaessa hallitsijaa vastaan ns. Anjalan salaliiton, joka päätti kuninkaan ohi tarjota Venäjälle rauhaa, esittivät myöskin Suomen itsenäisyysmiehet ehdotuksiaan keisarinna

Katarinalle. Sekä ruotsalaisten upseerien enemmistö että keisarinna ja Suomen kansan pohjakerrokset pysyivät kuitenkin välinpitämättöminä kuvatuille hankkeille. Epäonnistumisestaan huolimatta ylläpitivät Venäjällä vaikuttava Sprengtporten ja Suomen-puoleiset itsenäisyysmiehet — eräänlaisena Ruotsissa kytevän aatelisopposition suomalaisena rinnakkaisilmiönä — jatkuvasti valtiollisia harrastuksiaan. Ja jos luopuu siitä pelkästä moraalisesta arvioinnista, jota itsenäisyysmiehiin — varsinkin heidän johtajaansa — on yhä heikkenevässä määrässä sovellettu, ja asettaa heidät Suomen hätätilanteesta johtuvaan realiseen ja valtiolliseen perspektiiviin, on heidän kehitystä valmistava historiallinen merkityksensä kieltämätön. Venäjän alle joutuneen ns. Vanhan Suomen kirjavan ja omalaatuisen sivistyneistön ja turvatun Länsi-Suomen akateemisen ja opillisen sivistyneistön välisellä, poliittisesti uhatuimmalla alueella edustavat itsenäisyysmiehet kansakunnan sotilaallisesti ja valtiollisesti ajattelevaa sivistyneistöä. Suurimman merkityksen sai Suomen itsenäisyysmiesten valmistelutyö sekä heidän omassa kotimaassaan että Venäjällä varsinkin vuosien 1808—09 Suomen sodan aiheuttamassa ratkaisevassa käännekohdassa.

Jo Napoleonin ja Venäjän välinen liittoutuminen asetti silloisen valtakunnan ja nimenomaan Suomen mahdollisimman epäedulliseen suurpoliittiseen tilanteeseen. Aivan ratkaisevalla tavalla vaikeutti

Suomen asemaa myöskin kuninkaan hyväksymä onneton sotasuunnitelma ja se tosiasia, että maan puolustus — eräitä Ruotsista kesällä v. 1808 tehtyjä heikkoja ja epäonnistuneita avustusyrityksiä lukuun ottamatta — jäi miltei yksinomaan maan omien sotajoukkojen ja kansan tunnetun urheuden varaan. Maan jouduttua sitkeän taistelun jälkeen vallatuksi jäi ratkaisu olennaisesti suomalaisten, joiden urhoollisuutta ja pelkäämättömyyttä ylivoimainen vihollinen oli oppinut kunnioittamaan, ja valloittajan yhteisymmärryksestä riippuvaksi. Noudattaen suomalaisia edustavan laajan suomalaisen lähetyskunnan keisari Aleksanterin tietoon saattamaa maan yleistä toivomusta sekä itsenäisyysmiesten, varsinkin Sprengtportenin, kannattamaa ajatusta kutsui Venäjän hallitsija, joka näihin aikoihin oli altis vapaamielisille virtauksille, Suomen säätyjen laillisesti valitut edustajat kevättalvella v. 1809 Porvooseen neuvottelemaan maan tulevasta kohtalosta.

SUOMEN VALTIOLLINEN JA KANSALLINEN KEHITYS 1800-LUVULLA.

I. Suomen uusi valtiollinen asema. II. Pyhän allianssin henki. III. Kansallistunteen herääminen. IV. Juhana Vilhelm Snellmanin herätystyö. V. Parlamentaarinen kehityskausi. VI. 1860- ja 1870-lukujen puolue- ja kulttuurielämä. VII. 1880-luvun murros. VIII. 1800-luvun loppupuolen taloudellis-sosiaalinen kehitys.

I.

Kuvaavaa sille huomiolle, jota keisari Aleksanteri I osoitti Suomen kansan edustajien kanssa alkaville neuvotteluille, on hänen henkilökohtainen matkansa Porvoon valtiopäiväin avajaisiin. Tämä sekä Suomen että Venäjän historiassa perin poikkeuksellinen tapaus sai *Suomen uuden aseman* kannalta ratkaisevan oikeudellisen merkityksen. Porvoossa näet hallitsija antoi maaliskuun 29 p:nä v. 1809 juhlallisen vakuutuksen, että hän oli pitävä voimassa maan uskonnon, perustuslait ja säätyjen etuoikeudet, ja säädyt puolestaan vannoivat hänelle uskollisuuden valan. 17 p:nä syyskuuta v. 1809 solmittu Haminan rauha, jossa Ruotsi lopullisesti luopui Suomesta ja joka samalla siirsi maan länsirajan Tornion- ja Muonionjoelle, vakiinnutti näin jo aikaisemmin syntyneen valtiollisen tilanteen.

Täten luotu oikeussuhde hallitsijan ja kansan kesken sai myöskin vakinaiset ylläpitäjänsä. Hallitsijaa edusti Suomessa kenraalikuvernööri. Tähän

toimeen tuli ensimmäiseksi Suomen itsenäisyysliikkeen uranuurtaja Sprengtporten ja myöhemmin venäläisiä tai balttilaisia hallinto- ja sotilashenkilöitä. Suomen asioita vuorostaan hoiti hallitsijan luona ministerivaltiosihteeri, jona toimi aluksi venäläinen Mikael Speranski ja sittemmin suomalaisia virka- ja valtiomiehiä.

Täysin muuttuneen tehtävän saivat uusissa oloissa myös Suomen valtiosäädyt. Vaikka näet Suomen ensimmäiset valtiopäivät noudattivatkin kustavianisen ajan perustuslakeja — vuoden 1772 vallankumouksen luomaa hallitusmuotoa ja tätä täydentävää vuoden 1789 Yhdistys- ja vakuuskirjaa — sekä aikaisempia valtakunnallisia traditioita, saavuttivat ne vasta nyt itsenäisen kansallisen merkityksen. Tämä ilmeni selvästi mm. siinä, että Suomen uuden aseman aiheuttamat elinkysymykset jätettiin Porvoossa syntyneen uuden oikeussuhteen perusteella valtiopäiväin käsiteltäviksi.

Erikoisen huomattavaa taloudellista muutosta tähänastiseen tilanteeseen merkitsi hallitsijan »vapaalle kansakunnalle» välttämättömäksi katsoma periaate, että kaikki Suomen verotulot oli vastedes käytettävä yksinomaan maan hyväksi.

Edelleen saivat säädyt pohdittavakseen sodan häiritsemän rahatilanteen, varsinkin Ruotsin ja Venäjän rahan väliset suhteet. Maan rahatalous, jonka perusrahaksi säädyt ehdottivat toistaiseksi — kunnes maamme saisi oman rahan — Venäjän ruplaa

ja jonka johtoon tuli v. 1812 Suomen pankki, järjestyi täten uudelle pohjalle.

Säätyjen käsitystä kuullen järjestettiin myös näihin asti raskas sotilasrasitus. Jo uusi suhde Venäjään toi siihen nähden perusteellisen muutoksen. Lisäksi aiheutti säätyjen avomielinen ilmoitus, että suomalaiset eivät halunneet taistella vanhaa esivaltaansa ja veljeskansaansa vastaan sen, että keisari katsoi maan — esitettyjen toivomusten mukaan — »tarvitsevan jonkin ajan lepoa elpyäkseen ja kartuttaakseen voimiaan».

Valtiollisesti laajakantoisimmaksi uudistukseksi muodostui kuitenkin Suomen kotimaisen hallituksen synty. Tätä varten teki piispa Jaakko Tengströmin johtaman komitean sihteeri, professori Mathias Calonius suunnitelman, joka sai säätyjen kannatuksen ja myöhemmin hallitsijan vahvistuksen. Sen mukaan jakaantui ns. hallituskonselji, joka vuodesta 1816 sai Keisarillisen Suomen senaatin nimen, kahteen osastoon: oikeus- ja talousosastoon l. departementtiin. Edellinen huolehti maan korkeimmasta oikeudenhoidosta, jälkimmäinen, joka jakaantui viiteen toimituskuntaan, maan hallinnosta. Lisäksi asetettiin hallituskonseljin rinnalle prokuraattori oikeuden ja hallinnon korkeimmaksi valvojaksi. Kun Turku v. 1817 sai arkkipiispanistuimen, jonka alaisiksi silloinen Porvoon piispa ja myöhemmin perustettujen piispanistuinten haltijat joutuivat, kun eri aloilla uusia keskushallituksia syntyi ja oikeu-

dellinen elämä sekä paikallishallinto jäivät ennalleen, oli uusi kansallinen valtio siihen tapaan kuin Suomen itsenäisyysliike oli 1700-luvulla uneksinut, täten korkeimpia hallinto- ja oikeuselimiä myöten vähitellen valmis. Turhaan ei näin ollen Aleksanteri I, joka Porvoossa tehtyjen ratkaisujen poikkeuksellista merkitystä korostaen saapui henkilökohtaisesti lopettamaan valtiopäivät, todennut, että Suomi oli tästälähtien korotettu kansakuntain joukkoon. Samaa käsitystä Suomen asemasta kuvastaa myös Aleksanteri I:n tunnetun venäläisen luottamusmiehen sekä Suomen asiain erikoistuntijan Mikael Speranskin maan asemasta antama karakteristiikka: »Suomi on valtio eikä kuvernementti.»

Vieläkin täydellisemmin kuin Suomen itsenäisyysmiesten unelma maansa yleisen valtiollisen aseman uudesta järjestelystä toteutui heidän toiveensa Uudenkaupungin ja Turun rauhassa luovutetun ns. Vanhan Suomen yhdistämisestä emämaahan. Loistavan suomalaisen patriootin ja valtiomiehen Kustaa Mauri Armfeltin ehdotuksesta päätettiin v. 1811 Vanha Suomi, jonka keisari Aleksanteri I oli itse havainnut olevan yhtä kurjassa tilassa kuin Ison vihan aikana, liittää muuhun Suomeen. Aluelisäyksen ohella kasvoi näin maan asukasluku, joka Ruotsin vallan loppuaikoina oli n. 900,000, n. 1,100,000 henkeen. Vaikka orjuuden partaalle joutuneen Vanhan Suomen saattaminen muun maan tasalle tuottikin Suomelle pitkäaikaisia vaikeuksia ja uhrauk-

sia, tapahtui Suomen uuden valtiollisen aseman puitteissa joka tapauksessa idänkin puolella alueellis-kansallinen eheytyminen, jota ei 1700-luvun asepolitiikka ollut pystynyt saamaan aikaan. Sekä muodollisesti että reaalisesti oli nyt kansallisella kehityksellä aivan toiset edellytykset kuin aikaisemmin. Mutta sen kulku ja muodot riippuivat jatkuvasti samoista päätekijöistä, jotka olivat luoneet Suomen valtiollisautonomisen elämän pohjan: toisaalta yleiseurooppalais-venäläisistä valtiollisista virtauksista toisaalta siitä sisällyksestä, jonka suomalaiset kykenivät kansalliselle ja valtiolliselle elämälleen antamaan.

II.

Se liberaalinen virtaus, joka vallitsi Venäjällä Suomen uuden valtiollisen aseman syntyessä, osoittautui pian ohimeneväksi ilmiöksi. *Pyhän allianssin henki*, joka vahvistui Aleksanteri I:n hallituskauden lopulla askel askeleelta ja joka vihdoin sai Nikolai I:stä lujimman tukipylväänsä, löi yhä selvemmän varjon Suomenkin historiaan. Jo sen johdosta, ettei Aleksanteri I — eräistä toiveista huolimatta — eikä keisari Nikolai I enää kutsuneet koolle valtiopäiviä, vieraantuivat he voimakkaasti Suomen kansasta ja sen ajatustavasta. Voimatta vaikuttaa Suomen uuden aseman positiiviseen kehittämiseen täytyi Suomen ministerivaltiosihteerin Robert

Henrik Rehbinderin ja hänen seuraajansa Aleksanteri Armfeltin tyytyä näissä oloissa pääasiallisesti vain torjumaan niitä taantumuksellisia ja yltiövenäläisiä käsityksiä ja vaaroja, jotka alituisesti uhkasivat maalle taattuja perustuslaillisia oikeuksia. Myöskin hallitsijan edustajat, varsinkin balttilaissyntyistä Aleksanteri I:n liberaaliseen hallintojärjestelmään tutustunutta ja Suomen oloihin eläytynyttä kenraalikuvernööri F. Steinheilia seuraavat venäläiset kenraalikuvernöörit Arseni Zakrevski ja ruhtinas Aleksanteri Menšikov vaikeuttivat tilannetta. Oikeudellis-hallinnollisten reformien, jollaisia olivat esim. Viipurin hovioikeuden ja Hämeen läänin perustaminen, ja taloudellisten uudistusten — joihin kuului esim. Saimaan kanavan rakentaminen, uusien liikenneväylien suunnittelu, kaupunkien aikaansaanti y.m. — piti ensi sijassa kuvastaa hallituksen aloitetta ja huolenpitoa. Kaikkia valtiollisen elämän vapaita ilmiöitä sitä vastoin epäiltiin ja vainottiin. Taantumuksellisilla toimenpiteillään kuten vakoilemalla yleistä mielipidettä ja akateemista elämää, kiristämällä sensuuria siinä määrin, että vihdoin v. 1850 kaikkien suomenkielisten painotuotteiden, jotka eivät olleet sisällöltään uskonnollisia tai taloudellisia, painatus kiellettiin, sekä ankaralla poliisivalvonnalla ravistivat maan korkeimmat hallitusmiehet kuitenkin — tavoittelemansa rauhallisuuden sijasta — Suomen kansallistunteen samoin kuin sen kansalliset pohjavoimat hereille.

III.

Vähimmän saattoi *kansallistunteen heräämiseen* vaikuttaa maan hallitus.

Tämä siirtyi venäläispolitiikan toivomusten mukaan v. 1819 uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin, jonne myöskin yliopisto v. 1827 sattuneen Turun palon jälkeen sijoitettiin, ja joutui luonnollisesti alituisiin kosketuksiin puheenjohtajansa, kenraalikuvernöörin, kanssa. Näin ollen sen täytyi jo luonnollisesta valtiollisesta tahdista osoittaa varovaisuutta, joka helposti voitiin selittää liialliseksi mukautumiseksi ja joka varsinkin sen vuoksi, että hallituksen ruotsinkielisillä jäsenillä ei ollut luottamuksellista suhdetta väestön suomenkieliseen enemmistöön, vaikutti erikoisen epäilyttävältä. Vaikka maan hallitusmiehet tällaisen kahdenpuolisen epäilyn ilmapiirissä loivatkin arvokkaat kotoiset hallintotraditiot, kävi pian selville, että vasta nouseva sukupolvi saattoi täysin tajuta Suomen uuden aseman kansalliset velvoitukset ja muuttuneet kulttuurivaatimukset. Oli tavallaan myös Pyhän allianssin ajan yleisten virtausten mukaista, että uudet tunnussanat lähtivät kontinentaalisten esikuvien malliin Suomessakin kansallisesti heränneen ja tyytymättömän intelligenssin sekä akateemisen nuorison piiristä.

Ensimmäisenä uusien virtausten airuena esiintyi nuori turkulainen historian dosentti Adolf Iwar

Arwidsson. Tutustuessaan aikansa eurooppalaiseen ja pohjoismaiseen romantiikkaan sekä Etelä-Euroopan vapausliikkeisiin hänelle oli ilmestyksen tavoin selvinnyt oman maan ja kansan erikoisluonne. Ja nuoruuden intohimolla sekä todellisen romantikon hehkulla hän sinkautti ilmoille uuden kansallisen ohjelmansa: »ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia». Lähtien siitä uudesta valtiollisesta asemasta, jonka Suomi oli Porvoon valtiopäivillä saanut, Arwidsson vaati voimakasta muutosta kansallisen politiikan johtajissa ja hengessä, suomenkielen käytössä ja suhtautumisessa Suomen muinaiseen henkeen ja kulttuuriin sellaisina kuin nämä ilmenivät kansan vanhassa runoudessa, historiassa ja perinteissä. Leimuavat valtiolliset artikkelit ja arvostelut vallanpitäjille aroista kysymyksistä saattoivat kuitenkin pian tämän palavan kansallisen patriootin maanpakolaisuuteen Ruotsiin. Mutta kulttuuripoliittisilta osiltaan toteutui Arwidssonin ohjelma pian paljon perusteellisemmin, kuin hän oli koskaan uskaltanut uneksia.

Erikoisen suuri merkitys kansallisen kulttuuririntaman lujittamiselle oli varsinkin v. 1831 perustetulla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralla. Lukuunottamatta harvalukuisia byrokraattisia piirejä se sai huomattavan ja arvovaltaisen osan oppineistoa lämpimäksi suomenkielen ja kirjallisuuden asialle sekä yleiskansallisille harrastuksille. Ja suoranai-

nen mullistus käsityksissä tapahtui, kun Elias Lönnrot julkaisi v. 1835 vaivalloisilla ja pitkillä tutkimusmatkoilla keräämiensä muinaisrunojen perusteella Suomen kansalliseepoksen Kalevalan. Keskellä synkeätä valtiollista lamakautta antoivat sen sankarirunot sekä Suomelle että silloiselle kulttuuri-Euroopalle samalla kertaa kirkkaan välähdyksen Suomen kaukaisesta menneisyydestä ja tukevan historiallisen takuun vanhaan kulttuuriperintöön perustuvasta kansallisesta renessanssista.

Samaan aikaan kuin kansanrunouden kuvastimessa kirkastunut näkemys muinais-Suomesta ja sen elämästä verrattomassa määrässä syvensi ja lujitti kansallistunnetta, sai tämä voimakasta ravintoa myöskin uudesta isänmaallisesta runoudesta. Ruotsinkielisissä runoissaan loihti Juhana Ludvig Runeberg sekä maan ruotsin- että suomenkieliselle väestölle tenhoavan ja klassillisen kauniin kuvan Suomen maasta ja kansasta ja varsinkin sen taisteluista ja sankareista vuosien 1808—09 sodassa. Tällä runoudellaan antoi Suomen näihin aikoihin syntyneen kansallislaulun kirjoittaja maansa uudelle valtiolliselle asemalle voimakkaan kirjallisen ja isänmaallisen perustelun. Ja täten hahmoutunutta runollista kuvaa Suomen kansan suuresta historiallisesta tehtävästä, karusta luonteesta ja palavasta isänmaanrakkaudesta syvensi se voimakas historiallinen elämys, jonka Sakari Topelius välittää näistä ajoista lähtien »Välskärin kertomuksillaan» tuleville suku-

polville ja Fredrik Cygnæus omalaatuisella kansallisella paatoksellaan Suomen tämänaikaiselle akateemiselle nuorisolle. Epäilemättä herkensi myös Paavo Ruotsalaisen, Henrik Renqvistin ym. edustama herännäisliike vaistomaisesti tämänaikaista käsitystä Suomen kansan henkisestä omalaatuisuudesta ja todellisesta olemuksesta. Samalla kun Suomi vasta Ruotsista erotettuna ja omien voimiensa varaan jätettynä näin löysi monia eri teitä omat vanhat elinsuonensa, avasi varsinkin Mathias Aleksanteri Castrénin tutkimustyö, jolla hän osoitti suomalaisten ikivanhat sukulaissuhteet idän puolella, Suomen kansan menneisyydelle vieläkin kaukaisempia, romanttisia näköaloja.

IV.

Edellä kuvattu kaikkiin suuntiin syventynyt käsitys kansan menneisyydestä, sen muinaisesta kulttuurista ja kansallisesta olemuksesta tarjosi vähitellen aivan toisen pohjan kansalliselle valtiolliselle ajattelulle kuin Arwidssonin nuoruuden päivinä. Ja uuden kansallisen politiikan ja uusien kansallisten päämäärien esittäminen löysi myöskin mahdollisimman määrätietoisen ja syvällisen edustajan: Suomen tunnetuimman filosofin ja valtiomiehen *Juhana Vilhelm Snellmanin.*

Lähtien kuuluisan saksalaisen filosofin Hegelin

aatemaailmasta Snellman esittää tutkimuksissaan filosofisesti perustellun käsityksen yhteiskunnan ja kansallisuuden tärkeimmistä tekijöistä, kuten persoonallisuudesta, yksilöstä ja hänen tehtävistään, valtiosta ja tämän sisimmästä kannattajasta: kansallishengestä. Tällä filosofisella tuotannollaan hän laski tukevan ja loogillisen pohjan koko maan sivistyneistön senaikaiselle yhteiskunnalliselle, valtiolliselle ja kansalliselle ajattelulle. Rinnan varsinaisen tutkimustyönsä kanssa Snellman arvosteli opiskeluajoistaan asti kirpeästi ajan hallitussuuntaa, vallanpitäjiä sekä yliopistoviranomaisten suhtautumista akateemiseen vapauteen. Ja kun määräävät hallinnolliset ja akateemiset piirit tämän vuoksi estivät hänen luonnolliseksi katsotun pääsynsä yliopiston opettajaksi, suuntasi hän pienen ja kaukaisen Kuopion yläalkeiskoulun rehtoriksi määrättynä kaiken tarmonsa ja kykynsä kansansa valtiolliseen ja kansalliseen valveuttamiseen. Toisessa erämaakaupunkiin perustamassaan sanomalehdessä hän tarjosi kansalle hyödyllisiä ja opettavia neuvoja, toisessa äänenkannattajassaan Saimassa ja sen myöhemmässä jatkajassa Litteraturblad'issa hän hahmotteli sivistyneistölle laajakantoisen kansallisuus- ja reformiohjelman.

Rohkeudella ja johdonmukaisuudella, joka oli Snellmanille ominaista, hän kohdistaa sen kansallisen kulttuurityön perusteella, joka maassa oli suoritettu, samoin kuin sen käsityksen nojalla, joka

hänellä oli kansallisuudesta ja kansallishengestä, velvoittavan ja voimakkaan vetoomuksen ruotsinkieliseen sivistyneistöön ja virkamiehistöön. Kansallisvaltio, jonka virkamiehistöllä oli huomattavalta osalta toinen kieli kuin kansalla, oli Snellmanista mahdoton. Ainoa luonnollinen kansalliskieli Suomessa oli suomenkieli. Siinä vaaranalaisessa asemassa, jossa Suomen kansa eli, oli ruotsinkielisen sivistyneistön kielen muutos jo kansan olemassaolonkin turvaamiseksi historiallisesti välttämätön. Sekä historian että tosiolojen valossa oli ruotsinkielen hallitseva sivistysasema Suomessa Snellmanin mukaan jo sinänsä tuomittu. Mutta vieläkin kiireellisempi oli tämän pienen, kielellisesti eristyneen sivistyneistön kansallistuminen ennen kuin Venäjä, kuten oli pelättävissä, ryhtyi vaatimaan sekä virkamiehistön omassa piirissä että maan julkisessa elämässä sijaa venäjänkielelle. Jos lisäksi muistaa, että Snellman kansallisuusvaatimustensa ohella suunnitteli monia laajalle tähtääviä käytännöllisiä, taloudellisia ja yhteiskunnallisia reformeja, niin hän on pitkäaikaisella sanomalehtitoiminnallaan suorittanut yleisen valtiollisen ja kansallisen herätystyön, jolla ei ole vastinetta Suomen historiassa. Ja tämä perustava valtiollinen valveutuminen saa poikkeuksellisen historiallisen merkityksen sen kautta, että se tapahtuu juuri ennen kuin Suomen asema joutui eri puolilta uuden, yleisen poliittisen huomion polttopisteeseen.

V.

Krimin sodan aikana leimahti näet ilmi hiljaa kytenyt romanttis-poliittinen liike ns. skandinavismi, joka kannatti Ruotsin liittymistä länsivaltoihin sekä Suomen palauttamista Ruotsin yhteyteen. Näiden unelmien mukaisesti Ruotsissa oleskeleva suomalainen runoilijapoliitikko Emil von Qvanten suunnitteli pohjoismaista valtioliittoa, johon myös Suomi yhtyisi itsenäisenä valtiona.

Tämä houkutteleva hanke, joka sai melkoista vastakaikua Ruotsissa ja osaksi Länsi-Euroopassakin ja joka myös saavutti vilkasta kannatusta Suomen näihin aikoihin alkavien liberaalisten ainesten taholta, vaikutti kuitenkin kiehtovaisuudestaan huolimatta Snellmanin johtamista vastuunalaisista piireistä kansallista kehitystä vaarantavalta. Ja kun uusi hallitsija *Aleksanteri II* käydessään v. 1856 Suomessa saneli senaatin pöytäkirjaan kokonaisen reformiohjelman, jossa luvattiin kaupan, teollisuuden, rautatie- ja kanavaliikenteen parantamista, kansakoulujen perustamista ja alemman virkamiehistön palkkojen korotusta, asettivat Snellman ja muut maan johtavat miehet jatkuvan positiivisen kansallisen rakennustyön epävarmojen liberaalisten unelmien edelle. Toimeliaan balttilaissyntyisen kenraalikuvernöörin F. W. R. von Berg'in toimesta saatiinkin aikaan monia hyödyllisiä taloudellisia parannuksia, ja v. 1860 Suomi sai senaattori Fabian Langen-

skiöldin ansiosta oikeuden lyödä omaa rahaakin, jonka yksiköksi tuli markka ja penni.

Vähitellen alkoi kumminkin ilmetä käsitys, että reformit, jotka pantiin toimeen pelkästään hallitusvallan toimesta, koskivat säätyjä ja vaativat näin ollen myöskin näiden myötävaikutusta. Ja kun tätä parlamentarismin vaatimusta koetettiin v. 1862 tyydyttää valituttamalla säätyjen sijasta ns. tammikuun valiokunta, jolla kuitenkin hallitsijankin heti täytyi myöntää olevan vain neuvotteleva luonne, heräsi maassa suoranainen poliittinen myrsky valtiopäivien kokoonkutsumiseksi. Myös yleiseurooppalainen tilanne edisti maan aseman selviämistä. V. 1863 puhjenneen Puolan kapinan yhteydessä joutui näet Suomenkin kysymys sekä Länsi-Euroopan sanomalehdistössä että Venäjällä päiväjärjestykseen.

Näissä oloissa katsoi Aleksanteri II parhaaksi kutsua v. 1863 Suomen säädyt kokoon ja saapui — tapahtuman merkitystä korostaen — itse avaamaan valtiopäivät. Kun näin saadun kokemuksen ja molemminpuolisen luottamuksen jälkeen seuraavilla valtiopäivillä hyväksyttiin valtiopäiväjärjestys, joka sai vahvistuksen v. 1869 ja jossa määrättiin valtiosäädyt kokoontumaan määräajoittain, päästiin Suomen valtiollisessa elämässä vihdoin säännöllisiin parlamentaarisiin oloihin. Kun myös v. 1869 vahvistettu kirkkolaki sekä vuosina 1865, 1873 annetut maalais- ja kaupunkikuntia koskevat kunnallisasetukset edellyttivät omilla aloillaan laajaa itsehallintoa, tuli Suo-

men kansa monin tavoin vedetyksi julkisten asiainsa käsittelyyn. Myöskin useat uudistukset, kuten esim. Snellmanin toteuttama rahareformi ja v. 1877 tapahtunut siirtyminen kultakantaan, joiden toimenpiteiden kautta maan rahatalous tuli itsenäiseksi, elinkeinovapaus sekä vuoden 1878 asevelvollisuuslaki, joka antoi maalle jo Aleksanteri I:n aikana toivotun kansallisen sotaväen, kuvastivat havainnollisella tavalla parlamentaarisen kehityskauden hedelmöittävää vaikutusta Suomen valtiollisen elämän jatkuvaan itsenäistymiseen.

VI.

Kuvatun 1860- ja 1870-lukujen parlamentaarisen elämän vallitessa alkaa maassa myöskin syvällinen *puolue- ja kulttuurikehitys.* Ruotsinkielisen byrokratian rinnalle ilmestyy näet sekä liberaalinen että Snellmanin johtama kansallinen ajatussuunta.

Historiallisesti kiintoisin oli näistä viimeksi mainittu. Snellman, joka vuosina 1863—1868 toimi senaatin raha-asiaintoimituskunnan päällikkönä, osasi näet oman hallintoalansa asioiden ohella antaa uudessa vaikutusvaltaisessa asemassaan pontta myös aikaisemman kansallisen ohjelmansa toteuttamiselle. Siten hän sai hallitsijan antamaan Suomessa käydessään v. 1863 ns. kielireskriptin, jonka mukaan suomenkieli oli 20 vuoden kuluttua tuleva virastoissa ja

tuomioistuimissa tasa-arvoiseksi ruotsinkielen kanssa. Käytännöllisesti raivasivat myös v. 1866 annettu, Uno Cygnæuksen uraa uurtavaan työhön perustuva kansakouluasetus, joka uudisti juurta jaksain kansanopetuksen, sekä uudet suomenkieliset oppikoulut samaan aikaan tietä suomenkielen julkiselle asemalle. Varmaan tukivat kansallistunnetta ja Snellmanin elämäntyötä myös sentapaiset henkiset tuotteet kuin modernin suomalaisen kirjallisuuden perustajan Aleksis Kiven mestarillinen ja mehevä romaani Seitsemän veljestä, joka antaa uskollisen ja herkän runollisen kuvan Suomen kansasta ja sen syvästä pyrkimyksestä valoon ja kulttuuriin, ja Yrjö Koskisen Suomen kansan historia, jossa ensi kerran arvioidaan Suomen kansan kokonaiskehitystä oman maan kannalta. Hajotettuaan vielä vanhuuden päivinään ankaralla kritiikillään liberaalisen puolueen, josta huomattavin osa siirtyi äsken järjestyneeseen ruotsalaiseen kielipuolueeseen, oli Snellmanilla kuollessaan v. 1881 suorastaan patriarkallisen arvovaltainen asema maassaan. Sitä todisti hänen ympärilleen keräytynyt sivistyneistön ja kansan laaja valioaines. Sitä todisti havainnollisesti ja enteellisesti sekin, että Snellman — vastoin aikaisempaa uskoaan — sai vielä ennen lähtöään todeta suomalaisen aineksen päässeen maan akateemisen nuorison keskuudessa enemmistöön. Snellmanin rautaisen hahmon väistyessä elämän näyttämöltä oli näin suomalaisen sivistyneistön ja kulttuurin tulevaisuus turvattu.

VII.

Erikoisen huomattava oli suomalaisen sivistyneistön jatkuva nousu ja sen maailmankatsomuksen sekä sosiaalisen kokoonpanon ja ajatustavan *murros 1880-luvulla.*

Ikkunat Eurooppaan, jotka varsinkin liberaalisissa piireissä olivat sitten Krimin sodan vähitellen avautuneet, temmattiin nyt selko selälleen. Ja uudessa kirkkaassa valaistuksessa heräsi, osaksi länsieurooppalaisen kirjallisuuden ja varsinkin valtaanpääsevän luonnontieteellisen ja kehitysopillisen maailmankatsomuksen suoranaisesta vaikutuksesta, osaksi loistavan ja kuuluisan tanskalaisen kulttuurikriitikon Georg Brandesin sekä Norjan ja Ruotsin kirjallisuuden suurten esitaistelijain antamista virikkeistä, uusi ja perusteellinen kulttuurikritiikki. Kohdistaen huomionsa uskontoon, kirkkoon, byrokraattiseen virkavaltaan, kansalliseen idealismiin, sosiaalisiin ongelmiin, kuten naisen asemaan, raittiuskysymykseen sekä yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin epäkohtiin suorittivat 1880-luvun henkiset edustajat Suomessakin kaikkien arvojen olennaisen uudelleen arvioinnin. Tämän yleisen henkisen murroksen ohella laajeni suomalainen sivistyneistö myös lukumäärältään ja sosiaaliselta rakenteeltaan. Sekä kasvunsa perusteella että pyrkien ajatustavaltaan ja henkiseltä asenteeltaan mahdollisimman läheiseen kosketukseen kansan kanssa täyttivät verekset kulttuuripiirit

näin omalla tavallaan sitä kuilua hengeltään ja kieleltään vieraan sivistyneistön ja kansan välillä, jonka olemassa oloa Snellman oli pelännyt. Ja vaikka suomalaiset liberaalit l. myöhemmät nuorsuomalaiset pysyivätkin erillään ruotsalaisesta kielipuolueesta, johon aikaisemmat ruotsalaiset liberaalit olivat sulautuneet, ja Yrjö Koskisen johtamasta maltillisesta kansallisesta l. vanhasta suomalaisesta puolueesta, niin vaikutti 1880-luvun murros silti hedelmöittävästi ja avartavasti kaikkiin puolue- ja ajatusryhmiin. Niinikään tapahtui uuden kulttuurikritiikin vaikutuksesta poikkeuksellisen voimakas suomalaisen tieteen ja varsinkin kirjallisuuden ja taiteen nousu ja nuortuminen. Suomalainen sivistyneistö ja kulttuuri oli täten 1880-luvun murroksen vaikutuksesta jo 1890-luvulla entiseen nähden verrattomasti lujittunut ja eurooppalaistunut ja näin valmistunut kestämään vastassa olevia kovia koettelemuksia.

VIII.

Tärkeänä edellytyksenä kuvatulle kansalliselle ja valtiolliselle kulttuurikehitykselle oli 1800-luvun loppupuolella tapahtunut tavaton *taloudellinen ja sosiaalinen muutos*. Sen aiheutti Krimin sodasta lähtien vilkastuva ulkomaankauppa. Tämän pääasiallisena kannustimena oli nopeasti nouseva yritteliäisyys ja varsinkin runsas puutavarateollisuus, joka

maan tavattomien metsävarojen turvin ehti vuosisadan loppupuoliskolla nostaa viennin arvon n. kymmenkertaiseksi. Vastaava tuonnin ja kauppavaihdon lisääntyminen, elinkeinovapaudesta johtuva talouselämän elpyminen sekä uudet teollisuuslaitokset ja yhdyskunnat saivat vuorostaan aikaan monipuolisia yhteiskunnallisia muutoksia varsinkin vaikuttamalla laajalti varallisuussuhteisiin ja vetämällä maaseudulta runsaasti työväkeä teollisuuden palvelukseen. Myös väkiluku, joka v. 1850 oli n. 1,637,000 henkeä, kohosi vuosisadan lopulla n. 2,713,000. Tämä asujaimiston jatkuva lisäys ja vilkastuneesta puutavaran viennistä johtunut metsien hinnan yleinen nousu aiheuttivat, että 1700-luvulta asti voimakkaasti kasvaneen torppari- ja mäkitupalaisväestön maansaanti ja elinehdot entisestään vaikeutuivat.

Länsieurooppalaisen pääoman maahan tulo ja yleinen taloudellinen nousu toi näin Suomeenkin uuden suuren länsieurooppalaisen ongelman: työväenkysymyksen. Tämän yleinen kehityskulkukin Suomessa on samansuuntainen kuin Länsi-Euroopassa. Yhteiskunnallisesti valveutuneiden tehtaanomistajien ja sivistyneistön sosiaalisesta harrastuksesta syntyy aluksi työväen valistamiseksi tarkoitettuja yhdistyksiä, jotka vähitellen muuttuvat sekä jäsenistöltään että ohjelmiltaan varsinaisiksi työväen taloudellisten ja valtiollisten oikeuksien ja intressien ajajiksi.

1890-luvulla saa tämä uusi kehitys yhä selvemmän

leiman. Eräänlaiset työväenvaltuutetut ryhtyvät vuosikymmenen alkupuolella valvomaan työntekijäin yleisiä etuja, vuosikymmenen puolivälistä alkaa työväen sanomalehdistö ja sosialistinen herätystyö ja vuosikymmenen päättyessä syntyy sekä ammattiliittoja että itsenäinen Suomen työväenpuolue. Ryhtymällä varsinaisten taloudellisten etujensa ajamisen ohella 1890-luvun keskivaiheilta lähtien kiihkeästi vaatimaan yleistä äänioikeutta alkaa Suomen työväenliike vähitellen vuosisadan lopulle tultaessa kehittyä yhä tärkeämmäksi historialliseksi ja valtiolliseksi tekijäksi. Näin siitä kehkeytyy nopeasti mahtava lisävoima siinä suuressa ja sitkeässä oikeustaistelussa, jonka Suomen kansa uuden vuosisadan kynnyksellä alkaa kansallisen olemassaolonsa ja perinnäisen vapautensa puolesta.

SUOMEN OIKEUSTAISTELU JA VAPAUTUMINEN.

I. Alkava rajamaapolitiikka. II. Kenraalikuvernööri Bobrikov ja passiivinen vastarinta. III. Valkeneva kohtalon tie. IV. Uuden myrskyn tulo. V. F. Seynin kenraalikuvernöörikausi ja aktiivisen taisteluhengen herääminen. VI. Itsenäisyysjulistus. VII. Vapaussota.

I.

Syvimpänä Suomen oikeustaistelun maailmanhistoriallisena aiheuttajana olivat kaikkien slaavilaiskansojen valtiollista ja sivistyksellistä yhteyttä tavoittelevat virtaukset.

Sellaisia oli panslavismi, joka sai alkunsa ns. läntisten slaavien kesken, sekä Venäjällä syntynyt saksalaisen Hegelin ja Schellingin vaikutukseen perustuva ja alkuaan vapaamielinen slaavilaisystävien l. slavofiilien liike. Vähitellen ja varsinkin v. 1863 sattuneen Puolan kapinan jälkeen slavofiilit muuttuvat luonteeltaan yhä taantumuksellisemmiksi kansalliskiihkoilijoiksi. Saavuttaen sanomalehdistössä ja julkisessa mielipiteessä kannatusta alkavat venäläisen valtakunnallisuuden, natsionalismin ja itsevaltiuden edustajat Puolan kansallisen tuhoamisen jälkeen järjestelmällisen kiihotuksen ns. *rajamaita* vastaan.

Niin käy Katkovin, Pobjedonostjevin ym. myrkyttämässä ilmapiirissä venäläinen J. Samarin vuoden 1870 paikkeilla kiihkeää taistelua Baltian tähänastista asemaa vastaan ja valmistaa näin — Tarton

professorin K. Schirrenin loistavasta puolustuksesta huolimatta — aatteellisesti tietä siellä alkavalle käytännölliselle venäläistämispolitiikalle. Ja kun tämä oli suurin piirtein toteutumassa, alettiin järjestelmällinen hyökkäys Suomea vastaan. 1880-luvun lopulla koetti näet venäläinen hovimestari K. Ordin historiallisin ja valtiollisin todistein kumota siihenastisen käsityksen Suomen valtiollisesta asemasta. Ja vaikka tunnettu suomalainen historiankirjoittaja J. R. Danielson-Kalmari erittäin perusteellisesti ja vakuuttavasti osoitti hyökkäysten asiallisen kestämättömyyden, olivat eräät venäläiset aloitteet kuten esim. vuoden 1890 laiton postimanifesti ja varsinkin hankkeet Suomen oikeuksien kodifioimiseksi pahoina enteinä tulevaisuudesta. Kun vihdoin pitkäaikainen kenraalikuvernööri F. Heiden, jonka toimikautena yleisvaltakunnalliset tendenssit jo pyrkivät esille, sai v. 1897 virkaeron, leimahti salassa kytenyt, Suomelle vihamielinen mieliala Venäjällä täyteen liekkiin.

Suomen ministerivaltiosihteerin sivuuttaen nimittää näet yltiövenäläisten piirien vaikutuksen alaiseksi joutunut heikko keisari Nikolai II, joka valtaan noustessaan oli edeltäjiensä tapaan vahvistanut Suomen perustuslait, elokuussa v. 1898 Venäjän sotaministerin Kuropatkinin esityksestä kenraali Nikolai Bobrikovin Suomen korkeimmaksi hallitusmieheksi. Kun myöskin vastoin tähänastista vakiintunutta tapaa venäläinen V. v. Plehwe nimitetään seu-

raavana vuonna virkaatekeväksi ja vuoden 1900 alussa vakinaiseksi ministerivaltiosihteeriksi, niin eristi Pobjedonostjevin, Kuropatkinin, v. Plehwen ja Bobrikovin johtama aitovenäläis-byrokraattinen noidankehä heikon hallitsijan kokonaan Suomen kansasta. Uuden Suomen-politiikan kärkimieheksi tuli ensi sijassa Bobrikov.

II.

Jo nimitystavaltaan, menneisyydeltään, johon mm. kuului ansioita Baltian venäläistämisessä, salaiselta ohjelmaltaan, jonka hän esitti keisarille, samoinkuin niiden ohjeiden puolesta, jotka hän sai hallitsijalta, antoi *kenraalikuvernööri Bobrikov* jo tulollaan eräänlaisen taisteluhaasteen lojaaliselle Suomen kansalle. Uudelle kenraalikuvernöörille annettu määräys, että hänen oli mahdollisimman kiinteällä tavalla yhdistettävä Suomi »todellisille alamaisille yhteiseen isänmaahan» ei näet voinut jättää ketään epätietoiseksi Suomen tulevista koettelemuksista. Ja käytäntö osoittautui pian ohjelmaakin tehokkaammaksi.

Ensimmäistä raskasta iskua Suomelle merkitsi 15 p:nä helmikuuta v. 1899 annettu ns. helmikuun manifesti, joka yleisvaltakunnallisten etujen varjolla pyrki kokonaan tuhoamaan maan tähänastisen oikeudellisen aseman. Tältä laittomalta pohjalta lähtien Bobrikov ryhtyy järjestelmälliseen hyökkäykseen Suomen valtiollisten oikeuksien sekä sen

kansallisten laitosten ja perinnäisen vapauden hävittämiseksi. Niinpä määrättiin v. 1901 annetulla asevelvollisuus»laillla» ja myöhemmillä erikoispäätöksillä Suomen sotaväki lakkautettavaksi ja uudet asevelvolliset palvelemaan venäläisissä joukoissa. Venäjänkieli tehtiin viralliseksi kieleksi varsinkin soluttamalla sitä hallintoelimiin ja jopa määräämällä se Suomen lakikieleksikin. Samoin pyrittiin yliopistossa ja varsinkin oppikouluissa, joissa venäjänkieli sai aivan suhteettoman aseman, lähentämään nuorisoa »emämaahan». Lisäksi koetettiin kaikin tavoin edistää venäläistä vaikutusta maahan kuten tukemalla venäjänkielistä väestöä, perustamalla venäläisiä kouluja, hyväntekeväisyysyhdistyksiä ym.

Se tavaton häikäilemättömyys, jolla venäläistämispolitiikka aloitettiin, saattoi kuitenkin karkeudellaan Suomen kansan sielun alusta asti voimakkaaseen vastavireeseen. Puhuvana todisteena tästä oli se yli puolen miljoonan henkilön allekirjoittama adressi, jonka 500-miehinen kansalaislähetystö helmikuun manifestin johdosta yritti — vaikka turhaan — henkilökohtaisesti saattaa hallitsijan käsiin. Myöskin Euroopan valistunut mielipide, jonka tulkkina eri maista kokoonpantu lähetystö koetti — joskin huonolla menestyksellä — jättää keisarille 1050 tunnetun kulttuurihenkilön allekirjoittaman Suomen hyväksi laaditun adressin, antoi alkavalle oikeustaistelulle sekä Suomessa että sen ulkopuolella lujaa moraalista tukea.

Tällaisten edellytysten pohjalla heräsi maassa voimakas passiivinen vastarinta. Se ilmeni mm. laittomien asevelvollisuuskutsuntojen epäonnistumisessa. Sitä kannattivat — lukuunottamatta ns. suomalaista puoluetta, joka halusi kohtuullisilla myönnytyksillä säilyttää jonkinlaisen modus vivendin — kaikki muut vastuunalaiset valtiolliset puolue- ja ajatusryhmät. Sitä ylläpiti suurin osa sivistyneistöä, sanomalehdistöä ja nuorisoa sekä alati voimistuva, valtiolliseen äänioikeuteen pyrkivä työväenliike. Kiihdyksissään tällaisesta kiinteästä vastarinnasta Bobrikov ryhtyy kaikkiin asemansa myöntämiin kiristyskeinoihin: ankaraan sensuuriin, sanomalehtien lakkauttamiseen, yleisen mielipiteen urkintaan, ilmiantojärjestelmään, sietämättömään santarmivalvontaan ja lainkuuliaisten virkamiesten erottamiseen.

Kun kenraalikuvernööri tähänastiseen mahtiasemaansa tyytymättömänä lopulta hankkii v. 1903 hallitsijaltaan diktaattorivaltuudet ja turvautuu niiden mukaisiin väkivaltaisuuksiin, kuten tunnettujen henkilöiden maasta karkotukseen sekä kaikenlaiseen mielivaltaan ja laittomuuteen, alkaa suomalaisten kärsivällisyyden mitta täyttyä. Ehdittyään perusteellisesti hävittää lainkuuliaisen kansan mielestä hallitsijan kunnioituksen ja hallituksen arvovallan Bobrikov sai vihdoin 16 p:nä kesäkuuta v. 1904 Senaatin porraskäytävässä surmansa sankarillisen Eugen Schaumanin kädestä. Häntä seurasi vain

jonkin viikon päästä Venäjän vallankumouksellisten uhriksi joutunut ministerivaltiosihteeri v. Plehwe.

III.

Näin valjenneella kohtalon tiellä alkavat suuret maailmanhistorialliset voimat — kuten niin monesti ennen — tukea Suomen jatkuvaa oikeustaistelua. Venäjän onneton sota Japania vastaan ja sen kintereillä seurannut sisäinen kuohunta ja suurlakko, johon myöskin Suomi otti osaa, tarjosi oikean historiallisen pohjan suomalaisten oikeusvaatimuksille. Ns. *marraskuun manifestissa* v. 1905 oli hallitsijan pakko kumota tähänastiset laittomat asetukset ja sitoutua palauttamaan laillinen järjestys ja perustuslaillinen hallitustapa. Lisäksi annettiin senaatille määräys valmistaa ehdotus uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi, jonka piti perustua yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalle. Kun Bobrikovia seuranneen kenraalikuvernöörin, ruhtinas I. Obolenskin jälkeen tehtävään nimitettiin vapaamielinen ja humaaninen N. Gerard, ministerivaltiosihteeriksi suomalainen kenraali A. Langhoff ja aseman mukaisesti uusitun Suomen hallituksen päämieheksi tunnettu oikeustaistelija ja perustuslaillisten ryhmien johtaja Leo Mechelin, näytti uusi hallintojärjestelmä ylhäältä päin tukevasti »katetulta».

Vieläkin syvällisemmin ja pysyvämmin lujitti Suo-

men oikeudellista asemaa perusteellinen eduskuntareformi. V. 1906 vahvistettu valtiopäiväjärjestys veti näet, vakiinnuttamalla maan aikaisempien säätyvaltiopäivien tilalle yksikamarisen eduskunnan, jonka jäsenet valittiin yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella, kaikki kansankerrokset puolustamaan maan oikeuksia. Samalla se vaikutti mullistavalla ja hedelmöittävällä tavalla koko kansan sosiaaliseen heräämiseen. Uuden äänioikeustilanteen edessä tarkistivat näet kaikki tähänastiset puolueet ohjelmansa luvaten niissä pitkälle ulottuvia yhteiskunnallisia uudistuksia ja lisäksi syntyi v. 1906 kaksi suurta sosiaalis-valtiollista puoluetta: sosiaalidemokraatit työväen ja ns. maalaisliittolaiset maalaisväestön, varsinkin pienviljelijäin, etujen ajamista varten. Leveämmällä poliittis-sosiaalisella rintamalla kuin koskaan aikaisemmin lähtee Suomen kansa näistä ajoista uusia, kovia kohtaloitaan kohti.

IV.

Marraskuun manifestin aikaiset valoisat toiveet alkavasta rauhallisesta kehityskaudesta pettivät näet pian. Päähuolena sekä hallituksessa että eduskunnassa, jonka johdossa jäntevä ja oikeudentunnoltaan järkkymätön Pehr Evind Svinhufvud loi uudet ja arvokkaat parlamentaariset perinteet, oli Suomen palautetun perustuslaillisen aseman lujittaminen ja

kehittäminen. Tähän antoivat varsinkin syytökset venäläisten vallankumouksellisten suosimisesta ja suomalaisen aktivistiryhmän — ns. Voima-liiton — liioitelluista salahankkeista, valitukset niistä vaikeuksista, joita venäläisillä oli pyrkiessään Suomen kansalaisiksi, sekä muut venäläisissä sanomalehdissä esitetyt vaatimukset ja väitteet kasvavaa aihetta. Mutta kaikesta Suomen hallituksen hyvästä tahdosta huolimatta kyti Venäjällä jatkuva epäluuloisuus sitä kohtaan. Pian osoittivat sellaiset oireet kuin innokkaan Bobrikovin kannattajan F. Seyn'in yllättävä nimitys kenraalikuvernöörin apulaiseksi, kenraalikuvernööri Gerardin ero sekä Venäjän pääministerin P. Stolypin'in Venäjän valtakunnan duumalle antamat lupaukset Suomen erikoisaseman hävittämisestä suorastaan *uuden myrskyn tuloa.*

Selvänä ilmauksena alkavasta kehityssuunnasta oli, että v. 1908 Suomen ensimmäinen yksikamarinen eduskunta hajoitettiin ja eronneen perustuslaillisen hallituksen tilalle muodostettiin Edvard Hjeltin johtama kokoomushallitus. Myöskin erikoisen venäläis-suomalaisen sekakomitean epäonnistunut yritys määritellä Suomen ja Venäjän väliset oikeudelliset suhteet ja Suomen toisen ja kolmannen yksikamarisen eduskunnan hajoitus v. 1909 kuvastivat elävästi ristiriidan nopeata ja jyrkkää syvenemistä. Kun paria poikkeusta lukuun ottamatta kaikki suomalaiset jäsenet erosivat senaatista, johon nyt tuli vain Venäjällä palvelleita sotilashenkilöitä, kun vihattu

ja halveksittu Seyn nimitettiin vuoden 1909 lopulla kenraalikuvernööriksi ja kun tämän kuuliaisia käskyläisiä asetettiin maaherroiksi, olivat Suomen ja Venäjän väliset sovinnon mahdollisuudet tähänastisissa historiallisissa puitteissa katkenneet. Venäläisen Puriškevitšin huudahdus »Finis Finlandiæ», jolla hän kesäkuussa v. 1910 tervehti Venäjän hallituksen ehdottoman ja valtakunnan duuman käsittelemän, Suomea koskevan valtakunnanlainsäädäntöehdotuksen hyväksymistä, käsitettiin varmaan laajalti Venäjällä ja suuressa maailmassa lopulliseksi historian tuomioksi.

V.

Tilanteen näennäisestä toivottomuudesta huolimatta jatkoi kuitenkin Suomi *Seynin kenraalikuvernöörikautenakin* järkähtämättä oikeustaisteluaan. Vastoin kaikkien Venäjän julkisten valtiomahtien hyväksymää käsitystä, että Suomessa julkaistu ja Seynin ja hänen käskyläistensä toimeenpantavaksi annettu »yleisvaltakunnallinen laki» oli ilman muuta pätevä, pysyivät sekä Suomen vastuunalaiset valtiolliset piirit että sen yleinen mielipide horjumatta Suomen oikeusjärjestyksen kannalla. Niinpä kieltäytyi eduskunta toisensa jälkeen — varsinkin Svinhufvudin jämerässä johdossa — tunnustamasta ns. valtakunnallisia lakeja tai niistä johtuvia toimenpiteitä laillisiksi. Ja vastarinta valtiopäivillä sai sen

johdosta, että aikaisempi myöntyväisyyspuoluekin nyt asettui entistä jyrkempään yhteisrintamaan, poikkeuksellisen kansallisen eheyden. Voimakkaana ilmeni kansallinen vastustushenki myöskin Seynin vihaamassa yliopistossa sekä maan sanomalehdistössä ja yleisessä mielipiteessä. Käytännöllisessäkin elämässä kohtasivat venäläistämistoimenpiteet vastarintaa askel askeleelta. Niinpä kieltäytyivät esim. Viipurin hovioikeuden ja kaupunkien maistraattien jäsenet — huolimatta siitä, että laiton venäläinen tuomioistuin Pietarissa tuomitsi heitä joukoittain Krestyn vankilaan — noudattamasta ns. »yhdenvertaisuuslakia», jonka tarkoituksena oli myöntää Venäjän kansalaisille Suomessa »samat oikeudet kuin paikallisillakin kansalaisilla oli». Samoin osoitti kansa esim. luotsilaitoksen venäläistämisen yhteydessä sellaista yhteishenkeä, että eronneiden luotsien tilalle oli tuotettava uusia aina Kaspianmereltä asti. Jo ennen maailmansodan puhkeamista oli näin kiihkeä taistelu kansallisesta olemassaolosta levinnyt kaikille aloille.

Vasta maailmansota saattoi kuitenkin Seynin mielivallan kukkuroilleen. Maassa julistettu sotatila ja sen perusteella annetut mielivaltaiset asetukset poistivat kaikki esteet hänen toimintavapaudeltaan ja kostonhimoltaan. Sietämättömän sensuurin ja santarmivalvonnan lisäksi ryhdyttiin nyt kiihkeästi kaikenlaiseen omavaltaisuuteen kuten laittomiin kotitarkastuksiin, vangitsemisiin ja karkotuksiin mm.

raastamalla maan tunnetuin oikeustaistelija Svinhufvud tuomaripöytänsä takaa Siperiaan. Vasten tahtoaan olivat suomalaiset näin joutuneet passiivisen vastarinnan äärimmäiselle rajalle, jolta ei enää ollut muuta pelastusta kuin toiveikas luottamus suurten maailmanhistoriallisten voimien apuun ja aktiivinen valmistautuminen lopulliseen vapaustaisteluun.

Maailmansodan aikana vallinneiden suurvaltiollisten olojen kannalta voitiin helpotusta Suomen asemaan toivoa ensi sijassa vain kahdelta taholta: toisaalta Venäjän vihollisilta saksalaisilta, toisaalta Venäjän suurien tappioiden ja sisäisen levottomuuden voimistuttamalta vallankumousliikkeeltä. Edelliselle taholle suuntautuivat ne lukuisat nuoret miehet, jotka nyt — aikaisempien aktivistipiirien perinteitä seuraten — siirtyivät suoranaisen toiminnan linjalle ja tässä tarkoituksessa puikkelehtivat salaa Saksaan valmistautuakseen siellä saamansa koulutuksen turvin maansa aseellisiksi vapauttajiksi. Venäjän vallankumouksellisten kanssa, joista monet olivat nauttineet turvaa Suomessa, pitivät vuorostaan suurlakon ajoista lähtien suhteita yllä eräät aktivistiset ja työväenliikkeen edustajat. Sekä katkeran oikeustaistelunsa ja kovien kokemustensa että entisestään kasvaneen aktiivisenkin taisteluhengen turvin oli näin Suomi valmistautunut ottamaan kohtalonsa omiin käsiinsä. Huomattavaa askelta tätä päämäärää kohti merkitsi v. 1917 puhjennut Venä-

jän vallankumous, joka yhdellä iskulla pyyhkäisi Suomestakin tähänastisen hallintojärjestelmän edustajineen.

VI.

Yleisen valtiollisen tilanteen melkoisesta helpottumisesta huolimatta osoittautui kuitenkin luottamuksen palauttaminen Suomen ja Venäjän välillä — nimenomaan katkeran ja pettymystäyteisen oikeustaistelun jälkeen — pian mahdottomaksi. Veivätpä yritykset päästä neuvottelutietä selvyyteen mainittujen maiden välisistä suhteista lopulta siihen, että Venäjän väliaikainen hallitus hajoitti Suomen eduskunnan ja määräsi uudet vaalit toimitettaviksi. Kun sittemmin kesken uusia neuvotteluja Venäjän väliaikainen hallitus kukistui ja sen edustajat poistuivat Suomesta, levisi — äärimmäisen vasemmiston päästyä Leninin johdolla voitolle Pietarissa — uusi vallankumouksellinen henki myös täkäläisiin venäläisiin joukkoihin sekä melkoisen laajoihin yhteiskuntapiireihin varsinkin Helsingissä sekä muissakin kaupunki- ja tehdasyhdyskunnissa. Toiselta puolen ruvettiin maan yhteiskuntarauhan ja oikeusturvan lujittamiseksi järjestämään suojeluskuntia. Tässä vaarallisessa ulko- ja sisäpoliittisessa ristiaallokossa antoi hallitus vihdoin P. E. Svinhufvudin johdolla *itsenäisyysjulistuksen*, jonka eduskunta puolestaan hyväksyi 6 p:nä joulukuuta v. 1917. Sukupolvi,

jonka elämä oli kulunut maan oikeuksien yhtämittaiseen puolustamiseen, näytti näin — vieläpä suurpiirteisimmän oikeustaistelijansa henkilökohtaisessa johdossa — vihdoin pääsevän monien miespolvien uneksimaan määränpäähän. Maan ulko- ja sisäpoliittinen asema oli kuitenkin sellainen, että tämä kansakunnan korkein tahdon ilmaus oli vielä sinetöitävä elämän kalleimmalla panoksella: uhreista ja kärsimyksistä rikkaalla vapaussodalla.

VII.

Huolimatta siitä, että bolševikit uudenvuoden aattona v. 1917 tunnustivat Suomen itsenäisyyden, jolle Suomen entinen veljesmaa Ruotsi, Euroopan vapausliikkeiden ritari Ranska, Suomen vapautumiselle suopea Saksa ym. valtiot ja mahdit sittemmin antoivat tunnustuksensa, jäi maa, joka tsaarivallan pitkän sortokauden jälkeen saattoi vedota vain oikeuteensa ja Venäjän uuden vallankumouksen tunnustamaan itsemääräämisperiaatteeseen, sekä ulko- että sisäpoliittisen epävarmuuden tilaan. Kun Suomen hallitus uhkaavan sisäisen anarkian estämiseksi pyysi ja sai lopulta valtuudet lujan järjestysvallan luomiseen, asettivat levottomat ainekset puolestaan venäläiseen malliin »Suomen kansanvaltuuskunnan» ja nousivat julkiseen kapinaan. Hallitukselle ei jäänyt täten syntyneessä traagillisessa tilanteessa muuta

keinoa kuin ryhtyä asevoimin hankkimaan maalle ja kansalle lopullista vapautta. Näin puhkesi talvella 1918 »valkoisen kenraalin» Gustaf Mannerheimin, Suomen aseellisen luojan, johtama *vapaussota.*

Suomen vapaussota muodostui kulultaan kuin suureksi ihmeeksi. Se alkoi kaukana Pohjanmaalla koko Etelä-Suomen ollessa vastustajien käsissä. Ylipäällikön ja hänen lähimpien miestensä aloitekyvyn, päättäväisyyden ja rohkeuden sekä Suomen kansan ja varsinkin sen sivistyneistön ja talonpoikain perinnäisen vapaudentunteen ja palavan isänmaanrakkauden yhteisvaikutuksesta luotiin vasta keskellä taistelun pauhua sodankäynnin edellytykset. Harvalukuisista kotimaisista sekä vapaaehtoisista vierasmaisista upseereista ja varsinkin lukuisista Saksasta kotiin palaavista jääkäreistä muodostettiin vähitellen päällystö. Miehistö, jota alituiseen virtasi lisää, harjoitettiin — sikäli kuin voitiin — ikään kuin ohimennen ja suurimmalta osalta vasta sotatoimien aikana. Aseita vuorostaan, joita luonnollisesti oli aluksi perin niukalti ja joiden tuonnissa ilmeni ulkopoliittisiakin vaikeuksia, saatiin pääasiallisesti riisutuilta, hyvin varustetuilta venäläisiltä joukko-osastoilta. Mutta armeijan ulkonaisia puutteita korvasi sen verraton johto, sen palava henki ja voitonvarmuus.

Hämmästyttävän rohkein yllätyksin vallattiin aluksi Pohjanmaa sekä eräät osat Karjalaa ja Savoa. Näin saatiin — eräiden Etelä-Suomen vastus-

tuspesäkkeiden lisäksi — vähitellen muodostetuksi yhtenäinen poikki maan ulottuva rintamalinja. Samoja teitä, joita muinaiset kainulaiset ja pirkkalaiset asejärjestöt tuhatkunta vuotta takaperin olivat tehneet retkiä pohjanperille, samosi nyt Mannerheimin johtaman talonpoikaisarmeijan pääosa etelää kohti. Ja kun se monien edeltävien voittojen jälkeen sai verisin taisteluin haltuunsa muinaisten pohjankävijäin keskusseudussa sijaitsevan Tampereen asevarastoineen ja runsaine vankeineen, niin oli varsinainen suurkamppailu sekä moraalisesti että strategisesti ratkaistu. Ajallisesti joudutti näin syntyneen aseman selviämistä huomattavasti kreivi R. von der Goltzin johtama saksalainen retkikunta, joka noustuaan maihin Hangossa marssi Helsinkiin. Taistelujen Etelä-Suomessa vielä jatkuessa valtasivat Mannerheimin joukot Itä-Suomen lukon Viipurin ja puhdistivat pian alueen maan itärajalle asti.

Historiallisella marssillaan Helsinkiin toukokuun 16 p:nä v. 1918 saattoi Mannerheim harmaan talonpoikaisarmeijansa etunenässä jättää vapaan maan sen lailliselle hallitukselle. Kevätvirran tavoin ponnahuttivat näin Suomen kansan vuosisatojen kuluessa patoutuneet pohjavoimat viimeisetkin sulut kansan itsenäisyyden tieltä. Ja uuden vapauden portin takana avautui kaikilla tahoilla suuri, kiehtova elämä.

ITSENÄISYYDEN AJAN RAKENNUSTYÖ.

I. Uuden hallitusmuodon säätäminen. II. Itsenäisyysajan ulkopoliittiset suhteet. III. Taloudellinen rakennustyö. IV. Sosiaalinen uudistuslainsäädäntö. V. Maanpuolustus. VI. Kansallinen kulttuurityö. VII. Kansallista eheyttä häirinneitä voimia. VIII. Koko kansa ikivanhalla vartiopaikallaan.

Varsinaiselta historialliselta kannalta on kieltämättä uskallettua vielä kajota aikaan, jolta kaukaisempiin historiallisiin kehityskausiin luonnostaan liittyvä ajallinen välimatka puuttuu. Mutta kulunut itsenäisyyden taival on jo saavuttanut päätekohdan, joka sopinee väliaikaiseksi rajapyykiksi ainakin eräiden läheisimpään menneisyyteemme kuuluvien historiallisten ilmiöiden käsittelylle.

Se itsenäisyyden aika, joka on ehtinyt vierähtää ohitsemme, jää epäilemättä useilla aloilla eräänlaiseksi Suomen kansallisen elämän luomisrunoelmaksi.

I.

Ensimmäiseksi tärkeäksi itsenäistymisestä johtuvaksi valtiolliseksi ongelmaksi muodostui uuden valtakunnan *hallitusmuodon* säätäminen.

Valtion ensimmäisen päämiehen, P. E. Svinhufvudin toimiessa valtionhoitajana valittiin Suomelle aluksi syksyllä v. 1918 kuningas. Tämän lopullinen kieltäytyminen tehtävästä, täysin muuttunut ulkopoliittinen tilanne ja maan yleinen mielipide johtivat

kuitenkin nopeasti toiseen tulokseen. Jo v. 1919 vahvisti näet valtionhoitajaksi tullut kenraali Mannerheim eduskunnan hyväksymän tasavaltaisen hallitusmuodon. Sen mukaan valtion johdossa on presidentti, jonka valtuuskausi kestää 6 vuotta. Hänen vaalinsa suoritetaan, ellei pyhäpäivä ole esteenä, 15 p:nä helmikuuta — jona Suomi v. 1362 sai oikeuden osallistua kuninkaanvaaliin — ja sen toimittaa tätä varten valittu valitsijamiehistö.

Eduskunnassa toimeenpannun vaalin perusteella tuli aluksi korkeimman hallinto-oikeuden presidentti K. J. Ståhlberg Suomen tasavallan ensimmäiseksi päämieheksi. Edeltävien valtionhoitajain suuri arvovalta, ensimmäisen presidentin poikkeuksellinen hallintoasiain tuntemus sekä Suomen korkeimman vallan edustajalle myönnetyt laajat valtuudet loivat tälle kansan ylimmälle luottamustoimelle alusta lähtien tukevat perinteet ja saattoivat sen siten — kuten tähänastinen kehitys on osoittanut — jatkuvasti sopusointuun maan kansallisen olemuksen kanssa.

Itsenäistyneen valtion hallitusmuodossa määriteltiin myöskin valtion pääelinten: eduskunnan, toimeenpanovallan l. hallituksen ja riippumattoman tuomiovallan väliset suhteet.

Suomen elimellisestä valtiollisesta ja historiallisesta kehityksestä johtui, että sekä valtiopäiväjärjestyksen perusteet että maamme aikaisempi hallinto-oikeus ja oikeussäännöstö voitiin vaikeudetta

soveltaa uuden itsenäisen »katoksen» alle. Toiselta puolen on näin aikaansaatu sopusointu valtion pääelinten välillä vähitellen suuressa määrässä eheyttänyt ja kansallistanut Suomen yleistä valtiollista rakennetta.

II.

Aivan uusiin muotoihin hahmosi Suomen itsenäistyminen sen *ulkopoliittiset suhteet* muuhun maailmaan.

Jo sinänsä merkitsi maan vapautuminen Venäjän holhouksesta ja uusien ulkopoliittisten suhteiden luominen Suomen valtiollisen orientoinnin yleistä länsimaistumista ja lujittumista. Mutta samalla herätti uuden valtakunnan syntyminen aluksi ulkopoliittista hankausta sekä sen itä- että länsikupeella.

Vapaussodasta asti vallinnut vaarallinen sotatila nosti näet Suomen oman itsesäilytysvaiston ja turvallisuuden kannalta tärkeän kysymyksen rajantakaisten inkeriläisten ja karjalaisten asemasta voimakkaasti päiväjärjestykseen. Vaikka Suomi periaatteessa kannattikin Itä-Karjalassa puhjenneita vapaustaisteluja, joita myöskin suomalaiset vapaaehtoisjoukot tukivat, eivät ne johtaneet tulokseen. Kun Karjalan kysymys näin joutui kuolleeseen pisteeseen ja kun virolaisetkin helmikuussa v. 1920 solmivat muodollisen rauhan Venäjän kanssa, alkoi

maaperä valmistua myös Suomen ja Venäjän väliselle rauhanteolle. Alkukesästä asti käytyjen sitkeiden neuvottelujen jälkeen allekirjoitettiin vihdoin 14 p:nä lokakuuta v. 1920 Tarton rauhansopimus. Siinä Venäjä uudelleen juhlallisesti tunnusti Suomen riippumattomuuden ja rajat samalla taaten sille johjoisen puolella maakielekkeen, joka ulottui Norjan ja Venäjän alueiden välitse Petsamon vuonoon. Lisäksi venäläiset sitoutuivat myöntämään rajantakaiselle karjalaisväestölle itsemääräämisoikeuden sekä eräänlaisen kansallisen kulttuuriautonomian. Vaikka tämän lupauksen täyttämisestä sittemmin syntyikin erimielisyyttä, niin Karjalan kysymys sai joka tapauksessa Tarton rauhansopimuksessa uuden oikeudellisen pohjan. Puolittain tunnusti Karjalan ongelman tärkeyden ja kansainvälisyyden Kansainliittokin jättäessään — Itä-Karjalan asukkaiden ja Suomen hallituksen tekemän vetoomuksen johdosta — v. 1923 sen edelleen neuvostonsa valmistettavaksi.

Paljoa yllätyksellisemmin kuin kysymys Karjalasta, jonka vanha vaakunakin kertoo vakavaa historiallista kieltään, heräsi Suomen itsenäisyyden huomenessa läntisen naapurin kanssa ristiriita Ahvenanmaasta. Siemen siihen kylvettiin jo Suomen vapaussodan aikana. Kehityttyään nopeasti ja kiihkeästi kysymys joutui Kansainliiton käsiteltäväksi. Sitten kun kansainväliset asiantuntijat olivat antaneet siitä lausuntonsa, ratkaisi Kansainliitto kesällä v. 1921 tämän oikeustaistelun Ruotsia vastaan

Suomen hyväksi. Kuitenkin oli Suomen myönnettävä Ahvenanmaalle laaja itsehallinto ja suostuttava sikäläisten saarten varustusten purkamiseen sekä neutralisointiin. Suomen läntisellekin kupeelle muodostunut kansainvälisten sopimusten sitoma erikoisalue valaisee näin omalla tavallaan Suomen maantieteellis-historiallisen ja valtiollisen aseman omalaatuisuutta.

Kuvattujen ulkopoliittisten ristiriitojen aiheuttamien ongelmien ohella on Suomen itsenäistyminen pakostakin herättänyt kysymyksen maan ulkopoliittisesta orientoinnista. Samalla kuin Suomi on pienenä valtiona johdonmukaisesti kannattanut Kansainliitossa ilmennyttä käsitystä valtioiden välisestä kollektiivisesta turvallisuudesta, on se myös koettanut lujittaa asemaansa pyrkimällä läheiseen yhteisymmärrykseen kaikkien naapuriensa kanssa. M.m. se otti itsenäisyytensä alkuaikoihin osaa neuvotteluihin, joissa käsiteltiin mahdollisuuksia yhteistoimintaan Suomen sekä Puolan ja Baltian valtioiden kesken. Tekemättä — mainittujen yritysten rauettua — pitkiin aikoihin mihinkään päin erikoissitoumuksia Suomi vihdoin ilmoitti T. M. Kivimäen hallituksen aikana liittyvänsä pohjoismaiseen suuntaukseen ja on senjälkeen jatkuvasti pysynyt tälle luonnolliselle historialliselle kannanotolleen uskollisena.

Melkoista hedelmällisemmäksi kuin kysymys turvallisuusnäkökohtien määräämästä poliittisesta suuntauksesta on kuitenkin muodostunut se uusi ja

monipuolinen taloudellinen ja sivistyksellinen yhteys, jonka maamme on solminut suureen kulttuurimaailmaan. Karkein piirtein katsoen onkin vasta täydellinen ulkopoliittinen vapaus luonut Suomelle, jonka asukasluku itsenäisyysajan alkaessa oli n. 3 350 000 henkeä, riittävät edellytykset rikkaaseen sisäiseen elämään ja kukoistukseen.

III.

Voimakkaimmin ja herkimmin on Suomen uusi maailmanhistoriallinen asema vaikuttanut sen *taloudelliseen elämään.*

Taloudellisilta tuloksiltaan onkin itsenäisyyden ajan rakennustyö varmaan arvioitava rikkaimmaksi koko Suomen tähänastisessa historiassa. Ja sen kotoinen peruslähde on sama kuin ammoisena kalevaisena kautena: Suomen verrattomat metsävarat. Kuten kaukaisen itsenäisyytemme aikana metsiemme turkikset loivat rikkaita turkiskauppiaita ja eränkävijöitä ja riittivät osaltaan »kultaamaan» koko silloisen talonpojiston ja maanviljelyselämän, niin on uusi saha- ja puunjalostusteollisuus eri muodoissaan määrännyt Suomen talouden olennaisimman luonteen ja merkityksen sekä joustavan kauppapolitiikkamme avaamilla maailman markkinoilla että kotimaassa. Samalla kun se on tehnyt Suomesta tällä alalla eräänlaisen taloudellisen »suurvallan», on se

ratkaisevalla tavalla vaikuttanut toisaalta liikenneyhteyksien, vientikaupan, -kaupunkien ja -satamien kehitykseen, toisaalta laajojen maanviljelijä- ja metsänomistajapiirien sekä monien teollisuusyhdyskuntien ja perin runsaan työväestön taloudelliseen asemaan. Tämä kaikkialla todettava taloudellinen tekijä on näin perusteellisesti kohottanut koko kansan hyvinvointia ja toimeentuloa sekä siten myönteisellä tavalla nostanut yleistä elintasoa ja edistänyt sosiaalisten vastakohtien lieventymistä.

IV.

Tämän tavattoman taloudellisen nousun yhteiskunnallista merkitystä on osaltaan huomattavasti tukenut määrätietoinen ja monipuolinen *sosiaalinen uudistuslainsäädäntö*. Vuosisadan alkuvuosikymmeneltä voimassa olleen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vaikutuksesta, joka v. 1917 ulotettiin kunnallisiinkin vaaleihin, on suurin piirtein katsoen koko Suomen sosiaalinen elämä joutunut vähitellen perusteellisen käsittelyn ja uudistuksen alaiseksi. Ja tulokset tästä ilmenevät talouden ja yhteiskunnan kauttaaltaan muuttuneessa rakenteessa.

Niinpä alkoi maatalous metsien myynnin ja voimakkaan uudisraivauksen sekä tehostuneen maanviljelyksen ja karjanhoidon ansiosta jo lähennellä omavaraisuutta. Tämän kehityksen mukana on

maanviljelijäin taloudellinen asema jatkuvasti ja kauttaaltaan parantunut. Samoin on entisistä runsaslukuisista torppareista ja maalaisköyhälistöstä osaksi suuren torpparivapautuksen ja muun maareformilainsäädännön vaikutuksesta, osaksi omasta yritteliäisyydestä kehkeytynyt virkeä ja elinvoimainen pienviljelijäväestö.

Yleisen taloudellisen nousun ja monipuolisen työväen lainsäädännön johdosta on myöskin itsenäisen Suomen työmiehen elintaso kohonnut sekä hänen nauttimansa taloudellinen ja oikeudellinen turva huomattavassa määrässä lujittunut. Sama elämän ja luomisen ilo, joka on lyönyt leimansa koko itsenäisyyden ajan suomalaiseen yhteiskuntaan, on näin henkevöittänyt myös raskaan raatajan otetta eri työkentillä ja hänen luonnollista taisteluaan oikeuksiensa ja elinehtojensa parantamiseksi. Suomen työväestönkin osalta on kansallinen elämä täten — suureksi ja elimelliseksi kokonaisuudeksi katsottuna — verrattomassa määrässä eheytynyt.

V.

Oman, kunniakkaan osansa muodostaa Suomen eheytymistä lujittaneen taloudellisen ja sosiaalisen rakennustyön rinnalla suoranaisin itsenäisyyden turva: *maanpuolustus*. Maan pienuudesta ja Suomen asevoimien vaatimattomuudesta huolimatta ilmen-

tää työ tällä alalla voimakkaasti ja herkästi itsenäisyysajan isänmaallisuutta ja uhrimieltä.

Rakentuen vapaussodan perinteisiin ja henkeen ja saaden järjestyksensä sen kokeneiden päälliköiden toimesta sekä sotamarsalkka Mannerheimin ylimmän johdon ja valvonnan alaisena loi Suomi lyhyenä aikana armeijan, joka nykyisen maailmanpalon puhjetessa oli suurin ja harjaantunein Pohjoismaissa. Nimenomaan ottaen huomioon ne suhteellisen niukat varat, jotka muulta rakennustyöltä, kuten esim. suuria kustannuksia kysyneiltä maataloudellis-sosiaalisilta uudistuksilta, liikenivät puolustuslaitokselle, kuuluu Suomen nuoren armeijan luominen itsenäisyysajan sisäisen rakennustyön kauniimpiin saavutuksiin.

Poikkeuksellisella tavalla liittyivät Suomen nuoren ja kunniakkaan armeijan rinnalle maanpuolustustyön suuret vapaaehtoiset tukiyhteisöt: suojeluskunnat ja lottajärjestö. Siihen katsoen, että näihin kaikkia esikuvia vailla oleviin, omaperäisiin järjestöihin nähden on itsenäisyyden aikana ilmennyt osaksi voimakastakin, ensi sijassa tunnepitoista asennoitumista myötä ja vastaan, saattaa vasta nykyhetken intohimoista vapautunut historiantutkimus antaa niiden isänmaallisesta panoksesta ja merkityksestä lopullisen arvioinnin.

Huomattavalta osalta on Suomen puolustusvalmeutta ja yleistä kansalaishenkeä lisäksi kohentanut väestön kaikissa kerroksissa todettava ja koko

kansan mieltä lämmittänyt voimakas urheiluharrastus. Puolueettomankin arvostelun mittapuuta käyttäen on vähälukuinen Suomen kansa kohonnut toisten urheilukansojen rinnalla eräänlaiseksi »sisun» suurvallaksi.

VI.

Monessa suhteessa erikoinen on myöskin ollut Suomen itsenäisyysajan henkinen valmennus: *kansallinen kulttuurityö*.

Vaikeinta on jo tavattoman monisäikeisyyden vuoksi arvioida suomalaisen luovan hengen saavutuksia, jotka jo ennen maan vapautumista muodostivat kansan kalleimman historiallisen pääoman. Ne ovat itsenäisyyttä edeltävältä ajalta jatkuneet tieteen, taiteen ja kirjallisuuden alalla perinnäisellä, jopa — kuten esim. Jean Sibeliuksen nerokas tuotanto osoittaa — poikkeustapauksissa huipputasollakin. Vaikka luovan työn suhteellinen ja lopullinen merkitys ilmeneekin vasta riittävän ajallisen välimatkan päästä, ei voitane kieltää, että toisaalta monet käytännölliset isänmaallis-valtiolliset velvollisuudet, toisaalta niukat ulkonaiset ja taloudelliset edellytykset ovat olleet eräänlaisina hillikkeinä korkeimmalle henkiselle luomistyölle varsinkin aloilla, joita ei nykyinen, harhautunut käsitys tunnusta »hyötyä tuottaviksi». Huolimatta siitä yleisestä, koko kulttuurielämän nousua edistävästä uhrimielestä, jota

kansa on osoittanut kannattamalla esim. yksityisiä yliopistoja ja kulttuurirahastoja, onkin tutkimus itsenäisyytemme aikana osaksi välttämättömistä käytännöllisistä syistä, osaksi ajan hengen vaikutuksesta varmaan laajennut voimakkaimmin »hyötytieteiden» kuten liike-elämän ja teollisuuden vaatiman taloudellisen ja teknillisen sekä varsinkin maataloudellismetsätieteellisen tietämyksen eri aloille. Myös henkisen pääoman jaossa — mikäli tämä ilmenee opetus- ja kasvatustyössä — on itsenäisyyden aika voimakkaasti lujittanut kansan yleistä sivistyspohjaa. Ilmeten osaksi korkeakoulu-, oppi- ja ammattikouluopetuksenkin alalla tapahtuneissa järjestelyissä tulee kehityssuunta erikoisesti näkyviin tehostuneessa kansanopetuksessa. Oppivelvollisuuden aikaansaanti, kansakoulujen lisääntyminen, jatko-opetuksen järjestely, kansan- ja työväenopistojen aherrus, monissa muodoissa tapahtunut vapaa kansanvalistus ja nuorisotyö sekä nuoriso-, raittius- ym. valistusseurain toiminta merkitsevät kokonaisuudessaan syvien rivien henkistä muokkausta, jota tuleva historiankirjoitus varmaan tulee pitämään tärkeänä selitysperusteena arvioitaessa itsenäisyyden ajan yleistä henkistä ja isänmaallista nousua.

VII.

Mutta itsenäisyyden ajan suurien ja rakentavien voimien rinnalla ei historiantutkimus liioin voi um-

mistaa silmiään tänä aikana ilmenneiltä, kansan *eheyttä häirinneiltä voimilta.*

Näihin häiritseviin mutta silti vaikutusvaltaisiin tekijöihin kuului ennen kaikkea kansanluonteen historiallista eripuraisuutta ja itsepäisyyttä kuvastava puolue- ja ryhmäkinastelu. Aika ja tapahtumat ovat kuitenkin liian lähellä puolueettoman, saati sitten minkään lopullisen »historian tuomion» langettamiseksi tässä kohdin.

Juuriltaan syvemmällä ovat eräät kansamme eheyttä uhanneet historialliset ristiriidat.

Vanhin niistä — kysymys ruotsinkielen asemasta maassa — on tavallaan vielä eräänlaista jälkiheijastusta edellä kuvatun pitkän suomalaisen kansallisuustaistelun päiviltä. Ottaen huomioon sen poikkeuksellisen sitkeän vastarinnan, jota pieni, kielellinen vähemmistö askel askeleelta kohdisti aikanaan suomalaista kulttuurikehitystä kohtaan, lienee suomalaisten itsenäisyytensä aikana osoittamalla maltillisella suhtautumisella ruotsinkielen historialliseen asemaan tuskin vastinetta nykyajan historiassa. Päinvastoin täytynee puolueettomimmankin tarkastajan tunnustaa, että Suomen lainsäädäntö on kielellisessä vapaamielisyydessä ja »vähemmistön» oikeuksien turvaamisessa osoittautunut auliimmaksi kuin minkään muun vastaavanlaisissa olosuhteissa elävän valtion. Vaikka eräänlainen tunnepitoinen katkeruus aikaisempaan historialliseen asemaansa tottuneissa piireissä on osaksi ymmärrettävissä, ja

vaikka ehkä tarpeetonta kiihkoakin on puolella ja toisella ilmennyt, tarjonnee se tapa, jolla itsenäinen Suomi on esim. kirkon, yliopisto-opetuksen, koululaitoksen ja monipuolisen yhteiskunnallisen elämän eri aloilla pitänyt yllä ruotsinkielistä kulttuuriamme, kiitollisen pohjan lopulliselle sovulle ja rauhalliselle yhteisymmärrykselle saman kohtaloyhteyden alaisten kieliryhmien kesken.

Toinen ja sosiaalisesti paljon laaja-alaisempi ja vaarallisempi sisäinen ristiriita juontui vapaussotaan liittyvistä traagillisista veljeskiroista. Itse sotaa edeltänyt ja monien kieltämättömien sosiaalisten epäkohtien ravitsema voimakas vallankumouksellinen hapatus, taistelun ja vakaumuksen kiihdyttämä intohimo, tappion ja pettymyksen tuoma katkeruus sekä kannanotossakin tunnettu suomalainen itsepäisyys kytivät Suomen vapautumisen jälkeenkin eräissä meikäläisissä yhteiskuntapiireissä. Varsinkin yltyi kommunistinen kiihotus ja julkinen toiminta siinä määrin, että sitä vastaan vihdoin v. 1930 heräsi voimakas vastavirtaus, ns. Lapuan liike, jonka vaikutuksesta kommunistinen puolue kiellettiin.

Kehitys »vasemmalle» antoi ravintoa vastakkaiselle aktiiviselle ilmiölle, ns. Isänmaalliselle kansanliikkeelle, joka kuitenkin on saavuttanut vain vähäistä kannatusta. Vapaussodasta asti todettava ja varmaan osaksi tunnetusta suomalaisesta itsepäisyydestä jatkunut vastakohtaisuus vasemmisto- ja oikeistopuolueiden välillä alkoi täten entisestään kiih-

tyä. Valtiollisen puoluetilanteen kehitys, jolla tuskin koskaan on ollut täysin vastinettaan kansan syvien rivien valtiollisessa tajunnassa, johti lopulta A. K. Cajanderin johtamaan sekä sosiaalidemokraattien, maalaisliittolaisten ja eräiden keskustapuoluelaisten kannattamaan laajapohjaiseen ja pitkäaikaiseen enemmistöhallitukseen. Ajettuaan — kenties osaksi puolustusvalmeuden kustannuksella — huomattavaa sosiaalista eheytys- ja uudistusohjelmaa sekä puolustettuaan lopuksi voimakkaasti maan oikeuksia vieraita vaatimuksia vastaan se jätti uudenaikaisen salamasodan vyöryessä maamme yli ohjat Risto Rytin johtaman uuden hallituksen käsiin.

VIII.

Järkytyksen vavahduttamana sulkeutui *koko Suomen kansa* — kaikista puolue- ja ryhmäeduista ja kinasteluista luopuen — yht'äkkiä kuin taikaiskusta teräkseen puolustaakseen uudestaan vuosisatojen raskaalla työllä ja kärsimyksillä luodun isänmaansa eheyttä sekä ikivanhaa talonpoikaista vapauttaan. Tajuten syvästi kohtaloyhteytensä koko historiallisen menneisyytensä kanssa, imien voimaa kansallisen nykyisyytensä kaikista lähteistä ja tuntien — ns. akselimaiden virallisia piirejä lukuun ottamatta — lämpimän maailmanopinionin sekä varsinkin pohjoismaisten veljeskansojen — ensi sijassa

Ruotsin — syvää myötätuntoa suoritti itsenäisyyden ajan ensimmäinen sukupolvi vuosien 1939—40 vaihteen talvisilla hangilla Suomen kansan yksinäisimmän ja jylhimmän kamppailun olemassaolonsa puolesta. Huolimatta ylivoiman ja traagillisen onnettoman maailmantilanteen sanelemasta Moskovan rauhasta se kirjoitti tätä edeltävällä puolustustaistelullaan ylevän ja ikuisesti tulevaisuutta velvoittavan luvun sekä maailman että oman maansa pitkään ja kunniakkaaseen historiaan.

SISÄLLYS

SISÄLLYS